

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ
ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ**

**Αφηγήσεις της αλβανικής μετανάστευσης πριν και κατά τη
διάρκεια της οικονομικής κρίσης**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥ ΔΙΑΜΑΝΤΗ ΒΛΑΧΑΚΗ

**Α΄ ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΙΩΑΝΝΑ ΛΑΛΙΩΤΟΥ
Β΄ ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ: ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΡΙΚΗ ΒΑΝ ΜΠΟΥΣΧΟΤΕΝ**

ΒΟΛΟΣ

ΙΟΥΝΙΟΣ 2016

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή

Σκοπός και διάρθρωση της έρευνας. Τα ερευνητικά ερωτήματα . σελ 4

Βιβλιογραφική επισκόπηση. σελ 6

Μεθοδολογία της έρευνας. σελ 11

Περιορισμοί της έρευνας-Κριτήρια επιλογής δείγματος. σελ 12

Ι] Ιστορική κουλτούρα και μνήμη μέσα από προ κρίσης μεταναστευτικά αφηγήματα.

I.A] Έμφυλη μεταναστευτική Υποκειμενικότητα και Μνήμη .σελ 14

I.B] Κοινά μοτίβα στη μνήμη του Κομμουνισμού και της μεταναστευτικής εμπειρίας. σ 18

Πατριαρχική Ισχύς και ‘Φανατισμός’. σελ 19

Υλική στέρηση και ‘σκληροτράχηλος’ χαρακτήρας. σελ 24

Ο ηγέτης Εμβέρ Χότζα και ‘το καθεστώς’. σελ 26

Βόρειοι και Νότιοι: Ένα αγεφύρωτο πολιτισμικό χάσμα. σελ 32

Έμφυλοι λόγοι και Αλβανικότητα μέσα από την εμπειρία της εργασίας και του Κουρμπετιού.

A] Το εργασιακό ‘έθος’: «Εμείς οι Αλβανίδες ξέρουμε από σκληρή δουλειά». σελ 35

B] Αρρενωπότητες υπό αμφισβήτηση: Το πικρό ποτήρι του κουρμπετιού. σελ 41

ΙΙ] Μεταναστευτικός ορίζοντας προσδοκιών μέσα από τη σκοπιά της προ κρίσης εποχής

II.A] Έμφυλη μεταναστευτική υποκειμενικότητά και μεταναστευτικός ορίζοντας. σελ 47

II.B] Κοινοί τόποι και αφηγηματικά μοτίβα στον προ κρίσης μεταναστευτικό ορίζοντα. Η προ της μετανάστευσης φάση των αναπαραστάσεων και του φαντασιακού. σελ 48

Από την ‘άνγνια’ στη ‘γνώση’ - Ο πειρασμός της περιέργειας. σελ 48

Η ‘ειδυλλιακή’ Ελλάδα των συζυγικών υποσχέσεων. σελ 51

Τα σαγηνευτικά media και η ομορφιά της δύσης. σελ 52

Η φάση του ρεαλισμού και της προσαρμογής 1990- 2000 . σελ 54

Η φάση της ενδυνάμωσης και των επισφαλών οραματισμών. σελ 57

Ενδυνάμωση και κοινωνική κινητικότητα. σελ 57

Επαναδιαπραγμάτευση του συλλογικού ‘εμείς’: Αυτοσεβασμός, αξιοπρέπεια και αναγνώριση ενάντια στο ρατσισμό .σελ 62

Επισφάλεια: Ζωή στη σκιά και στο περιθώριο. σελ 64

Νόστος: Ναι μεν αλλά. σελ 67

Οικογένεια και επιστροφή στην παράδοση. σελ 71

III] Κοινά μοτίβα στη μνήμη των μεταναστών από την Ελλάδα της κρίσης. σελ 74
Παράδοση και εκσυγχρονισμός: Αφήνοντας πίσω το ‘Φανατισμό’ και σε επίπεδο μνήμης.
σελ 75
Επαναπροσδιορίζοντας την καπιταλιστική Υλικότητα. σελ 79
Κομμουνισμός: Η χαμένη Εδέμ .σελ 82
Χριστιανικός Νότος- Μουσουλμανικός Βοράς: Μια αντίθεση που επιμένει. σελ 86
‘Αρρενωπές’ γυναίκες στον εργασιακό στίβο. σελ 88
Ανδρισμός ‘προσαρμοζόμενος’ στα δεδομένα της κρίσης. σελ 91
IV] Προσδοκίες και ενοράσεις του μέλλοντος στην εποχή της κρίσης. σελ 95
Φόβος και αγνή ελπίδα. σελ 95
Νόστος: Συναισθηματικά πιθανός –Λογικά απίθανος. σελ 98
Δικαίωμα στην προσωπικότητα και περηφάνια απέναντι στο ρατσισμό. σελ 101
Το αντίδοτο στη κρίση: Ψυχική επαφή, αγάπη και οικογένεια. σελ 104

Συμπεράσματα . σελ 107

Βιβλιογραφία σελ .114

Αφιερώνεται στην Κωνσταντίνα και στη Θεοδώρα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ - ΤΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Η μελέτη και ερμηνεία του φαινομένου της σύγχρονης μετανάστευση και των διαστάσεων που αυτή λαμβάνει στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης είναι μια διαδικασία τόσο απαιτητική και σύνθετη που από τη φύση της απαιτεί μια εξίσου σύνθετη και διεπιστημονική προσέγγιση, ανοιχτή στη χρήση μεθοδολογικών και θεωρητικών εργαλείων προερχόμενων από ένα ευρύ φάσμα γνωστικών πεδίων. Η αλβανική μετανάστευση αναμφίβολα κατέχει, ιδίως για την ελληνική περίπτωση, κεντρική θέση ως ένα από τα πλέον βασικά κομμάτια του δυσεπίλυτου μεταναστευτικού πάζλ με το οποίο ήρθε κατά καιρούς αντιμέτωπη και προσπάθησε να συμβιώσει η ελληνική κοινωνία.

Αυτό που προκύπτει ωστόσο από την ως σήμερα βιβλιογραφική παραγωγή, ελληνόγλωσση και μη, είναι το ότι παρά την αξιοσημείωτη έρευνα που προέρχεται κυρίως από το χώρο της κοινωνιολογίας και της ανθρωπολογίας, απουσιάζουν σχεδόν παντελώς ερευνητικές προσπάθειες από το πεδίο της πολιτισμικής ιστορίας που θα μπορούσαν να εστιάσουν περισσότερο και σε μεγαλύτερο βάθος χρόνου στο ζήτημα της εξέλιξης και των μετασχηματισμών της αλβανικής μεταναστευτικής κουλτούρας όπως αυτή διαμορφώθηκε στην προ κρίσης ελληνική κοινωνία των Ολυμπιακών Αγώνων και του απατηλού απόηχού τους αλλά και στην εποχή της κρίσης και των Μνημονίων.

Επιπρόσθετα, παρόλο που υπάρχουν αξιόλογες μελέτες της διεθνούς βιβλιογραφίας οι οποίες στέκονται στο πολιτισμικό υπόβαθρο και στην ιστορική κουλτούρα των Αλβανών μεταναστών, δεν εστιάζονται επαρκώς στο πώς αυτή μετασχηματίζεται και αναπαράγεται στο λόγο και στη μνήμη των ίδιων των μεταναστών ως ενεργητικών υποκειμένων και φορέων εμπρόθετης δράσης. Ακόμη, οι ίδιες αυτές αξιόλογες μελέτες δεν επιχειρούν με έναν πιο συστηματικό τρόπο να διερευνήσουν, πέρα από την μνήμη του παρελθόντος και την ιστορική κουλτούρα των μεταναστών, τον τρόπο με τον οποίο αυτή συνδέεται με την έτερη πτυχή της υποκειμενικότητας. Αυτή η δεύτερη πτυχή έχει να κάνει και με τον ορίζοντα προσδοκιών των ίδιων των μεταναστών για την πορεία του μέλλοντός τους, τους φόβους και τις ενδόμυχες επιθυμίες τους.

Στη προσπάθεια να προσεγγίσει κανείς το βαθμό διασύνδεσης και αλληλεπίδρασης των δυο θεμελιακών συστατικών της έννοιας της υποκειμενικότητας, δηλαδή της μνήμης του παρελθόντος και του ορίζοντα προσδοκιών του μέλλοντος οφείλει πρωτίστως να έχει κατά νου την σχετική επισήμανση του Maurice Halbwachs (2013) που παρουσίασε τη μνήμη και τον τρόπο που αυτή λειτουργεί όχι ως κάτι στατικό αλλά ως μια μεταβλητή και επιλεκτική διαδικασία η οποία βρίσκεται διαρκώς σε κίνηση υποστηρίζοντας ότι η μνήμη των ανθρώπων διαμορφώνεται κατά βάση υπό την επίδραση του παρόντος και εξαρτάται από τις ομάδες που τους περιβάλλουν. Κάτω από το πρίσμα αυτής της κρίσιμης επισήμανσης που συσχετίζει την ατομική με την κοινωνική μνήμη θα ήταν ενδιαφέρον να εξετάσει κανείς το βαθμό επίδρασης της ελληνικής οικονομικής

κρίσης στον τρόπο με τον οποίο οι Αλβανοί μετανάστες ως ενεργητικά υποκείμενα θυμούνται το παρελθόν τους και οραματίζονται το μέλλον τους όχι μόνο στην προ κρίσης εποχή αλλά και στα χρόνια της κρίσης για τα οποία οι έρευνες είναι περιορισμένες.

Κατά συνέπεια τα κύρια ερωτήματα της παρούσας έρευνας κινούνται σε δύο επίπεδα: Πρώτον, στο πώς οι Αλβανοί μετανάστες θυμούνται το παρελθόν τους στην προ κρίσης εποχή και σε ποιο βαθμό επιδρά η τελευταία στον τρόπο με τον οποίο αναστοχάζονται το παρελθόν τους. Δεύτερον, στο πώς τα μεταναστευτικά υποκείμενα φαντάζονταν το μέλλον τους στην προ κρίσης εποχή αλλά και σε ποιο βαθμό η κρίση έχει επιδράσει στη διαμόρφωση του μεταναστευτικού ορίζοντα προσδοκιών. Μέσα από την ανάλυση των προ και εντός της κρίσης μεταναστευτικών αφηγημάτων ζωής θα διερευνηθεί έτσι το πώς σχηματίζονται και μετασχηματίζονται τα κύρια μοτίβα μνήμης και προσδοκίας ώστε να καταδειχθεί η εξελικτική πορεία της αλβανικής μεταναστευτικής υποκειμενικότητας με έμφαση στην επισφαλή μεταολυμπιακή περίοδο αλλά και την εποχή της κρίσης την έναρξη της οποίας τοποθετώ συμβατικά στα 2008.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

Η προαγωγή της μελέτης του φαινομένου της Αλβανικής μετανάστευσης οφείλει πολλά σε δύο έργα σταθμούς. Πρόκειται αφενός για το συλλογικό τόμο *The New Albanian Migration* το οποίο εκδόθηκε το 2005 υπό την επιμέλεια των Russell King, Nicola Mai and Stephanie Schwandner-Sievers και αφετέρου για το έργο των Russell King και Nicola Mai *Out of Albania: from crisis migration to social inclusion in Italy* το οποίο εκδόθηκε το 2008. Τα δύο παραπάνω έργα είναι πάρα πολύ σημαντικά παρόλο που εκδόθηκαν στην προ κρίσης εποχή και ασφαλώς δεν περιλαμβάνουν στην ανάλυσή τους τα πιο πρόσφατα δεδομένα γύρω από τις σημερινές τάσεις και εξέλιξη του αλβανικού μεταναστευτικού φαινομένου. Ωστόσο και τα δύο αυτά έργα αποτέλεσαν σταθμό για τη μελέτη και την απαραίτητη θεωρητική και μεθοδολογική πλαισίωση της αλβανικής μετανάστευσης τόσο σε Ελλάδα όσο και Ιταλία δίνοντας έμφαση πέρα από τις τρεις κύριες φάσεις εξέλιξης του φαινομένου και στα ποσοτικά -ποιοτικά χαρακτηριστικά της κάθε φάσης στη χώρα υποδοχής αλλά και στο πολιτισμικό υπόβαθρο των μεταναστών όπως αυτό διαμορφώθηκε αρχικά και άρχισε να μετασχηματίζεται στη χώρα προέλευσής τους. Ωστόσο θα πρέπει να τονιστεί ότι στο ζήτημα της μελέτης αυτού του πολιτισμικού μεταναστευτικού υποβάθρου η βιβλιογραφία είναι ακόμη σχετικά περιορισμένη και ελλιπής παρά των διευρυμένο όγκο των δημοσιευμάτων που εστιάζονται σε έτερες πτυχές του φαινομένου της αλβανικής μετανάστευσης.

Ο βασικός κορμός της βιβλιογραφίας που αφορά πιο επιμέρους ζητήματα της αλβανική μετανάστευσης στην Ελλάδα, άμεσα ωστόσο σχετιζόμενα σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό με τα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας εργασίας, προέρχεται κυρίως από το χώρο των κοινωνικών επιστημών. Εκκινώντας από τις μελέτες εκείνες που αναφέρονται στο πολιτισμικό και ιστορικό υπόβαθρο των Αλβανών μεταναστών θα διαβλέπαμε πως μέσα στα τελευταία δεκαπέντε περίπου χρόνια υπήρξε μια αξιοσημείωτη παραγωγή έργων που μελέτησαν συχνά σε διεπιστημονικό επίπεδο, την αλβανική μετανάστευση ιδίως στην Ιταλία αλλά και στην Ελλάδα εστιάζοντας μεταξύ άλλων ακριβώς πάνω στην ιδιοτυπία της αλβανικής πατριαρχίας που για σχεδόν μισό αιώνα αναγκάστηκε να συμπορευτεί με την ανανεωτική για την εποχή της κομμουνιστική ιδεολογία όπως τουλάχιστον την διακήρυξε και προσπάθησε να την εφαρμόσει προπαγανδίζοντάς την συστηματικά το ολοκληρωτικό καθεστώς του Ενβέρ Χότζα. Αυτή ωστόσο η εκ πρώτης όψεως οξύμωρη σύμπλευση επέδρασε καταλυτικά στην ιδιότυπη αλβανική ιδιοσυγκρασία η οποία με τη σειρά της μέσα από τη μετάβαση στο νεοφιλελευθερισμό των αρχών του 90' αλλά και κυρίως μέσα από την ίδια την μεταναστευτική εμπειρία στο Δυτικό μοντέλο ζωής γνώρισε αρκετούς μετασχηματισμούς και μεταλλάξεις. Με αυτά τα ζητήματα καταπιάνεται η ανθρωπολόγος η Schwandner- Sievers, επιμελήτρια του *Albanian Identities, Myth and History* (2002) η οποία εστιάζεται επίσης στις δυτικές αναπαραστάσεις των Αλβανών ως υπανάπτυκτων, στους καλλιεργούμενους μύθους εντός και εκτός Αλβανίας, στους συμβολισμούς και στις ηγεμονικές αφηγήσεις επ' αυτής της αλβανικής ιδιοσυγκρασίας και πολιτισμικής ταυτότητας που ενίοτε

λειτουργούν σαν ‘αυτοεκπληρούμενη προφητεία’ και επηρεάζουν εν τέλει καθοριστικά την ίδια τη μεταναστευτική υποκειμενικότητα προδιαγράφοντας σε μία ‘κυκλική πορεία’ τη νοοτροπία και τη συμπεριφορά του ατόμου.

Επιπρόσθετα, για τη μελέτη της κομμουνιστικής περιόδου, της τότε κομμουνιστικής ηθικής και νοοτροπίας αλλά και τους πολιτικούς και πολιτισμικούς μετασχηματισμούς στην αλβανική κουλτούρα στη μετά Χότζα εποχή της ‘μετάβασης’ και του νεοφιλελευθερισμού σημαντικό είναι το έργο της Μιράντα Βίκερς *Οι Αλβανοί* (1997) και των Μιράντα Βίκερς και Τζέιμς Πέτιφερ *Αλβανία, Από την Αναρχία σε μια βολκανική ταυτότητα* (1998). Για την κατανόηση της πολιτισμικής ταυτότητας των Αλβανών και ιδίως για τη μελέτη της πατριαρχίας αλλά και του φαινομένου της «νεοπατριαρχίας» ως ίδιον συστατικό της αλβανικής μεταναστευτικής κουλτούρας, της αναπάντεχης δηλαδή αναβίωσης και ενδυνάμωσής της στις έμφυλες σχέσεις και την κουλτούρα των Αλβανών στη μετά το 90’ εποχή πολύ κατατοπιστικό είναι το έργο του Karl Kaser *Patriarchy After Patriarchy. gender relation in Turkey and in the Balkans, 1500-2000* (2008) Οπωσδήποτε, επίσης ιδιαίτερος χρήσιμο είναι το βασισμένο σε εθνογραφική έρευνα έργο των δεκαετιών του 20’ και του 30’ *Ο άγραφος νόμος στην Αλβανία* της Margaret Hasluck που δημοσιεύθηκε μετά το θάνατο της συγγραφέας το 1954 και εκδόθηκε στα ελληνικά το 2003 σε μετάφραση της Παναγιώτας Χατζηπαυλή. Το έργο αυτό προσφέρει σημαντικές πληροφορίες για την ισχύ της πατριαρχίας και τα βασικά χαρακτηριστικά του εθνικού δικαίου πολλά στοιχεία από τα οποία επιβίωσαν στη κομμουνιστική και αναβίωσαν στην μετακομμουνιστική εποχή όταν πια η εξισωτική για τα φύλα ρητορική του κομμουνιστικού καθεστώτος είχε αποδυναμωθεί και εν τέλει χαθεί μαζί του ανεπίστρεπτη.

Ένα κομμάτι της βιβλιογραφίας εστιάζεται εξάλλου στην δημογραφική διερεύνηση του ρυθμού εξέλιξης της μεταναστευτικής ροής από την Αλβανία προς την Ελλάδα αλλά και στο είδος της απασχόλησης, το επίπεδο των μισθών, το βαθμό εξειδίκευσης και παραγωγικότητας των μεταναστών. Αυτό που πολλοί μελετητές επισημαίνουν είναι η δυσκολία επακριβούς προσδιορισμού του αλβανικού πληθυσμού στην Ελλάδα λόγω ακριβώς της παράνομης εισόδου της πλειονότητας του στην χώρα, της έντονης κινητικότητας ιδίως του ανδρικού πληθυσμού αλλά και της αδήλωτης εργασίας. Ωστόσο σε πολλές έρευνες όπως αυτής του Θάνου Μαρούκη που εστιάζεται σε ζητήματα κοινωνικοοικονομικής ένταξης στο συλλογικό τόμο με τίτλο *Η μετανάστευση στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα* (2010) διαπιστώνονται τρεις φάσεις στην εξέλιξη του μεταναστευτικού φαινομένου. Η πρώτη η φάση της πρώτης επαφής, καλύπτει την περίοδο 1990-1997, η δεύτερη, η φάση της ‘γιγάντωσης’, συμπίπτει με το σκάνδαλο των ‘Πυραμίδων’ και εκτείνεται από το 1997 ως την εποχή των Ολυμπιακών (2004) ενώ η τρίτη φάση, η φάση της φθίσης, συμπίπτει σε μεγάλο βαθμό με την ύφεση της ελληνικής οικονομίας που εκτείνεται έως τις μέρες μας και χαρακτηρίζεται από ένα εμφανές κύμα φυγής. Άλλες μάλιστα έρευνες όπως αυτή του Χρήστου Νίκα στο *Μετανάστευσή στην Ελλάδα* ΙΜΕ.ΠΟ (2008) συνδέουν τις φάσεις της αλβανικής μετανάστευσής στην Ελλάδα με τη μελέτη της ροής των εμβασμάτων διαπιστώνοντας ότι η ροή αυτή είναι αντιστρόφως

ανάλογη με τη διάρκεια παραμονής των μεταναστών στη χώρα αφού όσο περισσότερο κάθεται κανείς τόσο λιγότερο εμβάζει.

Ένας εξάλλου σημαντικός όγκος της βιβλιογραφίας έχει να κάνει με τον έμφυλο χαρακτήρα της μετανάστευσης με εστίαση στο θέμα των έμφυλων σχέσεων-ρόλων και την εξελικτική τους πορεία. Ωστόσο στην εποχή της κοινωνικοοικονομικής αλλά και ηθικής κρίσης η επιστροφή στα παραδοσιακά πρότυπα μέσω μιας αναδυόμενης μορφής ‘νεοπατριαρχίας’ που τείνει να επανεμφανίζεται και που έρχεται ως αντίδραση στη ‘πληγωμένη αρρενωπότητα’ των ανδρών και την αντίστροφη ενδυνάμωση των γυναικών κυρίως λόγω της εξόδου τους στη μισθωτή εργασία, φαντάζει αρκετά θελκτική όχι μόνο από τους παλιότερους αλλά και από άτομα νεότερων ηλικιών οι οποίοι συχνά γυρεύουν να παντρευτούν ‘καθαρές’ και υπάκουες νύφες από τον τόπο καταγωγής τους όπως υποστηρίζει η Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν στο άρθρο Κακές πεθερές, καθαρές νύφες και ανδρικές γυναίκες: έμφυλες σχέσεις και οικογένεια στο λόγο μεταναστ(ρι)ών από την Αλβανία και Βουλγαρία.(2012)

Η κρίση αυτή αρρενωπότητας των Αλβανών μεταναστών, οι αντιδράσεις των τελευταίων απέναντι στις ταπεινώσεις και τα στερεότυπα του ‘πονηρού Αλβανού’ αλλά και η διάρρηξη των πατερναλιστικών δεσμών, των σχέσεων πατέρας-γιού που πολλοί Αλβανοί επεδίωξαν να δημιουργήσουν με τους Έλληνες εργοδότες τους πολλοί από τους οποίους ενίοτε έσπευσαν να τις εκμεταλλευτούν, αποτυπώνονται με πολύ εύγλωττο τρόπο στα άρθρα της Ποθητής Χαντζαρούλα Ανδρισμός ,εργασία και ιδιότητα του πολίτη στις αφηγήσεις Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα (2012) αλλά και της Πηνελόπης Παπαηλία Money of kurbet is money of blood: the making of a ‘hero’ of migration at the Greek-Albanian border (2003)η οποία αναλύει σε ένα ιδιαίτερο επίπεδο συμβολισμών την υπόθεση λεωφοροπειρατείας στα 1999 με πρωταγωνιστή το Φλαμούρ Πίσιλι.

Τα παραπάνω ζητήματα που αναδεικνύουν τον έμφυλο χαρακτήρα της μεταναστευτικής εμπειρίας που συχνά στην αλβανική μεταναστευτική περίπτωση συνοδεύεται με μια τάση από τη μια εργασιακής, οικονομικής και κοινωνικής ενδυνάμωσης των γυναικών που αναλαμβάνουν όλο και περισσότερο ανδρικούς ρόλους και μια αντίστροφη τάση από την άλλη αποδυνάμωσης των ανδρών που χάνουν βαθμιαία το αποκλειστικό προνόμιο του ‘άνδρα - κουβαλητή’ και αποκλειστικού ‘προστάτη’ της οικογενειακής τιμής αναδεικνύονται σε αρκετές επιτόπιες ανθρωπολογικές έρευνες και διεπιστημονικά ερευνητικά προγράμματα που εκτείνονται ιδίως από το 2003 και φτάνουν ως και το 2013.Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται για την προ κρίσης εποχή τα πολύ αξιόλογα συλλογικά έργα *Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης* του ευρωπαϊκού προγράμματος IAPASIS (2003) το οποίο επικεντρώνεται μεταξύ άλλων στις ιστορίες ζωής και στο λόγο Αλβανών και Πολωνών μεταναστών/τριών που ζουν και εργάζονται νόμιμα στην Ελλάδα της περιόδου 2000-2003. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι επίσης και το τρίτομο συλλογικό έργο *Φύλο και μετανάστευση* (2007) της Κούλας Κασιμάτη και Λουκίας Μουσούρου από το ερευνητικό πρόγραμμα Πυθαγόρας Ι : *Φύλο και μεταναστευτικοί πληθυσμοί, όψεις κοινωνικής ένταξης και κοινωνικής πολιτικής* που εστίαζε στη μελέτη των έμφυλων διαστάσεων της μετανάστευσης στις χώρες της νοτιανατολικής Ευρώπης της περιόδου 2004-2007 καθώς επίσης και το συλλογικό

έργο *Το φύλο της μετανάστευσης*, της Ντίνας Βαΐου και Μαρίας Στρατηγάκη (2009) του οποίου η εμπειρική διερεύνηση αντλεί το υλικό της από την ίδια περίοδο.

Παράλληλα στο τομέα της εργασίας, υπάρχουν αρκετές μελέτες που εστιάζονται στις μορφές απασχόλησης, σε ζητήματα νοοτροπίας και συμπεριφοράς εκ μέρους των ελλήνων εργοδοτών αλλά και στα χαρακτηριστικά της άτυπης εργασίας ιδίως των μεταναστριών γυναικών στο χώρο της οικιακής εργασίας όπου το ζήτημα της επισφάλειας έχει απασχολήσει αρκετούς μελετητές. Αυτού του είδους η εργασία χαρακτηρίζεται από έντονη ταξική ανισότητα από τη στιγμή που την αναλαμβάνουν άτομα με χαμηλό κοινωνικό status, είναι κατά κανόνα χαμηλόμισθη και μη προστατευμένη νομικά γεγονός που ευνοεί την εκδήλωση ρατσιστικών συμπεριφορών σε βάρος των μεταναστών. Παράλληλα το καθεστώς επισφάλειας έχει αντίκτυπο και ευθύνεται για το χαμηλό αίσθημα αυτοεκτίμησης που με τη σειρά του επηρεάζει τον ορίζοντα προσδοκιών τους και την απόφασή τους να επιστρέψουν πίσω στη χώρα καταγωγής τους. Τα παραπάνω ζητήματα αποτυπώνονται πολύ εύγλωττα στο κοινωνιολογικού κυρίως προσανατολισμού έργο των Ιορδάνη Ψημμένου και Χριστόφορου Σκαμνάκη *Οικιακή εργασία των μεταναστριών και κοινωνική προστασία* (2008) που εστιάζεται ιδιαίτερα στην περίπτωση των γυναικών από την Αλβανία. Με τα θέματα αυτά ασχολούνται εξάλλου στο έργο *Κόσμοι της οικιακής εργασίας* (2009) που εκπονήθηκε στα πλαίσια του προγράμματος Πυθαγόρας, ΕΠΕΑΚ II (2004-2008), Φύλο, εργασία και εθνοτική ταυτότητα. Η διαπολιτισμική συγκρότηση του οικιακού χώρου στην Ελλάδα, οι Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, Πηνελόπη Τοπάλη και Αγγελική Αθανασοπούλου οι οποίοι μεταξύ άλλων στέκονται ιδιαίτερα στις ιδιαίτερα στενές συναισθηματικές σχέσεις οικειότητας που αναπτύσσονται μεταξύ των ελληνίδων εργοδοτριών και των Αλβανίδων οικιακών εργατριών αλλά και την προσπάθεια των τελευταίων να επαγγελματοποιήσουν την άτυπη οικιακή εργασία ώστε να μην πέφτουν θύματα εργασιακής εκμετάλλευσης από τις ελληνίδες εργοδότης τους.

Με το ζήτημα της εργασιακής επισφάλειας, του χαμηλού κοινωνικού status και ιδιαίτερα με το πρώιμο επαγγελματικό προφίλ της αλβανίδας οικιακής εργάτριας αλλά και τον ανταγωνισμό που αυτή ανέπτυξε με τις πιο 'επαγγελματίες' και καλοπληρωμένες Φιλιππινέζες οικιακές εργάτριες καταπιάνεται η Gabriela Lazaridis στο άρθρο της Filippo and Albanian migrant worker in Greece στο συλλογικό έργο *Gender and Migration in Southern Europe* (2002). Ιδιαίτερα σημαντικό για το εργασιακό προφίλ του αλβανού οικοδόμου, του εποχικά εργαζόμενου στη γεωργία αλλά και του μετέπειτα επιτυχημένου ελεύθερου επαγγελματία, τον τύπο και το χρόνο της απασχόλησης αλλά και τις αμοιβές των ανδρών μεταναστών είναι το έργο *Μετανάστες στην Ελλάδα, απασχόληση και ένταξη στις τοπικές κοινωνίες* των Λόη Λαμπριανίδη και Αντιγόνη Λυμπεράκη *Αλβανοί Μετανάστες στη Θεσσαλονίκη* (2001) αλλά και των Χαράλαμπου Κασίμη και Απόστολου Παπαδόπουλου (2009). Οι παραπάνω συγγραφείς ωστόσο διαπιστώνουν τουλάχιστον για την προ κρίσης εποχή από την οποία αντλούν τα ερευνητικά τους δεδομένα μια εμφανή επαγγελματική και κατ' επέκταση κοινωνική ανοδική κινητικότητα στην εργασιακή πορεία του αλβανού μετανάστη.

Την τελευταία δεκαετία έμφαση δίνεται επίσης σε ζητήματα μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, στην βιωματική δηλαδή εμπειρία, προσωπικό αφήγημα και λόγο των ίδιων των μεταναστευτικών υποκειμένων μέσα από την καθημερινή τους μεταναστευτική εμπειρία και επαφή με τους εργοδότες τους η οποία άλλοτε περιγράφεται ως πολύ ανθρώπινή και άλλοτε ως πολύ ταραγμένη, στον τρόπο που θυμούνται το παρελθόν τους αλλά και στον μεταναστευτικό ορίζοντα προσδοκιών τους. Μεταξύ της πλούσιας βιβλιογραφίας που ασχολείται με τα παραπάνω ζητήματα ξεχωρίζουν πέρα από τα έργα που ήδη αναφέρθηκαν ιδίως στις θεματικές του φύλου και της εργασίας αυτά της Βασιλικής Παπαγεωργίου, *Από την Αλβανία στην Ελλάδα. Τόπος Ταυτότητα, Διαπολιτισμικότητα και Ενσωμάτωση* (2011) η οποία εστιάζεται ιδιαίτερα σε ζητήματα μνήμης των Αλβανών Μεταναστών και στη σημασία που αυτή αποκτά για την κατανόηση του δυσθεώρητου παρόντος του αλλά και τη μελλοντική προοπτική τους στην Ελλάδα. Προς την ίδια κατεύθυνση πολύ αξιόλογη είναι και η δουλειά της Αλβανίδας κοινωνιολόγου Brikena Balli *From communist past to capitalist present: labour market experiences of Albanian immigrants in Greece*, (2011) η οποία εστιάζεται στον εντελώς διαφορετικό τρόπο που θυμούνται το παρελθόν τους στη Κομμουνιστική Αλβανία αλλά και το πώς βλέπουν το μέλλον τους στην Ελλάδα οι μετανάστες που προέρχονται από αστικές περιοχές της Αλβανίας οι οποίοι ασκούσαν εξειδικευμένο επάγγελμα σε σύγκριση με αυτούς που προέρχονται από μη αστικές περιοχές εργαζόμενοι στην πατρίδα τους ως ανειδίκευτοι εργάτες.

Αναφορικά με τη μελέτη του ορίζοντα προσδοκιών των μεταναστών στην προ κρίσης εποχή και κατ' επέκταση για την προοπτική ενσωμάτωσης ή επιστροφής στην πατρίδα πολύ σημαντικά είναι τα ερευνητικά δεδομένα του Ιορδάνη Ψημμένου όπως αυτά παραθέτονται στο άρθρο *Ερμηνείες Μετανάστευσης, Προσδοκίες και ταυτότητες Αλβανών και Πολωνών Μεταναστών στο συλλογικό τόμο Πολιτικές Μετανάστευσης και Στρατηγικές Ένταξης*. (2003) Ιδιαίτερα σημαντική είναι επίσης η έρευνα του Εμμανουήλ Πρατσινάκη *Aspirations and strategies of Albanian immigrants in Thessaloniki* (2005) ο οποίος κατηγοριοποιεί τις μεταναστευτικές προσδοκίες σε στάδια από τα οποία διέρχονται και μετασχηματίζονται. Τέλος για την διερεύνηση των μεταναστευτικών προσδοκιών ιδιαίτερης προσοχής χρήζουν ως σχετικά πρόσφατα δημοσιευμένα, τα πορίσματα της ανθρωπολόγου Δόμνας Μιχαήλ στο έργο *Αλβανική μετανάστευση στην Ελλάδα, Ανθρωπολογικές και διεπιστημονικές προσεγγίσεις* (2014) αλλά και το άρθρο της Ιωάννας Λαλιώτου *Greek crisis foreseen: The future of migrancy* (2013). Η τελευταία εστιάζεται στο πώς η εργασιακή επισφάλεια την οποία βίωσαν οι μετανάστες ήδη από την προ κρίσης εποχή συνδέεται με μια τάση νοσταλγίας του παρελθόντος και επιστροφής σε παραδοσιακούς έμφυλους ρόλους συντελώντας στο σχηματισμό ενός επισφαλούς μεταναστευτικού ορίζοντα που λειτουργώντας ως προάγγελος της μετέπειτα οικονομικής κρίσης, ανατρέπει όχι μόνο το σύννηθες μεταναστευτικό αφήγημα του 'επιτυχημένου μετανάστη' αλλά και την ίδια του την πίστη του στην Ιδέα της Προόδου.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Α] ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ

Τα ερευνητικά ερωτήματα αλλά και η ίδια η φύση της παρούσας εργασίας που μελετά ζητήματα υποκειμενικότητας αλλά και μετασχηματισμών της πολιτισμικής ταυτότητας ως στοιχείων που βρίσκονται διαρκώς σε κίνηση δεν μπορεί παρά να προσδιορίσουν σε μεγάλο βαθμό τις μεθόδους προσέγγισης με τις οποίες θα προσεγγιστούν τα παραπάνω ερευνητικά ερωτήματα.

Έτσι αφενός για την προσέγγιση του υλικού που αφορά τα ερευνητικά δεδομένα για την προ κρίσης εποχή θα αναλυθούν και θα συσχετιστούν τα κύρια πορίσματα αλλά και υλικό που προέρχεται από απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις όπως αυτές παρατίθενται σε ερευνητικά προγράμματα και τη σχετική βιβλιογραφία που τα συνοδεύει. Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στην επεξεργασία του υλικού που προέρχεται από τρία ερευνητικά προγράμματα του ερευνητικού προγράμματος Πυθαγόρας που εστιάζονται στο ζήτημα του φύλου και της μετανάστευσης, ερευνητικά που διεξήχθησαν από το Πάντειο Πανεπιστήμιο, το Πανεπιστήμιο Αιγαίου και το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας την περίοδο 2004-2007. Επίσης υλικό αντλείται από δύο ακόμα ερευνητικά προγράμματα στα οποία συμμετείχε το Πάντειο Πανεπιστήμιο, του IAPASIS (*Informal Administration Practices and Shifting Immigrant Strategies in Four Member States*) μεταξύ του 2000-2003 καθώς και του GeMIC (*Gender, Migration and Intercultural Interaction*) την περίοδο 2008-2011.

Παράλληλα για μια πιο ευρεία και σφαιρική μελέτη του μεταναστευτικού φαινομένου στην προ κρίσης εποχή αντιπαραβάλλονται τα δεδομένα που προέρχονται από πρωτογενείς κοινωνιολογικές και ανθρωπολογικές έρευνες στο πεδίο. Μεταξύ αυτών από τις οποίες αντλούνται στοιχεία συγκαταλέγονται η έρευνα του Ψημμένου που εξεδόθη στα 1995, του Ιωσηφίδη στα 1997, της Λαζαρίδη στα 2000, των Λαμπριανίδη-Λυμπεράκη στα 2001, των Χατζηπροκοπίου - Λαζαρίδη στα 2003, του Νίκα στα 2005, των Μαρούκη - Λυμπεράκη επίσης στα 2005, του Πρατσινάκη στα 2006, των Ψημμένου - Σκαμνάκη στα 2008, των Κασίμη - Παπαδόπουλου το 2008, της Παπαγεωργίου στα 2011 και της Μιχαήλ στα 2009 και 2013.

Ωστόσο λόγω της περιορισμένης βιβλιογραφίας για την διερεύνηση της εξέλιξη του φαινομένου προπάντων για τα τελευταία χρόνια της κρίσης, η προσφυγή στην Προφορική Ιστορία και τη μέθοδο της συνέντευξης προκρίθηκε ως το βασικό μεθοδολογικό εργαλείο. Έτσι πέρα από την μέθοδο της συγκριτικής ανάλυσης που σχετίζεται με την αντιπαραβολή των προαναφερθέντων ερευνητικών εγχειρημάτων, για να καταστεί δυνατή μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα, ενδείκνυται η έρευνα στη φάση που αφορά τα χρόνια της κρίσης να βασιστεί στη μέθοδο της συνέντευξης ιστοριών ζωής και στη χρήση ενός ημι-δομημένου ερωτηματολογίου που να επιτρέπει στα μεταναστευτικά υποκείμενα να ξεδιπλώσουν όσο το δυνατόν πιο αβίαστα τη σκέψη, τη μνήμη για το παρελθόν και τις προσδοκίες για το μέλλον τους.

Β] ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ - ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ

Η παρούσα έρευνα έχει ως κύρια στόχευση της να μελετήσει εκείνα τα χαρακτηριστικά που προσλαμβάνει η αλβανική μεταναστευτική υποκειμενικότητα με τρόπο τέτοιο που κατά το μέτρο του δυνατού να παράσχει σε αδρές γραμμές και να αναδείξει τους μετασχηματισμούς της στα νέα δεδομένα που δημιούργησε η κρίση. Το γεγονός ότι οι συνεντεύξεις πάθησαν κατά κύριο λόγο σε μια εποχή παρατεταμένης ύφεσης και ανεργίας συνετέλεσε στο να καταστεί κάπως δύσκολο, μέσα σε αυτό το γενικότερο κλίμα ανασφάλειας και απογοήτευσής, να βρεθεί ένας ικανοποιητικός αριθμός πληροφορητών που να έχουν τη διάθεση και να θέλουν να μιλήσουν για το παρελθόν αλλά και, κυρίως, για τις επιδιώξεις του μέλλοντος τους.

Το γεγονός εξάλλου ότι πολλοί από τους μετανάστες που ακόμα παραμένουν στη χώρα, ιδίως άνδρες εργαζόμενοι στον κατασκευαστικό κλάδο, είναι άνεργοι ή υποαπασχολούμενοι και κατ' επέκταση 'χωρίς χαρτιά' εβρισκόμενοι σε μειονεκτική και συνεπώς επισφαλή κατάσταση, συνετέλεσε στο να αναπτυχθεί σε αρκετές περιπτώσεις πληροφορητών ένα αίσθημα ντροπής ή και καχυποψίας που εν τέλει έκανε πολλούς να το ξανασκεφτούν και να μη θέλουν να παραχωρήσουν τη συνέντευξη ή να υπογράψουν το σχετικό παραχωρητήριο.

Ως προς τα κριτήρια με βάση τα οποία επιλέχθηκε το δείγμα και προκειμένου αυτό να καταστεί όσο το δυνατόν πιο αντιπροσωπευτικό, κρίθηκε αναγκαίο οι πληροφορητές να είναι μετανάστες πρώτης γενιά, άνδρες και γυναίκες, διαφορετικού μορφωτικού επιπέδου και ειδίκευσης. Η φύση των ερευνητικών ερωτημάτων, ερωτημάτων που προϋπέθεταν την αναφορά στη μνήμη του κομμουνιστικού καθεστώτος προκειμένου αυτή να συγκριθεί με τη σημερινή μεταναστευτική εμπειρία της διαβίωσης στον παραπαίοντα καπιταλισμό, επέβαλε στο να αναζητηθούν πληροφορητές που να ανήκουν αποκλειστικά στη πρώτη γενιά μεταναστών γεγονός που δυσχέρανε και περιόρισε ακόμη περισσότερο την εξεύρεση και σε ένα δεύτερο στάδιο την επιλογή πληροφορητών που να πληρούν τις παραπάνω προϋποθέσεις και κριτήρια.

Εν τέλει το δείγμα των πληροφορητών που κρίθηκε κατά το δυνατόν πιο αντιπροσωπευτικό αλλά και δέχτηκε να παραχωρήσει την προσωπική ιστορία και το αφήγημα ζωής του περιελάμβανε τρεις άνδρες και τρεις γυναίκες μετανάστριες της πρώτης γενιάς μεταναστών διαφορετικού μορφωτικού επιπέδου και ειδίκευσης που προέρχονται τόσο από αστικές όσο και από μη αστικές περιοχές της Βόρειας αλλά και της Νότιας Αλβανίας. Για την προσέγγιση των πληροφορητών ο ρόλος της γειτονίας του πατρικού μου σπιτιού στην πόλη του Βόλου και ιδίως η προσωπική διαμεσολάβηση της μητέρας μου κρίθηκε καθοριστική προκειμένου να έρθω σε μια πρώτη επαφή μαζί τους.

Μεταξύ των πληροφορητών του δείγματος συγκαταλέγεται ένας πρώην καθηγητής ο οποίος ανήκει στη γενιά των εξηντάρηδων. Ο συγκεκριμένος πληροφορητής δούλεψε μέχρι πρότινος στη χώρα μας ως εργάτης στον τομέα των κατασκευών ενώ προέρχεται από αστική περιοχή και μάλιστα από μεθοριακή πόλη που στην πλειοψηφία της κατοικείται από την βορειοηπειρωτική ελληνική

μειονότητα μέλος της οποίας είναι και ο ίδιος. Ακόμη μεταξύ των ανδρών πληροφορητών μου βρίσκονται δύο εξειδικευμένοι τεχνίτες, μάστορες πέτρας, επάγγελμα που ο ένας εκ των δύο ασκούσε ήδη από την Αλβανία. Αυτοί ανήκουν στη γενιά των πενηντάρηδων προερχόμενοι από ημιορεινές περιοχές της κεντρικής Αλβανίας.

Μεταξύ των γυναικών πληροφορητριών μου συγκαταλέγεται μια πρώην δασκάλα, σήμερα συνταξιούχος, που προέρχεται από πόλη της βόρειας Αλβανίας απασχολούμενη μέχρι πρότινος ως λαντζέρισσα σε εστιατόριο, μια εξηντάχρονη πρώην εργάτρια σε βιοτεχνία ενδυμάτων προερχόμενη από την Κορυτσά της Νότιας Αλβανίας η οποία απασχολήθηκε ως ελεύθερος επαγγελματίας στην Ελλάδα εργαζόμενη ως μοδίστρα. Τέλος μεταξύ των πληροφορητριών ανήκει μια πενηντάχρονη ξαναπαντρεμένη στην Ελλάδα οικιακή εργάτρια η οποία προέρχεται από ένα μικρό χωριό της Βόρειας Αλβανίας όπου από νεαρή ηλικία δούλεψε ως πωλήτρια στις εκεί λαϊκές αγορές.

Το σχετικά περιορισμένο μέγεθος του δείγματος των πληροφορητών που ωστόσο χαρακτηρίζεται από πολυμορφία δεν επιτρέπει προφανώς να προβούμε σε γενικεύσεις αναφορικά με τις επιπτώσεις της κρίσης στον μεταναστευτικό πληθυσμό. Εντούτοις, λόγω ακριβώς αυτής της πολυμορφίας του, ίσως να αναδεικνύει πιο αντιπροσωπευτικά ορισμένες τάσεις, στάσεις και συμπεριφορές των μεταναστών που έρχονται ως απότοκο στα νέα δεδομένα που δημιούργησε η κρίση. Το υλικό που προέκυψε από την επεξεργασία των παραπάνω συνεντεύξεων και τη διερεύνηση των ιστοριών ζωής των μεταναστών θα συσχετιστεί και θα αντιπαραβληθεί με τα εμπειρικά και ερευνητικά δεδομένα της πρωτογενούς και δευτερογενούς βιβλιογραφίας. Από αυτή τη διαδικασία αντιπαραβολής, σύγκρισης και επεξεργασίας θα προκύψει το υλικό εκείνο τα κύρια σημεία και ευρήματα του οποίου θα εκτεθούν με περισσότερες λεπτομέρειες στην παρακάτω ανάλυση του παρόντος διερευνητικού εγχειρήματος.

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΠΡΟ ΚΡΙΣΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΑ ΑΦΗΓΗΜΑΤΑ ΖΩΗΣ

1.Α] ΕΜΦΥΛΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗ

Στα πλαίσια της εργασίας αυτής η έννοια της υποκειμενικότητας εκλαμβάνεται ως μια διαδικασία διαρκώς μεταβαλλόμενη ανάλογα προς τα εκάστοτε κοινωνικά πλαίσια με τα οποία αλληλεπιδρά το άτομο.¹ Εκλαμβάνεται επίσης ως έννοια που εκφράζει τη διαμόρφωση της προσωπικότητας ενός υποκειμένου μέσα από την ικανότητά του για αυτοσυνείδηση, την αυτοαντίληψη του ως φορέα εμπρόθετης δράσης και ενεργού κοινωνικού υποκειμένου η οποία διαμορφώνεται μέσω της διυποκειμενικής επικοινωνίας και μέσα από ειδικές συνθήκες όπως αυτές της μετανάστευσης. Κατά συνέπεια η έννοια της υποκειμενικότητάς είναι δύσκολο να διαχωριστεί από την έννοια της πολιτισμικής ταυτότητας η οποία βρίσκεται και αυτή σε μια διαρκώς μεταβαλλόμενη και εξελικτική διαδικασία αλληλεπίδρασης με το κοινωνικό περιβάλλον.

Οι σχετικές με την παραπάνω προβληματική θεωρίες που άρχισαν να πολλαπλασιάζονται από της αρχές της δεκαετίας του 90' και την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων στην Νοτιανατολική Ευρώπη εστίασαν ακριβώς σε αυτά τα ζητήματα της ρευστής και ευμετάβλητης πολιτισμικής ταυτότητας γονιμοποιώντας έναν αρκετά ενδιαφέροντα διάλογο που εστιάστηκε μεταξύ άλλων στο ζήτημα του φύλου. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η σύγχρονη έρευνα αναδεικνύοντας αρκετές περιπτώσεις όπου οι γυναίκες δύνανται να μεταναστεύουν 'πρώτες και μόνες' αλλά και αμφισβητώντας το γενικευτικό στερεότυπο που αντιμετώπιζε επί δεκαετίες τις γυναίκες μετανάστριες σαν απλά παρακολουθήματα και υποταγμένους συνοδούς των συζύγων τους, χωρίς αυτόνομο λόγο, οδήγησε στο να προσεγγιστεί το φύλο ως κοινωνική κατασκευή, ως διαδικασία που αντανακλά σχέσεις εξουσίας και που επηρεάζεται από τις εκάστοτε κοινωνικοπολιτισμικές συνθήκες μέσα στις οποίες παράγεται και αναπαράγεται.²

Κατά συνέπεια, η άρση των περιορισμών μετακίνησης στις πρώην κομμουνιστικές χώρες, έδωσε το έναυσμα για μια χωρίς προηγούμενο κινητικότητα προσώπων, προς χώρες της Ανατολής σε χώρες της Δύσης. Προσώπων που ωστόσο στα πλαίσια της νεοαποκτηθείσας ελευθερίας τους δεν ήταν μόνο ελεύθεροι 'να φύγουν' αλλά μπορούσαν να φύγουν και να επιστρέψουν στις χώρες καταγωγής τους όταν και όποτε αυτοί το επιθυμούσαν. Έτσι, στα νεοεμφανιζόμενα αυτά πλαίσια της Διεθνικότητας όπως επικράτησε να ονομάζεται αυτή η νέου τύπου μεταναστευτική

1] Μαρβάκης, Α., Παρσανόγλου, Δ. & Παύλου,(Επιμ). *Μετανάστες Στην Ελλάδα.*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001 σ. 20

2] Βαΐου Ντίνα, Από τις «γυναίκες» στο «φύλο», Θεωρητικές προσεγγίσεις και χώροι της μετανάστευσης στο *Το Φύλο της Μετανάστευσης* (επιμ.)Ντίνα Βαΐου, Μαρία Στρατηγάκη , Μεταίχμιο, Αθήνα, 2009 σελ.22

πρακτική, οι μετανάστες μπόρεσαν να σφυρηλατήσουν σταδιακά πολύπλευρα κοινωνικά δίκτυα και σχέσεις που μπορούν να ενώνουν μέσω συγγενικών, οικονομικών, θρησκευτικών και κοινωνικοπολιτικών δεσμών τη χώρα αποστολής με τη χώρα υποδοχής των μεταναστών διαπερνώντας τα γεωγραφικά, πολιτισμικά και πολιτικά σύνορα.³ Παράλληλα μέσω της διεθνικής προσέγγισης πολλών σύγχρονων μεταναστευτικών ρευμάτων δίνεται έμφαση πέρα από τις επίσημες, θεσμικές μεταναστευτικές πολιτικές σε υπερεθνικό επίπεδο, σε πτυχές της εμπρόθετης δράσης των μεταναστευτικών υποκειμένων όπως για παράδειγμα οι προσδοκίες και οι πρακτικές επιβίωσης τους στη χώρα υποδοχής.⁴

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο της συζήτησης περί παγκοσμιοποίησης και των διεθνικών πρακτικών που ξεπερνούν το παραδοσιακό διπολικό μοντέλο και τη παρωχημένη διχοτόμηση 'αποστολή –υποδοχή' και 'απόθνηση –έλιξη' εισάγονται νέοι όροι που έχουν να κάνουν με το σχηματισμό ενός νέου τύπου μεταναστευτικών υβριδίων όπου το τοπικό με το παγκόσμιο, το εδώ με το εκεί, το τώρα με το τότε, μοιάζουν να συνυπάρχουν. Η κινητικότητα έτσι δεν περιορίζεται μόνο στη φυσική μετακίνηση των πληθυσμών αλλά ως ένας γενικότερος όρος περιλαμβάνει, με μια πιο διευρυμένη-μεταφορική έννοια, πέρα από άτομα και την 'κινητικότητα ιδεών και αντιλήψεων που μεταβάλλονται κατά την μεταναστευτική εμπειρία νοούμενη ως «ένα παράθυρο ευκαιριών» για καλύτερες συνθήκες ζωής.⁵ Η έννοια επιπροσθέτως της κινητικότητας συνδέεται με αυτή της υποκειμενικότητας στο βαθμό που τα ίδια τα μεταναστευτικά υποκείμενα, άνδρες και γυναίκες, θεωρούν συχνά τη μετανάστευση ως αποτέλεσμα του χαρακτήρα και της ιδιαίτερης φύσης τους, των προσωπικών τους επιδιώξεων, των συναισθηματικών παρορμήσεων και της πολιτισμικής τους κουλτούρας.⁶

Προς την διερεύνηση του τρόπου διαμόρφωσης αυτής της υβριδικής μεταναστευτικής ταυτότητας οι αφηγήσεις ζωής των ίδιων των μεταναστών και η ανάλυση των χαρακτηριστικών τους αναμφίβολα έχουν πολλά να μας πουν μιας και η σημασία των ιστοριών ζωής των μεταναστών, κατά τον Ιορδάνη Ψημμένο, συνίσταται ακριβώς στο ότι αυτές «δεν περιγράφουν απλά γεγονότα αλλά αποτελούν

3] Basch Linda G, Schiller N.G, Blanc C.S. *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicament, and Deterritorialized Nation-States*; Gordon and Breach: Langhorne, PA, USA, 1994 σελ.7

4] Αλεξάνδρα Ζάββου, Νέλλη Καμπούρη, Εισαγωγή - Το ερευνητικό Πρόγραμμα GeMIC Όψεις της μετανάστευσης και εννοιολογικές προσεγγίσεις στο Αλεξάνδρα Ζαββού, Νέλλη Καμπούρη, Μαρία Στρατηγάκη (επιμ.) *Φύλο, μετανάστευση, διαπολιτισμικότητα*, Νήσος, Αθήνα, 2013,σελ 16

5] Βαΐου Ντίνα, Από τις «γυναίκες» στο «φύλο», ο.π σελ.24-25

6] Laliotou Ioanna, I want to see the world: Mobility and Subjectivity in the European Context in *Women Migrants from East to West: migration, gender, and inter-nationality in Europe*, co-edited with Luisa Passerini, Enrica Capussotti, Dawn Lyon, Berghahn Publishers: London 2007,σελ 49-50

ερμηνείες ένταξης σε ένα σύστημα εργασίας και διαβίωσης που χαρακτηρίζεται από μια προσωρινότητα, ευελιξία, αποσταθεροποίηση και περιθωριοποίηση των σχέσεων και ευκαιριών ζωής».⁷ Κατά συνέπεια ο τρόπος με τον οποίο αναπαρίσταται το παρελθόν δεν συνιστά απλά και μόνο μια παθητική διαδικασία ανάκλησης της μνήμης αλλά αντίθετα μια συνειδητή και ενεργητική διαδικασία κατά την οποία το μεταναστευτικό υποκείμενο αποσκοπεί στο να προσδώσει νόημα στα σημερινά βιώματα του και να διαχειριστεί το σύνθετο και δυσθεώρητο παρόν του. Η μνήμη κατ' αυτό τον τρόπο αναγνωρίζεται πλέον ως θεμελιώδες συστατικό της έννοιας της ανθρώπινης υποκειμενικότητας η οποία συνδέεται με τη δυνατότητα του ατόμου να αποφασίζει το ίδιο για τη ζωή του ξεπερνώντας ενίοτε τους φραγμούς και τα εμπόδια που του θέτουν οι εκάστοτε υλικές και πολιτισμικές συνθήκες.⁸

Κρίσιμη για την ανάλυση μας ωστόσο και μια καλή αφετηρία για την προσέγγιση της μνήμης αλλά και γενικότερα της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας αποτελεί η βασική θέση του Halbwachs ότι η μνήμη των ανθρώπων διαμορφώνεται κατά βάση υπό την επίδραση του παρόντος, εξαρτάται από τις ομάδες που τους περιβάλλουν και τις ιδέες ή τις εικόνες που ενδιαφέρουν περισσότερο τις ομάδες αυτές.⁹ Τα σύνολα των ιδεών που έχουν οι εκάστοτε κοινωνικές ομάδες και οι οποίες διαρκώς μεταβάλλονται στο χρόνο είναι αυτό το οποίο ο Halbwachs αποκαλεί 'κοινωνικό πλαίσιο μνήμης' και εδώ ακριβώς έγκειται η κύρια συμβολή του στη μελέτη της κοινωνικής μνήμης, στο ότι δηλαδή παρουσίασε τη μνήμη και τον τρόπο που αυτή λειτουργεί όχι ως κάτι στατικό αλλά ως μια μεταβλητή και επιλεκτική διαδικασία η οποία βρίσκεται διαρκώς σε κίνηση, όπως σε διαρκή κίνηση βρίσκεται και η πολιτισμική ταυτότητα των μεταναστευτικών υποκειμένων. Ο ίδιος μάλιστα θα επισημάνει τη δυναμική όχι μόνο της συλλογικής αλλά και της ατομικής μνήμης υποστηρίζοντας χαρακτηριστικά ότι: «Μπορεί μεν η συλλογική μνήμη να αντλεί την ισχύ και τη διάρκειά της από το γεγονός ότι στηρίζεται σε μια ομάδα ανθρώπων που συγκροτούν με άλλα λόγια μια ιδιαίτερη μνημονική κοινότητα... δε παύει όμως εκείνα που θυμούνται να είναι τα άτομα που λειτουργούν ως μέλη της ομάδας οι αναμνήσεις των οποίων ,εκείνες που εμφανίζονται με μεγαλύτερη ένταση, ποικίλουν από μέλος σε μέλος...».¹⁰

Η παραπάνω επισήμανση έχει ιδιαίτερη βαρύτητα για τη μελέτη της αλβανικής μεταναστευτικής κουλτούρας η οποία όπως θα καταδειχθεί εκτενέστερα εμφανίζει

7] Ψημμένος Ιορδάνης, Ερμηνείες Μετανάστευσης, προσδοκίες και ταυτότητες Αλβανών και Πολωνών μεταναστών στο Κασιμάτη Κ.(επιμ.) Πολιτικές Μετανάστευσης και Στρατηγικές ένταξης. Η περίπτωση των Αλβανών και Πολωνών μεταναστών, Gutenberg, Αθήνα, 2003 σελ 311-312

8] Πασσερίνι Λουίζα, Σπαράγματα του 20^{ου} αιώνα, ο.π. σελ.17

9] Maurice Halbwachs Τα Κοινωνικά Πλαίσια της Μνήμης. μτφρ. Ε.Ζέη, Νεφέλη, Αθήνα 2013.σελ 170-171

10] Maurice Halbwachs, Η συλλογική μνήμη, επιμέλεια – πρόλογος Άννα Μαντόγλου, Παπαζήσης, Αθήνα 2013,σελ.73

έναν αρκετά 'αυτόνομο', 'ανυπόταχτο' και δυναμικό χαρακτήρα έχοντας ωστόσο έντονα αναπτυγμένο το αίσθημα εκείνο της συλλογικότητας και του συνανήκειν.

Νεότερες έρευνες επισημαίνοντας το εύρος των παραγόντων που διαμορφώνουν τη μνήμη καταδεικνύουν ότι οι προσωπικές εμπειρίες, οι προφορικές παραδόσεις του παρελθόντος αλλά και ο δημόσιος λόγος συνδιαμορφώνουν τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα στοχάζονται το παρελθόν τόσο των ιδίων όσο και των ομάδων στις οποίες ανήκουν.¹¹ Κατά την άποψη μάλιστα της ιστορικού Λουίζας Πασσερίνι που τόνισε ότι «το 'σκληρό υλικό' της προφορικής ιστορίας... είναι κυρίως η έκφραση και η αναπαράσταση της κουλτούρας που περιλαμβάνει τη διάσταση της μνήμης, της ιδεολογίας και των υποσυνείδητων επιθυμιών»,¹² είναι πολύ σημαντικό για την προσέγγιση της μνήμης της προερχόμενης από ολοκληρωτικά καθεστώτα να δοθεί έμφαση στην ενεργητική διάσταση της ατομικής μνήμης, τις σιωπές και τις αντιφάσεις της δεδομένου ότι η 'συλλογή' των αναμνήσεων μέσα σε αυτές τις ταραγμένες περιόδους καθίσταται εξαιρετικά δύσκολη.¹³

Οι παραπάνω παρατηρήσεις αυτές είναι θεωρώ αναγκαίες για την προσέγγιση της μνήμης των Αλβανών μεταναστών που προέρχονται από ένα τέτοιο κόσμο ολοκληρωτισμού, εθνικών μύθων και προπαγάνδας. Έχοντας ολοκληρώσει την αναγκαία εκείνη θεωρητική πλαισίωση και οριοθέτηση των εννοιών εκείνων που θα μας φανούν ιδιαίτερα χρήσιμες για την προσέγγιση της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας αλλά και του τρόπου με τον οποίο το άτομο θυμάται το παρελθόν του θα ανιχνεύσουμε στη συνέχεια εκείνα τα θεματικά μοτίβα γύρω από τα οποία περιστρέφεται και επανέρχεται η μνήμη των μεταναστευτικών υποκειμένων τόσο στην πιο συλλογική όσο και στην ατομική της διάσταση.

11] Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, *Ανάποδα Χρόνια, Συλλογική Μνήμη και Ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών* (1900 -1950) Πλέθρον, Αθήνα 1997, σελ. 212

12] Luisa Passerini, *Work Ideology and Consensus under Italian Fascism*, *History Workshop Journal* (1979) 8 : σελ 84

13] Πασσερίνι Λουίζα, *Σπαράγματα του 20^{ου} αιώνα*, ο.π. σελ 281

I.B] ΚΟΙΝΑ ΜΟΤΙΒΑ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ

Μελετώντας κανείς τις αφηγήσεις ζωής μεταναστών προερχόμενων από την κομμουνιστική Αλβανία διαβλέπει πως υπάρχουν ορισμένα κοινά στοιχεία, θέματα και μοτίβα που επανέρχονται στην μνήμη πολλών πληροφορητών και δομούν τις αφηγήσεις αυτές. Κατά την Πασσερίνι οι κοινοί αυτοί τόποι της μνήμης και των αυτοαναπαραστάσεων αποκαλύπτουν «πολιτισμικές συμπεριφορές, ενοράσεις του κόσμου και ιστορικές ερμηνείες που εμπερικλείουν και το ρόλο του ατόμου στην ιστορική διαδικασία» διαπλέκοντας την προσωπική, βιωματική μνήμη με τη συλλογική μνήμη και τα αφηγήματα κοινωνικών ομάδων.¹⁴

Διερευνώντας τη μνήμη των μεταναστών θα πρέπει να προσδιορίσουμε καταρχήν τα ‘κοινωνικά πλαίσια’ μέσα στα οποία αυτή λειτουργεί και διαμορφώνεται. Οι προ κρίσης αφηγήσεις ζωής και οι μνήμες τους αναφέρονται στην κομμουνιστική Αλβανία όμως ο λόγος τους αρθρώνεται μέσα την οπτική και την σχετική ‘ασφάλεια’ του ‘ενταγμένου’, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, μετανάστη στην προ κρίσης ελληνική κοινωνία ο οποίος έχει αποστασιοποιηθεί από τα πράγματα που αφηγείται.

Μάλιστα ο εκάστοτε πληροφορητής, επιδιώκοντας να παρουσιάσει το παρελθόν όσο πιο ‘αντικειμενικά’ μπορεί στον ‘ισχυρό άλλο’, στον Έλληνα δηλαδή συνομιλητή του, με αναφορές μάλιστα στην επίσημη ιστορία, αξιώνει συχνά συμπάθεια από εκείνον επιχειρώντας ταυτόχρονα να δικαιολογήσει το λόγο για τον οποίο βρέθηκε ως μετανάστης στην Ελλάδα.¹⁵ Η συνισταμένη συνεπώς και η δυναμική της διυποκειμενικής επικοινωνίας, μιας επικοινωνίας όπου ο ρόλος του συναισθήματος και του συγκινησιακού στοιχείου είναι κομβικός, μιας επικοινωνίας που λαμβάνει χώρα στην ‘δυνατή’, στα μάτια τουλάχιστον των περισσότερων μεταναστών, και ‘αξιοζήλευτη’ προ μνημονίου Ελλάδα, είναι κάτι που ο ερευνητής οφείλει να λαμβάνει υπόψη στον προσδιορισμό της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας. Με βάση τα όσα προαναφέρθηκαν λοιπόν θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε τα παρακάτω αφηγηματικά μοτίβα όπως αυτά έχουν καταγραφεί στη μνήμη της προ της κρίσης περιόδου.

14] Πασσερίνι Λουίζα, *Σπαράγματα του 20^{ου} αιώνα*, ο.π. σελ 102-3

15] Παπαγεωργίου Βασιλική, *Από την Αλβανία στην Ελλάδα. Τόπος και ταυτότητα, διαπολιτισμικότητα και ενσωμάτωση. Μια ανθρωπολογική προσέγγιση της μεταναστευτικής εμπειρίας*. Νήσος, Αθήνα, 2011,σελ 326

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΙΣΧΥΣ ΚΑΙ 'ΦΑΝΑΤΙΣΜΟΣ'

Ξεκινώντας την ανάλυση μας αναφορικά με αυτά τα επαναλαμβανόμενα μοτίβα μνήμης θα εντοπίζαμε καταρχήν το κεντρικό ρόλο που διαδραμάτιζε ο θεσμός της οικογένειας, και μάλιστα στην πιο αυστηρή, πατριαρχική εκδοχή του, επηρεάζοντας άμεσα τον τρόπο με τον οποίο ο μετανάστης, ιδίως αυτός της πρώτης γενιάς, αναστοχάζεται το παρελθόν του.

Εντούτοις η αλβανική κουλτούρα και οι ιδιαιτερότητές της πρέπει να ειδωθούν υπό το πρίσμα δύο αντιφατικών συνισταμένων που παραδόξως μοιάζουν να συνυπάρχουν: Αφενός της πολλά υποσχόμενης Κομμουνιστικής Ιδεολογίας που ευαγγελιζόταν τον εκσυγχρονισμό και την 'αλλαγή' προς μια αταξική κοινωνία χωρίς έμφυλες διακρίσεις και αφετέρου των από αιώνες εδραιωμένων οικογενειακών δομών της Πατριαρχίας και του Κανόν, ενός εξαιρετικά πολύπλοκου κώδικα εθιμικού δικαίου που επιχειρούσε να ρυθμίσει όλες τις κοινωνικές δραστηριότητες συμπεριλαμβανομένων ζητημάτων γάμου, ιδιοκτησιών γης, βεντέτας και οικογενειακής τιμής. Η πατρότητα αυτού του απαράβατου κώδικα αποδίδεται στον οπλαρχηγό Λεκ Νουγκαντίν ο οποίος φέρεται πως τον συνέταξε περί τα τέλη του 15^{ου} αιώνα. Ωστόσο η προέλευση πολλών διατάξεων που εμπεριέχονται σε αυτόν ανάγεται πολύ προ του 15^{ου} αιώνα φτάνοντας στην εποχή των αρχαίων Ιλλυρίων.¹⁶

Σύμφωνα με τον 'Άγραφο Νόμο' ο μεγαλύτερος στην ηλικία άνδρας της οικογένειας ήταν ο πραγματικός 'αφέντης' του σπιτιού ο οποίος είχε τον πλήρη έλεγχο των οικονομικών της οικογένειας και όφειλε, εμπνέοντας τον σεβασμό, να καθοδηγεί τα μέλη της όχι απλά στο να κάνουν τις εργασίες που εκείνος όριζε αλλά και να τον υπακούν με απόλυτη αφοσίωση μεριμνώντας ιδιαίτερα για την περιφρούρηση της οικογενειακής τιμής. Ωστόσο παρά την αδιαμφισβήτητη εξουσία του άνδρα της η σύζυγος είχε τη δυνατότητα να έχει το δικό της κομπόδεμα για τα καθημερινά μικροέξοδα, μπορούσε να διαχειρίζεται ένα μέρος από τα χρήματα της προίκας της τα οποία ο σύζυγος δεν είχε δικαίωμα να ακουμπήσει ενώ μπορούσε και να εμπορευτεί αγαθά που παρήγαγε η ίδια ή ακόμα και να δανείσει μικροποσά προκειμένου να αυξήσει τα προσωπικά της εισοδήματα εισπράττοντας τόκο.¹⁷

Η ισχύς του Άγραφου νόμου ήταν τόσο διαδεδομένη στις ισχυρές φυλές του αλβανικού Βορρά που παρά τις συστηματικές προσπάθειες του καθεστώτος να τις υποτάξει μέσω του κλονισμού των δομών του Κανόν στις οποίες εδράζονταν η εξουσία τους αλλά και μέσω των προνομίων που έδωσε στις γυναίκες, φαίνεται ότι δεν το κατόρθωσε από τη στιγμή που η ισχύς της Πατριαρχίας παρέμενε ισχυρή στην

16] Βίκερς Μιράντα, Τζέιμς Πέτιφερ, *Αλβανία, Από την Αναρχία σε μια βαλκανική ταυτότητα*, μτφρ. Ε.Μπαρτινόπουλος, Καστανιώτης, Αθήνα, 1998, σελ. 226-7

17] Hasluck Margaret, *Ο Άγραφος νόμος στην Αλβανία*, μτφρ. Χατζηπαυλή Παναγιώτα – Έυα, ΙΣΝΑΦΙ, Ιωάννινα, 2003, σελ. 35-40

ιδιωτική σφαίρα ζωής της οικογένειας η οποία όφειλε να ακολουθεί σε επίπεδο αρχών και πρακτικής το πατριαρχικό εθνικό δίκαιο και τους κανόνες του.¹⁸ Έτσι, παρά το ότι το γυναικείο φύλο ‘χρησιμοποιήθηκε’ από το καθεστώς που θέσπισε μάλιστα προς τιμή του ‘την ημέρα της γυναίκας’ διακηρύσσοντας στα 1967 δια στόματός του ίδιου του Χότζα πως « το κόμμα και ο λαός πρέπει να ρίξουν φωτιά και να τσακίσουν το σβέρκο όποιου καταπατά τον ιερό νόμο του κόμματος που προστατεύει τα δικαιώματα των γυναικών..»¹⁹ και παρά την κομματική προπαγάνδα που ενθάρρυνε τους άνδρες να κάνουν οικιακές εργασίες και τις γυναίκες να βγουν στη μισθωτή εργασία, φαίνεται πως σε μικρό βαθμό επηρέασαν τη συντηρητική και από αιώνες εδραιωμένη πατριαρχική ‘συλλογική’ νοοτροπία. Το γεγονός αυτό είχε ως συνέπεια ο ‘δημόσιος χώρος’ μέσω του κρατικού ελέγχου και προπαγάνδας να μην κατορθώσει σε μεγάλο βαθμό να εισβάλλει στον κλειστό, ‘ιδιωτικό χώρο’ της οικογενειακής σφαίρας στον οποίο το πρώτο λόγο εξακολουθούσε να έχει η Πατριαρχία.²⁰

Με βάση τα όσα προαναφέρθηκαν για την ισχύ της πατριαρχικής οικογένειας αλλά και τα περιθώρια σχετικής οικονομικής αυτονομίας που είχε η σύζυγος στα πλαίσια του παραδοσιακού νοικοκυριού δεν είναι τυχαίο ότι σε πολλά αφηγήματα οι πληροφορητές, ιδίως οι γυναίκες που θέλουν να προβάλλουν ίσως την περαιτέρω ανατροπή των παραδοσιακών έμφυλων ρόλων μέσα από τη διαδικασία της μετανάστευσης, αναφέρουν πως ναι μεν τον πρώτο λόγο έμοιαζε πως τον είχε ο πατέρας ωστόσο αυτή που στην ουσία κρατούσε το πορτοφόλι και ουσιαστικά διαχειρίζονταν τα οικονομικά και τις καθημερινές υποθέσεις του σπιτιού ήταν η μητέρα. Η Ανιέζα αναφέρει στο ερευνητικό του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας *Έμφυλες διαστάσεις της Μετανάστευσης στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, Ένταξη, Εργασία, Διαπολιτισμική Επικοινωνία* (2004-2007): «Τις δουλειές του σπιτιού τα μοιραζόταν. Και αυτό ήταν το καλύτερο. Θυμάμαι ότι ο μπαμπάς μου θα έκλεινε τη πόρτα να μη δει η γιαγιά μου ή ο αδελφός του ή η κουνιάδα του, θα κλειδωνόταν τη πόρτα από μέσα, να μη φαινότανε και θα έκανε τις δουλειές σαν να ήταν γυναίκα στο σπίτι. Γιατί η μαμά μου δούλευε τότε, θυμάμαι, δούλευε με βάρδιες.»²¹

Η επαναλαμβανόμενη εικόνα της μάνας στα περισσότερα αφηγήματα, ιδίως των γυναικών που βίωσαν στο πετσί τους τη φθορά της ‘διπλής μέρας’ και την περιγράφουν υπό την επίδραση της παροντικής κατάστασής τους που χαρακτηρίζεται όχι μόνο από την κοινωνικοοικονομική ενδυνάμωση μέσα από την είσοδο στη μισθωτή εργασία αλλά και τη ψυχοσωματική κόπωση, έχει έναν αρκετά δυναμικό

18] Kaser Karl, *Patriarchy After Patriarchy: Gender Relations in Turkey and in the Balkans . 1500-2000*. Studies on South East Europe LIT Verlag Münster, 2008, σελ 128

19] Χρηστίδης Γιώργος, *Τα κομμουνιστικά Βαλκάνια*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2003, σελ 38-39

20] Παπαγεωργίου Βασιλική, *Από την Αλβανία στην Ελλάδα*, ο.π σελ 216-217

21] Αρχείο οπτικοακουστικών μαρτυριών Ι.Α.Κ.Α, ANIEZA (1964) στην Λαμπρινή Στύλιου 24/07/2005

χαρακτήρα που συχνά ξεπερνά σε εργατικότητα, αυστηρότητα και αποφασιστικότητα τον άνδρα σύζυγό της επιφορτιζόμενη πέρα από τις δουλειές του νοικοκυριού και το μέγεθος των παιδιών, το 'διπλό φορτίο' της εξωτερικής εργασίας στα χωράφια για την οποία συνήθως δεν πληρώνονταν. Χαρακτηριστικά η πληροφορήτρια Μπρούνα θυμάται :«*Η μαμά μου καθάριζε πρωί και μεσημέρι. Και μόνο η μαμά μου... Και μετά να πάει δουλειά, μετά όταν γυρνάει.*» ενώ η Χρυσούλα και η Μπόνα με παράπονο παρατηρούν πως αν και οι μανάδες τους εργάζονταν σκληρά οι ίδιες δεν είχαν καμία προσωπική υλική ή χρηματική απολαβή από αυτό αφού οι ίδιες στο τέλος «*δεν έπαιρναν λεφτά στο χέρι*»²²

Ωστόσο, η πατρική φιγούρα αλλά και τα αυστηρά πρότυπα διαπαιδαγώγησης που συνδέονται με αυτή συχνά περιγράφονται εξιδανικευμένα αν και εμπεριέχουν αρκετά αντιφατικά στοιχεία από τη στιγμή που πολλοί πληροφορητές όταν αναφέρονται σε αυτά προβάλλουν αντίθετα περισσότερο μια στοργική, επιεική και τρυφερή πατρική φιγούρα. Αυτό ίσως οφείλεται στο ότι ο πατέρας δεν ασχολιόταν με την ανατροφή των παιδιών αναγκάζοντας έτσι τις μητέρες να γίνουν πολύ πιο αυστηρές. Η Ανιέζα έτσι στα πλαίσια του *Πυθαγόρα* αν και τονίζει το πρότυπο ενός αυστηρού πατέρα παραδέχεται πως και αυτός «*είχε τα κουμπιά του*» ενώ και η Στεφανία έχοντας προφανώς 'λησμονήσει' τις φυσιολογικές παιδικές σκανδαλιές και εφηβικές της 'ατασθαλίες' υποστηρίζει για τους γονείς της πως «*ποτέ χέρι δε σήκωσαν ή να πουν λόγια*» παραδεχόμενη με σεβασμό προς το πρόσωπό τους πως «*έτσι με έμαθαν και εγώ στα παιδιά μου ποτέ δε μαλώνω...*»

Έτσι, παρά την εμφανή τάση τους για χειραφέτηση ιδίως στα νεανικά τους χρόνια, οι αφηγήτριές μας προσπαθούν να διαπαιδαγωγήσουν τα παιδιά τους, ιδίως αν πρόκειται για κόρες, με αυστηρές σχετικά αρχές κοντά σε αυτές που και οι ίδιες ανατράφηκαν φοβούμενες την κοινωνική κατακραυγή αλλά και τις παγίδες της αμοραλιστικής ελληνικής κοινωνίας. Αυτή η τάση τους να εξιδανικεύουν τα αυστηρά πατριαρχικά πρότυπα διαπαιδαγώγησης ενδεχομένως να έρχεται ως αντίβαρο, ως αντίδραση απέναντι στους κινδύνους που κρύβει η ζωή στην 'διεφθαρμένη' 'όπως πιστεύουν ελληνική κοινωνία απηχώντας ίσως τη βαθύτερη επιθυμία τους να διατηρήσουν την αλβανική κουλτούρα και την ταυτότητά τους σε ένα περιβάλλον τόσο ρευστό και αβέβαιο όσο αυτό του μετανάστη.²³

Ένα άλλο αφηγηματικό μοτίβο που επανέρχεται συχνά έχει να κάνει με το θέμα του «Φανατισμού» όπως τον αποκαλούν κυρίως οι γυναίκες εννοώντας την ακραία μορφή της αυστηρής Πατριαρχίας και των προτύπων του Ανδρισμού που συνδέονται με αυτήν. Τον «Φανατισμό» ωστόσο τον περιγράφουν με τα πιο μελανά χρώματα αναφερόμενες ιδίως στον αυστηρό και συχνά ανυπόφορο έλεγχο όχι μόνο του πατέρα, του συζύγου ή του αδερφού αλλά προπάντων των πεθερικών με τα οποία οι νέες έπρεπε να συζητήσουν κάτω από την ίδια στέγη δεδομένου ότι στα πλαίσια της

22] Καμπούρη Ελένη, *Φύλο και Μετανάστευση, Η καθημερινή ζωή των μεταναστριών από την Αλβανία και την Ουκρανία*, τ.2 Gutenberg, Αθήνα, 2007, σελ 140-141

23] Κασιμάτη Κούλα, Μουσουρού Λουκία, *Φύλο και Μετανάστευση, θεωρητικές αναφορές και εμπειρική διερεύνηση*, τ.1, Gutenberg, Αθήνα, 2007, σ 235

γενικότερης ένδειας αλλά και της Πατριαρχίας η γυναίκα συνηθιζόταν να εγκαθίσταται στο σπίτι των πεθερικών της στα οποία έπρεπε ως ‘καλή νύφη’ να αποδίδει όχι μόνο σεβασμό και τυφλή υποταγή αλλά και ...το σύνολο του μισθού της εφόσον είχε εισοδήματα από μισθωτή εργασία. Μια Αλβανίδα σε συνέντευξη στα 2006 αναφέρει: «...εγώ παντρεύτηκα και πήγα, είμαι με τον άνδρα μου και τους γονείς του άνδρα μου. Όχι με τη μαμά μου. Δεν επιτρέπεται αυτό. Δεν επιτρέπεται αυτό. Στους γονείς του άνδρα».²⁴

Αυτή η τραυματική εμπειρία της συγκατοίκησης ήταν για κάποιες και ο κύριος λόγος που ήρθαν στην Ελλάδα. Υπήρχαν έτσι πέρα από τις γυναίκες που λιγότερο πρόθυμα ακολουθούσαν ως ‘άβουλοι συνοδοί’ τους άνδρες τους και η κατηγορία με τις ‘πρόθυμες’ γυναίκες που αναλάμβαναν οι ίδιες τη πρωτοβουλία της μετανάστευσης θεωρώντας την ως ευκαιρία απελευθέρωσης από τους συγγενείς και τα καχύποπτα πεθερικά.²⁵ Η Ανιέζα θυμάται με παράπονο πως ο πεθερός της έπαιρνε ολόκληρο το μισθό της ως δασκάλας λέγοντας χαρακτηριστικά «Ήτανε πολύ ανδροκρατία. Ότι έλεγε ο πεθερός μου γινότανε. Αυτός κρατούσε τα λεφτά, αυτός έδινε εντολές, αυτός θα ... ένιωθε και θα έκανε ότι ήθελε αυτός. Κανένας δεν είχα λόγο εκεί.. Ούτε νύφη, ούτε αγόρι, ούτε κορίτσι, ούτε η γυναίκα του. Μόνο αυτός. Κάτι που εμένα ... δεν μου πολυάρεσαν αυτά». Η πιο τολμηρή Σοφία ωστόσο στην εμμονή του ‘κακού’ πεθερού της, όπως τον αποκαλεί η ίδια, να την στείλει για δουλειά, καυχιέται πως «Πάτησε πόδι» ενώ με ένα αίσθημα ανακούφισης καταλήγει στο ότι «φύγαμε και γλυτώσαμε».²⁶

Μάλιστα αυτή η τάση ανεξάρτησης εκκολαπτόμενη από το οικογενειακό περιβάλλον και τις μικρές ‘αταξίες’ των παιδικών χρόνων ενίοτε προβάλλεται ως μοίρα, ως πεπρωμένο, ως φυσική εξέλιξη όπως συμβαίνει στο λόγο της ‘γεννημένης επαναστάτριας’ Σοφίας η οποία θα πει χαρακτηριστικά «Έτσι ήμουν από μικρή, επαναστατική. Αν με ζόριζαν έκανα επαναστάσεις». Αυτό το τυπικό μοτίβο της ‘γεννημένης επαναστάτριας’ που ξέρει στο τέλος να επιβιώνει και να τα βγάζει πέρα, επανέρχεται στις αφηγήσεις μεταναστριών από πρώην σοσιαλιστικές χώρες. Οι τελευταίες, ιδωμένες υπό το πρίσμα της παροντικής κατάστασης τους και έχοντας συχνά έναν επικό, ‘ηρωικό’ χαρακτήρα υπερβολής λειτουργούν ως πηγή έμπνευσης, ενθάρρυνσης και ευαισθητοποίησης απέναντι στην κοινωνική πραγματικότητα μέσα στην οποία ζουν οι γυναίκες αυτές.²⁷

Πάρα το δυναμικό και ‘επαναστατικό’ χαρακτήρα τους ωστόσο πολλές ομολογούν ότι ιδίως στο θέμα του γάμου είναι κάπως ‘συντηρητικών αρχών’. Άρρηκτα συνδεδεμένο με την τιμή της οικογένειας το προξενιό κατέχει κεντρική θέση στην κοσμοθεωρία της δεδομένου ότι ο θεσμός αυτός συνιστά επιβολή της

24] Κασιμάτη Κούλα ,Μουσούρου Λουκία, *Φύλο και Μετανάστευση*, ο. π, σελ 233

25] Κασιμάτη Κούλα ,Μουσούρου Λουκία, *Φύλο και Μετανάστευση*, ο. π, σελ 191

26] Αρχείο οπτικοακουστικών μαρτυριών Ι.Α.Κ.Α. ΣΟΦΙΑ (1968) στον Ραυμόνδο Αλβανό, 11/07/2005

27] Πασσερίνη Λουίζα, *Σπαράγματα του 20^{ου} αιώνα*, ο. π. σελ 114-116

θέλησης της προηγούμενης γενιάς στην επόμενη ενώ τυχόν απόρριψη του συνιστά άρνηση αποδοχής της θέλησης αυτής.²⁸ Συνυφασμένο με το προξενικό είναι στα πλαίσια αυτού του κώδικα οικογενειακής τιμής ιδίως στη βόρεια Αλβανία και το ζήτημα της παρθενίας.²⁹ Η Ανιέζα θεωρεί έτσι την παρθενία «γερό πράμα» ενώ ακόμη και η ‘γεννημένη επαναστάτρια’ Σοφία παραδέχεται κάπως αμήχανα αναφερόμενη στο ζήτημα της παρθενίας πως «*Καλό θα ήταν εντάξει...*» Αλλά και το διαζύγιο εξακολουθεί να θεωρείται για τα πολιτισμικά δεδομένα των περισσότερων αφηγητριών πρώτης γενιάς κάτι το εξαιρετικά δύσκολο. Η Εσμέ αναφέρει : «*Δεν είναι εύκολο να χωρίσεις σε εμάς...*» ενώ και η Ντιάνα σημειώνει: «*Εμείς κρατάμε γιατί... για τα παιδιά. Όταν κάνω αυτό [εννοεί το να χωρίσει] δεν μπορώ να σβήσω έναν άνδρα που αγαπούσα μια ζωή*».³⁰

Ωστόσο το άγρυπνό μάτι του συζύγου, του αδερφού και του πεθερού πάνω στην ιδιωτική ζωή της γυναίκας που σε εποχές παλιότερες ήταν χρέος του άνδρα –‘ήρωα’ που υπερασπίζεται την τιμή της οικογένειας ακόμη και με αίμα, περιγράφεται πλέον στο λόγο των μεταναστριών ως ‘υπερβάλλον ζήλος’ μετατρέποντας την έννοια του πατριαρχικού Ανδρισμού σε έννοια συνώνυμη με αυτήν του ανυπόφορου Φανατισμού.³¹

Ο λόγος πολλών αφηγητριών συνεπώς παρουσιάζει ένα δυναμικό προφίλ γυναίκας που μοιάζει να ξεφεύγει από τα τυπικά χαρακτηριστικά της ‘υποταγμένης’ συζύγου, κόρης και νύφης η οποία πάντα κάνει ένα βήμα πίσω αν και δείχνει ενστικτωδώς να ακολουθεί πολλά από τα πατροπαράδοτα πρότυπα της αλβανικής κουλτούρας την οποία δεν απεμπολεί εύκολα. Οι αναμνήσεις μάλιστα των γυναικών αυτών, αρθρωμένες συχνά ως ένας απολογισμός ζωής στον οποίο μάλλον θα ήθελαν να προσδώσουν ένα ‘*Happy End*’ και ιδωμένες υπό την μετέπειτα οπτική της κοινωνικοοικονομικής ενδυνάμωσής τους, σκιαγραφούν έναν τύπο γυναίκας αρκετά ‘αρρενωπό’ που όμως μπροστά του μοιάζει να υψώνεται ένα αδιαπέραστο τείχος, αυτό της Πατριαρχίας και των νοοτροπιών που αυτή επιβάλλει. Νοοτροπιών τις οποίες δεν μπορεί, ή ίσως κατά βάθος δεν θέλει να υπερβεί από τη στιγμή που έμαθε για δεκαετίες να συμβιώνει με αυτές. Μοιάζουν έτσι οι γυναίκες αυτές να μένουν σχεδόν ‘καταδικασμένες’, μόνιμα ‘παγιδευμένες’ κάπου ανάμεσα στο παλιό και το καινούργιο ,το πίσω και το μπρός..

28] Κασιμάτη Κούλα ,Μουσούρου Λουκία, *Φύλο και Μετανάστευση*, ο. π., σελ. 208 -9

29] Kaser Karl, *Patriarchy After Patriarchy*, ο. π. , σελ 229

30] Καμπούρη Ελένη, *Φύλο και Μετανάστευση*, ο. π., σελ 228

31] Schwandner-Sievers Stephanie, Fischer Bernd Jurgen, *Albanian Identities, Myth and History*, Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis 2002, σελ 192

**ΥΛΙΚΗ ΣΤΕΡΗΣΗ ΚΑΙ ‘ΣΚΗΡΟΤΡΑΧΥΛΟΣ’ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ
ΥΛΙΚΗ ΣΤΕΡΗΣΗ ΚΑΙ ‘ΣΚΗΡΟΤΡΑΧΥΛΟΣ’ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ**

Ανιχνεύοντας ένα από τα στοιχεία εκείνα που θα μας επέτρεπαν να κάνουμε λόγο για έναν πιο ‘συλλογικό’ χαρακτήρα των αναμνήσεων, θα διαπιστώναμε ότι επανεμφανίζονται έντονα στις αφηγήσεις, ενδεχομένως σε αντιδιαστολή και υποσυνείδητη σύγκριση με τη παροντική υλική ευημερία, εικόνες που αποτυπώνουν την απόλυτη φτώχεια και την έλλειψη αγαθών ως σήμα κατατεθέν των πρώτων δεκαετιών στον κομμουνισμό αλλά και της σκληροτράχηλης κουλτούρας του αλβανικού λαού που ‘χαλυβδώθηκε’ μέσα σε αυτά τα ‘πέτρινα χρόνια’. Μάλιστα το ίδιο το καθεστώς είχε φροντίσει στην ρητορική του να συνδέσει τον εθνικό απομονωτισμό και την συνακόλουθη φτώχεια με τον πολύ διαδεδομένο στην εθνική κουλτούρα μύθο της εθνικής υπερηφάνειας, αυτάρκειας και ανεξαρτησίας.

Έτσι δεν είναι τυχαίο ότι επανέρχονται στις αφηγήσεις αναφορές στην περιβόητη ‘λίστα’ βάσει της οποίας η οικογένεια προμηθεύονταν τα αγαθά που διένειμε το καθεστώς ή σε βασικά διατροφικά αγαθά όπως το ψωμί και το λάδι που λειτουργούν στην προκειμένη περίπτωση ως σύμβολα στέρησης. Ενδεικτικά σε έρευνα της Βασιλικής Παπαγεωργίου στα 2003 ο πενήντάχρονος Τάκης αναφέρει *«Το εξήντα χάλασε τις σχέσεις με τη Ρωσία... περάσαμε κρίζα οικονομική για ψωμί, δεν είχαμε ψωμί να φάμε»*. Η Ευαγγελία επίσης πολύ παραστατικά αφηγείται: *«..και πείνα, πείνα, πείνα που να μην την είπατε μας εδίνανε δέκα κιλά αλεύρι το μήνα, πηγαίναμε ως τη μέση και μετά τέλειωνε αυτό το αλεύρι»* ενώ και η κυρία Πολυξένη θυμάται με παράπονο: *«Είχαμε ελιές δικές μας και δεν τρώγαμε το λάδι..Το ‘παίρνε αυτός(εννοεί ο Χότζα), το μάζευε και το ‘στελνε όλο έξω»*.³²

Σε αυτή την περίπτωση βρισκόμαστε ενώπιον της σημασίας που έχει για τη μνήμη «το ζήτημα της καθημερινής ζωής και η σπουδαιότητα των υλικών λεπτομερειών της» όπως χαρακτηριστικά υποστηρίζει η Πασσερίνι, ιδίως όταν ή φυσιολογική ζωή διαταράσσεται από γεγονότα και ανώμαλες καταστάσεις σαν και αυτές που χαρακτηρίζουν τα ολοκληρωτικά καθεστώτα.³³ Άλλωστε και η μετανάστευσή των Αλβανών στην Ελλάδα υπήρξε περισσότερο απότοκο τέτοιων βίαιων πολιτικοοικονομικών ανατροπών που διέκοψαν μια φυσιολογική κοινωνική ζωή και όχι τόσο αποτέλεσμα ελεύθερης επιλογής και βούλησης.

Αλλά αυτή η πικρία για τη φτώχεια επί κομμουνισμού αντί να σβήσει σταδιακά με τη μετάβαση στον πολλά υποσχόμενο νεοφιλελευθερισμό μοιάζει να έγινε ακόμη μεγαλύτερη συνοδευόμενη μάλιστα από ένα αίσθημα ανασφάλειας, όπως τουλάχιστον αποτυπώνονται στις πιο πρώιμες αφηγήσεις πολλών μεταναστών οι οποίοι είχαν νωπές τις μνήμες από τη διαδεδομένη ανεργία των αρχών της δεκαετίας του 90 και τις βίαιες ταραχές που ακολούθησαν στο κέντρο των Τυράννων και σε άλλες πόλεις της αλβανικής επικράτειας. Ένας μετανάστης σε έρευνα του Ψημμένου την περίοδο 1992-1993 αφηγείται: *«Ελπίζαμε σε κάτι καλύτερο μετά το Χότζα ...αλλά*

32] Παπαγεωργίου Βασιλική, *Από την Αλβανία στην Ελλάδα*, ο.π σελ 314-315

33] Πασσερίνι Λουίζα, *Σπαράγματα του 20^{ου} αιώνα*, ο.π. σελ 282

δεν υπάρχουν δουλειές..παρά μόνο μπόλικη φτώχεια. Ακόμα και να χεις χρήματα φοβάσαι μη στα κλέψει ο γείτονας κανένα βράδυ».³⁴

Εντούτοις ,αυτά τα χρόνια των δεκαετιών της φτώχειας και της απομόνωσης που συμπίπτουν κυρίως με την παιδική, εφηβική και νεανική ηλικία των περισσότερων πληροφορητών, παρά τα βάσανα και τις στερήσεις, κάνει εντύπωση ότι περιγράφονται σε πολλές περιπτώσεις με όχι και τόσο τραγικές εικόνες .Ενδεχομένως η οπτική αυτή να οφείλεται στο ότι αυτά τα ‘πέτρινα χρόνια’ είναι ιδωμένα υπό την επίδραση της μετέπειτα ‘προκοπής’ που επέτυχαν πολλοί ως μετανάστες αλλά και στο ότι οι άνθρωποι όσο μεγαλώνουν και βιώνουν τη βιολογική φθίση και την κοινωνική περιθωριοποίηση έχουν την τάση να εξιδανικεύουν το παρελθόν που μάλλον δεν ήταν και τόσο ‘ρόδινο’ όσο θέλουν να το εμφανίσουν. Η Εσμέ ενθουμούμενη ένα περιστατικό πολύ χαρακτηριστικό της τότε υλικής στέρησης αναφέρει γελώντας: «Είδα ένα μπουκάλι στη θάλασσα γιατί είμαστε κοντά στη θάλασσα. Κολύπησα. Γυρίσαμε και το μαζέψαμε. Ήταν για εμάς ωραίο... Καταλαβαίνεις;»³⁵

Ωστόσο αυτή η εξοικείωση με την υλική στέρηση που τόσο emphaticά εγγράφεται στη μνήμη των περισσότερων μεταναστών κάνει τη συνάντηση με τον καταναλωτικό καπιταλισμό να εγγράφεται εξίσου έντονα στη μνήμη τους ύστερα από τόσες δεκαετίες φτώχειας και απομόνωσης. Έτσι, όταν άνοιξαν τα σύνορα στις αρχές της δεκαετίας του 90’ και πολλοί Αλβανοί έφτασαν στην ‘κοσμοπολίτικη’ Αθήνα φορώντας μπαλωμένα ρούχα και παντελόνια καμπάνα της δεκαετίας του 70’, έμοιαζαν κατά τη Βίκερς «σαν επισκέπτες από το διάστημα» να στέκουν εκστατικοί στη θέα των βιτρινών της Ομόνοιας και των εμπορικών καταστημάτων του Κολωνακίου.³⁶

Το πόσο γοργά το καταναλωτικό πρότυπο διαπέρασε τη νοοτροπία των πάλαι ποτέ λιτοδίαιτων ανθρώπων αποτυπώνεται σε αφηγήσεις οι οποίες στέκονται ιδιαίτερα σε δύο κατεξοχήν σύμβολα αυτού του καταναλωτικού προτύπου: στο αυτοκίνητο και στο super market. Χαρακτηρίστηκε η ..‘μπερδεμένη’ πολιτισμικά Βάνα, θυμάται: «..Μου έκαναν και εμένα πάρα πολύ εντύπωση τα αυτοκίνητα και οι δρόμοι! Που οδηγούσαν και οι γυναίκες.. Πρώτον..Δεύτερον μου άρεσε το σούπερ-μάρκετ. Έτσι, πολύ αυτό! Τα φώτα, οι καθρέφτες..Μέχρι που μπερδεύτηκα στον καθρέφτη..».³⁷

Αργότερα βέβαια με τα υψηλότερα μεροκάματα των ανδρών στην οικοδομή και ιδίως με την είσοδο των γυναικών στο χώρο της έμμισθης εργασίας οι μετανάστες

34] Ψημένος Ιορδάνης, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια - κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1995, σελ 162

35] Καμπούρη Ελένη, *Φύλο και Μετανάστευση*, ο. π, σελ 140

36] Βίκερς Μιράντα, Τζέιμς Πέτιφερ, *Αλβανία*, ο.π σελ 88

37] Ελένη Καμπούρη, *Φύλο μετανάστευση και καθημερινή ζωή: Σκιαγραφώντας τις εμπειρίες οικιακών εργαζομένων από την Αλβανία στην Αθήνα στο Μετανάστευση στην Ελλάδα, Εμπειρίες-Πολιτικές-Προοπτικές*, τ. Β’, ΙΜΕΠΟ, Αθήνα, 2008,σελ 264

θα υιοθετήσουν πλήρως το καταναλωτικό πρότυπο φροντίζοντας να επιδείξουν την υλική ευμάρεια που απολάμβαναν και αυτοί ‘επιτέλους’ μετά από τόσα χρόνια σκληρής δουλειάς και στερήσεων. Έτσι σε πολλά αφηγήματα ο κομμουνιστικός μύθος του εθνικού απομονωτισμού μοιάζει να αμφισβητείται θεωρούμενος όχι πια ως αντιπροσωπευτικό συστατικό των αυθεντικών αλβανικών αξιών αλλά ως μια από τις κύριες αιτίες της πολιτισμικής και υλικής οπισθοδρόμησης της χώρας και των κατοίκων της.³⁸ Φροντίζοντας να επιδείξει τον πλούτο της ως σύμβολο μεταναστευτικής επιτυχίας η Σεβαστή περιγράφει με πολλές λεπτομέρειες την εκτεταμένη ανακαίνιση που έκανε στο παλιό διαμέρισμα που μόλις είχε αγοράσει τονίζοντας με έμφαση πως « όλα είναι καινούργια, όλα είναι αγορασμένα». Οι προσδιορισμοί ‘καινούργια’ και ‘αγορασμένα’ επιβεβαιώνουν κατά την Αθανασοπούλου « τη ρήξη με το παρελθόν», τη νίκη του ‘ τώρα’ επί του ‘τότε’ όπου δέχονταν τα παλιά και χρησιμοποιημένα μικροαντικείμενα, έπιπλα και συσκευές που τους έδιναν οι ‘Έλληνες γείτονες τους’.³⁹

Έτσι, ξεπερνώντας μάλλον χωρίς ιδιαίτερους ενδοιασμούς την κομμουνιστική ρητορική και το πρότυπο του ‘λιτού’ πλην ‘περήφανου’ βίου, σχεδόν φетиχοποιώντας την υλική διάσταση των καταναλωτικών αγαθών, από τα ρούχα και τα καθημερινά χρηστικά αντικείμενα ως τις ακριβές ηλεκτρικές συσκευές και τα μοντέρνα έπιπλα, ανακάλυπταν έστω και καθυστερημένα ότι πραγματικά υπήρχε μια τόσο ευημερούσα κοινωνία σαν την τότε ελληνική και ότι μπορούσαν να δουλέψουν μέσα σε αυτή κάνοντας ‘προκοπή’. Η μνήμη μάλιστα της πρότερης φτώχειας και του λιτού βίου δείχνει να εξυπηρετεί το προσωπικό αφήγημα της μεταναστευτικής τους ‘προκοπής’ καταδεικνύοντας με εμφατικό τρόπο την ένταξη ή τουλάχιστον την επιθυμία ένταξης στο δυτικό καταναλωτικό πρότυπο και κατ’ επέκταση στην ελληνική κοινωνία. Και αυτό διότι σε επίπεδο αφηγηματοποίησης της μνήμης ή έμφαση στον ‘τότε’ λιτό αλβανικό βίο από τον οποίο δείχνουν να απομακρύνονται, αντιδιαστέλλεται και συγκρίνεται με το ‘τόρα’ καθιστώντας ακόμη πιο έντονη τη ‘συνάντηση’ με τον καταναλωτικό ελληνικό βίο. ‘Παραδιδόμενοι’ στα καταναλωτικά θέληγτρα και αγαθά του βίου αυτού η αγορά των οποίων λειτουργεί συνυποδηλωτικά ως σύμβολο μεταναστευτικής επιτυχίας, εκφράζουν ουσιαστικά την κατάφαση τους σε ένα νέο γι αυτούς πολλά υποσχόμενο, τουλάχιστον σε υλικό επίπεδο, κόσμο.

Ο ‘ΗΓΕΤΗΣ’ ΕΜΒΕΡ ΧΟΤΖΑ ΚΑΙ ‘ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ’

Ένα ακόμη κοινό μοτίβο που επανέρχεται ως σταθερό πλαίσιο μνήμης σε πολλά μεταναστευτικά αφηγήματα είναι οι αμφιθυμικές αναφορές στο κουμμουνιστικό καθεστώς, την ιδεολογία του αλλά και στην επιρροή που ασκούσε ο ‘ηγέτης’ Χότζα στο τρόπο ζωής και σκέψης του απλού ανθρώπου. Ίσως να μην είναι τυχαίο ότι σε πολλές αφηγήσεις για τα θετικά του κομμουνιστικού συστήματος οι μετανάστες στέκονται σε απλά περιστατικά από την τότε κοινωνική οργάνωση και την

38] Schwandner-Sievers Stephanie, Fischer Bernd Jurgen, *Albanian Identities*, ο.π σελ. 191-2

39] Αθανασοπούλου Αγγελική, Όλα είναι πάνω μου στο *Το Φύλο της Μετανάστευσης* επιμ. Ντίνα Βαΐου, Μαρία Στρατηγάκη, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2009 σελ. 80-81

καθημερινότητα τους όπου αυτό το πνεύμα της αμοιβαιότητας, της πιο άμεσης διαπροσωπικής επαφής και της συλλογικότητας χαρακτήριζε τις διαπροσωπικές σχέσεις κάτι που πλέον σπανίζει στις δυτικές κοινωνίες της αλλοτρίωσης. Χαρακτηριστικά σε έρευνα του Ψημμένου στις αρχές του 2000 ο Αντώνης θυμάται: «Μετά το τέλος της εργασίας όλοι μαζί θα συναντιόμασταν στο σύλλογο νεολαίας και συζητάγαμε..Μια μέρα μπορεί να αποφασίζαμε να καθαρίσουμε τους δρόμους..Θα χορεύαμε με τα κλαρίνα..Πηγαίναμε ταξίδια..Κάναμε τα πάντα στο χωριό από μόνοι μας..».⁴⁰

Είναι γεγονός ότι οι θετικές αναφορές στο καθεστώς που σε πολλές περιπτώσεις φαντάζουν νοσταλγικές και εξιδανικευμένες έρχονται σαν αποτέλεσμα όχι μόνο της προπαγανδιστικής προβολής του 'Ηγέτη' Χότζα όσο και του ίδιου του έργου του που σε ορισμένους τομείς αποδείχθηκε και αναγνωρίστηκε ως επιτυχημένο. Ιδίως στον τομέα της εκπαίδευσης με τη συστηματική καταπολέμηση του αναλφαβητισμού είναι ενδεικτικό ότι ενώ το 1938 σε ένα πληθυσμό περίπου ενός εκατομμυρίου πήγαιναν σχολείο μόλις 56.000 μαθητές, στα 1968 σε ένα πληθυσμό 1,5 εκ αντιστοιχούσαν 360.000 μαθητές. Αλλά και στον τομέα της δημόσιας υγείας καθιέρωσε τη δωρεάν ιατρική περίθαλψη για το σύνολο του πληθυσμού αυξάνοντας το προσδόκιμο ζωής μεταξύ του 1950-1970 από τα 54 στα 67 χρόνια.⁴¹ Χαρακτηριστικά του πόσο αναπολούν το τότε κράτος πρόνοιας είναι τα λόγια του Κώστα στα πλαίσια του *Iarasis*: «..Υπήρχαν νοσοκομεία..Σήμερα αν το συγκρίνουμε με το χτες, την εποχή του Χότζα, είναι πιο δύσκολα. Τότε είχες δεν είχες λεφτά ο γιατρός είχε την υποχρέωση να σε γιατρέψει..Υπήρχε υπευθυνότητα..» ενώ ο οικοδόμος Αριστοτέλης δηλώνει πως τότε: «..Καθένας είχε να φάει ..Το κράτος έδινε βοήθεια. Στην πόλη ζούσαμε σε διαμερίσματα που ήταν κρατικά, δεν πληρώναμε ενοίκιο ή τίποτα άλλο. Δεν υπήρχε πείνα..»⁴²

Δεν προξενεί εντύπωση που ένας μεγάλος αριθμός μεταναστών έχει θετικές αναμνήσεις από την εποχή του κομμουνισμού προβάλλοντας το αίσθημα εργασιακής ηθικής που το καθεστώς φρόντισε να εμφυσήσει στον εργατικό δυναμικό στοιχείο που θα βοηθήσει στο να ανταπεξέλθει στις δύσκολες συνθήκες της ελληνικής πραγματικότητας. Το ενδιαφέρον είναι ότι η κομμουνιστική ιδεολογία και η ανανεωτική πνοή της εμφανίζεται να συμβιώνει με τα συντηρητικά πατριαρχικά πρότυπα. όχι μόνο στην καθημερινή πρακτική της αλβανικής κοινωνίας αλλά και στον τρόπο που αναπαρίσταται στη μνήμη των μεταναστευτικών υποκειμένων. Έτσι σε πολλά μεταναστευτικά αφηγήματα κομμουνισμός και πατριαρχία εμφανίζονται να διαπλέκονται και μάλιστα να συνυπάρχουν εξιδανικευμένα.⁴³

Σε πολλές εξάλλου συνεντεύξεις, ίσως από υποσυνείδητη σύγκριση προς τις συνθήκες εργασιακής επισφάλειας στην Ελλάδα, τονίζεται η εκεί ισότιμη

40] Ψημμένος Ιορδάνης, Ερμηνείες μετανάστευσης, ο.π. , σελ 138 -9

41] Βίκερς Μιράντα, *Οι Αλβανοί*, μτφρ .Ε. Παππά, Οδυσσέας, Αθήνα, 1997, σελ 275-276

42] Ψημμένος Ιορδάνης, Ερμηνείες μετανάστευσης, ο.π. , σελ 144

43] Βαΐου Ντίνα, Από τις «γυναίκες» στο «φύλο», ο.π σελ.73

μεταχείριση τουλάχιστον από τη μεριά του κράτους ανδρών και γυναικών στο ζήτημά των αμοιβών και της ασφάλισης. Πολλές αφηγήτριες εστιάζονται έτσι στο ότι επί Χότζα οι γυναίκες χειραφετήθηκαν εργασιακά και οικονομικά σε μεγαλύτερο βαθμό ιδίως σε σύγκριση με την προηγούμενη γενιά γεγονός που επέτρεψε την σταδιακή χειραφέτηση τους από το «φερετζέ» της Πατριαρχίας όπως υποστηρίζει η Ελβίρα τονίζοντας ότι ο κομμουνισμός κυριολεκτικά και μεταφορικά «άνοιξε δρόμους». ⁴⁴ Η Στεφανία ενδεικτικά θα υποστηρίξει πως τότε «άμα είχες δουλεία, ίδια λεφτά» ⁴⁵ ενώ και η Ροδούλα θυμάται: «Δουλειά είχε για όλους.. Όσο καιρό ήσουν άρρωστος έπαιρνες μισθό 60%. Και αν είχες αναπηρία ..θα έπαιρνες σύνταξη. Δεν είχες το άγχος και το στρες όπως το χεις εδώ.» ⁴⁶

Οι επιτυχίες του αυτές ήταν πράγματι αξιοσημείωτες πόσο μάλλον αν συγκριθούν με τα ποσοστά ανεργίας και πληθωρισμού της μετακομμουνιστικής περιόδου όπου το Α.Ε.Π της χώρας μέσα σε δυο μόλις χρόνια, μεταξύ 1990-1991 συρρικνώθηκε κατά τα 2/3 κάνοντας το κατά κεφάλων εισόδημα να κατρακυλήσει στα 300\$ το χρόνο. ⁴⁷ Μιας ανεργίας που στα 1992 είχε ήδη χτυπήσει την πόρτα σε μισό εκατομμύριο Αλβανούς και ενός πληθωρισμού που στα 1991 προσέγγιζε το 400%. ⁴⁸ Σε αυτήν την οδυνηρή εμπειρία της οικονομικής κατάρρευσης θα προστεθεί το ξέσπασμα του επενδυτικού σκανδάλου των Πυραμίδων στις οποίες πολλοί είχαν εναποθέσει τα χρήματα από την εργασία τους στην Ιταλία και την Ελλάδα. Υπολογίζεται ότι κατά την κρίση του 97' και της γενικευμένης αναταραχής που ακολούθησε οδηγώντας στην πτώση το Δημοκρατικό κόμμα του Μπερίσα και την άνοδο στην εξουσία του σοσιαλιστή Νάνο ότι τα μισά σχεδόν νοικοκυριά έχασαν τις αποταμιεύσεις τους ανερχόμενες στο ένα δισεκατομμύριο δολάρια, ποσό που αντιστοιχούσε στο μισό του συνολικού Α.Ε.Π της χώρας. ⁴⁹

44] Καμπούρη Ελένη, *Φύλο και Μετανάστευση*, ο. π, σελ 146

45] Αρχείο οπτικοακουστικών μαρτυριών Ι.Α.Κ. Α, ΣΤΕΦΑΝΙΑ (1929) Λαμπρινή Στύλιου 22/09/2005

46] Παπαταξιάρχης Ευθύμιος, Τοπάλη Πηνελόπη, Αθανασοπούλου Αγγελική, (επιμ). *Κόσμοι της οικιακής εργασίας. Φύλο, μετανάστευση και πολιτισμικοί μετασχηματισμοί στην Αθήνα του πρώιμου 21ου αιώνα* Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2009, σελ 299

47] Παπασωτηρίου Χαράλαμπος, *Τα Βαλκάνια μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου*, Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων, Αθήνα, 1994, σελ 220

48] Χαρβαλίας Γιώργος, *Αλβανία στο Βαλκάνια, Από το διπολισμό στη νέα εποχή*, (επιμ.) Βερέμης Θάνος, Γνώση, Αθήνα, 1995, σελ 160-1

49] King Russell, Mai Nicola, *Out of Albania: from crisis migration to social inclusion in Italy* Berghahn Books, London, 2008, σελ 46-47

Αυτό το κλίμα που επικρατούσε στη μετακομμουνιστική Αλβανία δηλαδή της γενικότερης απαισιοδοξίας, της οικονομικής ανασφάλειας αλλά και του φόβου αποτυπώνεται πολύ εύγλωττα στις αναμνήσεις της Αγγελικής η οποία αναφέρει: «Μετά τον κομμουνισμό όλα έγιναν πιο δύσκολα..Κλείσανε οι δουλειές και φοβηθήκαμε όλοι πάρα πολύ ειδικά εμείς που μέναμε στην πόλη... γιατί στο χωριό δώσανε πίσω τα χωράφια..Ο άνδρας μου ήταν λογιστής ..και μου 'λεγε ότι με το μισθό αυτό εδώ γιατί έπεσε η αξία δεν θα μπορούσαμε να ζήσουμε ..»⁵⁰ Η Ντιάνα, καθηγήτρια αγγλικών, μάλιστα θυμάται ότι στο σχολείο όπου δούλευε έπρεπε να κάνουν ελέγχους στις τσάντες των παιδιών για να δουν αν έχουν όπλα τονίζοντας ότι στην Αλβανία της δεκαετίας του 1990«δεν ίσχυαν ο νόμος και η τάξη».⁵¹

Ωστόσο στη μνήμη πολλών το καθεστώς Χότζα παρά τα θετικά έγινε σταδιακά συνώνυμο του αυταρχισμού,της φτώχειας, της κρατικής διαφθοράς, της εθνικής περιχαράκωσης και της καταστολής των ατομικών ελευθεριών με το άγρυπνο μάτι της μυστικής αστυνομίας, της διαβόητης *sigurimi*, να εποπτεύει την παραμικρή κίνηση των πολιτών.⁵² Σε συνέντευξή του ο Φώτης, σε έρευνα τις Παπαγεωργίου σε βορειοηπειρώτες μετανάστες της Πάτρας την περίοδο των Ολυμπιακών, θα αποτυπώσει πολύ παραστατικά τα παραπάνω ζητήματα αλλά και το πώς αυτά αποτυπώθηκαν στη μνήμη του απλού ανθρώπου που τα βίωσε στο πετσί του ενθυμούμενος τους λεγόμενους 'ρουφιάνους' ή 'σπιούν' του κόμματος οι αναφορές στους οποίους επανέρχονται τακτικά σε πολλά μεταναστευτικά αφηγήματα. Θα δηλώσει λοιπόν ο Φώτης ιδιαίτερα φορτισμένος: « *Εγώ τους αστυνομικούς τους σιχαίνομαι πιο πολύ από όλους γιατί αυτοί έρχονταν και μας έλεγαν τι ξέρεις γι' αυτόν . Αν ήσουν εντάξει άνθρωπος έλεγες δεν ξέρω, αυτός είναι καλός. Αν δεν ήσουν όμως.*»⁵³

Επίσης, όπως παρατηρεί και η Παπαγεωργίου, συχνά επανέρχεται το μοτίβο να αναφέρονται πολλοί μετανάστες στο φαινόμενο της κομματικής διαφθοράς και του πλουτισμού 'των άλλων' χωρίς οι ίδιοι να έχουν πάντοτε μερίδιο στο πλιάτσικο αλλά τις περισσότερες φορές να είναι άβουλα και πειθήνια πόνια του συστήματος, ένα «θύμα που ξεγελάστηκε» διαπιστώνοντας στο τέλος πως « *ο Χότζας κοροϊδευε το λαό*», «*όλοι κλέβανε*» ή πως « *τα λεφτά του λαού τα 'βγαζαν στην Ελβετία*». Η εικόνα αυτή του 'παθητικού' ατόμου, πειθήνιου αποδέκτη κομματικών και κυβερνητικών πολιτικών, έρχεται σε αντίθεση με την μετέπειτα εικόνα που προβάλλει το ίδιο το άτομο ως ενεργητικού υποκειμένου, ικανού να πάει κόντρα στο κατεστημένο και να κερδίσει την επιτυχία του ως μετανάστης σε μια ξένη χώρα.⁵⁴

50] Ψημμένος Ιορδάνης, Σκαμνάκης Χριστόφορος, *Οικιακή Εργασία των Μεταναστριών και Κοινωνική Προστασία. Η περίπτωση των Γυναίκων από την Αλβανία και την Ουκρανία*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2008, σελ 119

51] Καμπούρη Ελένη, *Φύλο και Μετανάστευση*, ο.π. σελ 147

52] Χρησιδής Γιώργος, *Τα κομμουνιστικά Βαλκάνια*, ο.π.σελ 42

53] Παπαγεωργίου Βασιλική, *Από την Αλβανία στην Ελλάδα*, ο.π σελ 314-316

54] Παπαγεωργίου Βασιλική, *Από την Αλβανία στην Ελλάδα*, ο.π σελ 323-327

Επιπλέον αυτή η τάση αυτοθυματοποίησης που εμφανίζει η μνήμη ανθρώπων που βίωσαν την εμπειρία της ζωής σε ολοκληρωτικά καθεστώτα και εν προκειμένω του κομμουνισμού συνοδευόμενη μάλιστα από ένα αίσθημα ενοχής αντικατοπτριζόμενο λχ στην τυπική φράση «όλοι κλέβανε» αλλά και συνηνοχής του απλού ανθρώπου που από φόβο υποτάχθηκε και δεν ‘μιλούσε’, «στάση που εκφράζεται με την απόδοση ευθυνών στην εξουσία και στην δική του απόλυτη αδυναμία, σαν κάθε αντίσταση να είναι μάταιη» όπως επισημαίνεται χαρακτηριστικά και από την Πασσερίνι στα *Σπαραγματα του 20ου αιώνα* υποδηλώνει ακριβώς των αντιφατικό, μη συλλογικό της μνήμης του ολοκληρωτισμού που κατατρύχεται τόσο από συναισθήματα μοιρολατρίας, ενοχής και αυτοθυματοποίησης όσο και νοσταλγίας του παρελθόντος.⁵⁵

Μέσα λοιπόν σε ένα πλαίσιο αντινομιών όπου από τη μια το καθεστώς βελτίωσε τη θέση της γυναίκας αλλά από την άλλη ενέσπειρε το φόβο διαταράσσοντας την οικογενειακή ζωή των απλών ανθρώπων, δεν είναι τυχαίο που η αναγγελία του θανάτου του προκάλεσε αμφιθυμικά συναισθήματα. Πολλοί που οι οικογένειές τους είχαν υποστεί διώξεις προφανώς ανακουφίστηκαν και δεν φάνηκαν να συγκινούνται όπως η Ανιέζα που θυμάται πως με μια συμμαθήτριά της στο σχολείο κρυφογελούσε σχολιάζοντας το υπερβολικό πένθος και τις υπερβολικές εκδηλώσεις λατρείας του πλήθους. Η δε Σοφία βλέποντας το θάνατό του από δύο οπτικές γωνίες, από την οπτική της τότε έφηβης αλλά και της ώριμης γυναίκας, θα σχολιάσει χαρακτηριστικά «τότε ήταν η πιο τραγική μέρα. Λιποθυμούσε ο κόσμος.. Τώρα λέω ήταν η πιο γελαστή ημέρα έτσι που μας είχε κλείσει σαν χώρα..» Οι λέξεις μάλιστα ‘κλειστός’, ‘κλουβί’, ‘κλείνω’ επανέρχονται ως λεκτικό μοτίβο σε πολλές άλλες αφηγήσεις μεταναστών για τα αρνητικά του Χότζα σε υπονοούμενη εμφατική αντίθεση με τον ‘ανοιχτό’ χαρακτήρα και την ελευθερία που απολάμβαναν στη Δύση.⁵⁶

Ωστόσο ήταν τόσο συστηματική η προβολή της προσωπικότητας του από τους μηχανισμούς του καθεστώτος που το μεγαλύτερο κομμάτι του απλού κόσμου αντιμετώπισε το χαμό του όχι απλά με αίσθημα ειλικρινούς λύπης αλλά και φανερής ανασφάλειας για το αύριο. Οι εικόνες του Χότζα ως ‘στρατηγού’ που πάλεψε τον Φασισμό και τον Ναζισμό, ως ‘απελευθερωτή’ των Τυράννων και ως ‘δημιουργού’ της Νέας Αλβανίας είχαν ανεβάσει το πρόσωπό του στη σφαίρα του εθνικού μύθου.⁵⁷

Η εικόνα κυρίως του ‘πατέρα’ Χότζα που τόσο είχε προωθηθεί από την καθεστωτική προπαγάνδα, το γεγονός ότι το καθεστώς φρόντισε να έχει ο λαός τα ‘βασικά’ σε υποσυνείδητη αντιδιαστολή με την εδώ μεταναστευτική εμπειρία και τους κάθε λογής αποκλεισμούς που τους επιφύλαξε το ελληνικό κράτος αλλά και η

55] Πασσερίνι Λουίζα, *Σπαραγματα του 20^{ου} αιώνα*, ο.π σελ 279

56] Παπαγεωργίου Βασιλική, *Από την Αλβανία στην Ελλάδα*, ο.π. σελ 340

57] Schwandner-Sievers Stephanie, Fischer Bernd Jurgen, *Albanian Identities*, ο.π. σελ 117-121

συντηρητική ελληνική κοινωνία συνετέλεσε ώστε σε πολλά αφηγήματα οι πληροφορητές να παραδέχονται πως τον ένιωθαν σαν πραγματικό ‘Πατέρα’ όχι μόνο της Αλβανίας αλλά και δικό τους! Η συνταξιούχος Στεφανία , αποκαλώντας τον ‘Πατέρα’, θυμάται την ημέρα του θανάτου του «*όλα έκλαιγαν*». Μια άλλη πληροφορήτρια, η οικιακή εργάτρια Οφηλία, θα υποστηρίξει: «*Ο Χότζα ήταν για εμάς ‘Πατέρας’. Αυστηρός αλλά ‘ Πατέρας’. Αγαπούσε τα παιδιά του και τα φρόντιζε. Υπήρχε μια ασφάλεια. Εγώ θυμάμαι, ας πούμε, όταν πέθανε ο Χότζα το κλάμα, κλάμα και κακό..*»⁵⁸

Αυτή η ευδιάκριτη τάση νοσταλγίας του κομμουνιστικού παρελθόντος σχετιζόμενη επιπροσθέτως και με το βαθμό αποειδίκευσής τους με την είσοδό τους στην Ελλάδα δεν εμφανίζεται με την ίδια ένταση στις αφηγήσεις των μεταναστών των προερχόμενων από αστικές και ημιαστικές περιοχές που στην πατρίδα τους ασκούσαν κάποιο εξειδικευμένο και υψηλού status επάγγελμα όπως λχ του οικονομολόγου, του αστυνομικού και του εκπαιδευτικού και στις αφηγήσεις αυτών που προέρχονταν από αγροτικές περιοχές εργαζόμενοι κάτω από σκληρές συνθήκες ως ανειδίκευτοι εργάτες στην κτηνοτροφία και στην γεωργική παραγωγή.

Οι μεν πρώτοι αντιμετωπίζοντας μεγαλύτερα προβλήματα προσαρμογής και βιώνοντας την απότομη απώλεια του σχετικά υψηλού κοινωνικού κύρους που απολάμβαναν στην Αλβανία θυμούνται έτσι με μεγάλη νοσταλγία την εποχή του Κομμουνισμού. Η δασκάλα Αγγέλα ενδεικτικά αφηγείται: «*Στην πόλη όπου μεγάλωσα ήμουν δασκάλα και με σέβονταν πολύ..Οι δάσκαλοι στον Κομμουνισμό ήταν αξιοσέβαστοι. Στην Ελλάδα κατάντησα καθαρίστρια..Φαντάσου τα δάκρυά μου..όταν πρωτοξεκίνησα να καθαρίζω!*» Αντίθετα, μια άλλη αφηγήτρια, η πρώην αγρότισσα Γενοβέφα, δείχνει πλέον να απολαμβάνει τα οφέλη της μισθωτής εργασίας στην Ελλάδα σχολιάζοντας μάλιστα με ένα φανερά χαιρέκακο πνεύμα το γεγονός ότι οι πρώην ευνοημένοι του καθεστώτος απώλεσαν στην Ελλάδα το υψηλό κοινωνικό prestige που τους έκανε να βλέπουν αφ’ υψηλού τους υπόλοιπους ‘χωριάτες’ όπως τους αποκαλούσαν. Τονίζοντας πως πλέον στα μάτια των Ελλήνων «*είμαστε όλοι Αλβανοί*» αφηγείται λοιπόν η ‘χαιρέκακη’ Γενοβέφα «*Στην Ελλάδα είμαι εκατό φορές καλύτερα από την Αλβανία. Στο χωριό δουλεύαμε για το τίποτα από το πρωί ως το βράδυ..Τώρα καθαρίζω σπίτια. και βγάζω 40 ευρώ τη μέρα..[Στην Αλβανία]όταν πήγαινα στην πόλη έλεγαν ‘ήρθε η χωριάτισσα’ ..[εδώ] οι Έλληνες γιατί μας φωνάζουν όλους Αλβανούς; Εδώ έχω τα πάντα. Για μένα η ζωή στην Ελλάδα είναι παράδεισος!*».⁵⁹

Βέβαια δε πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι η συχνά περιγραφόμενη ως θετική και εξιδανικευμένη εικόνα της κομμουνιστικής Αλβανίας είναι η Αλβανία του αιώτερου παρελθόντος, της παιδικής και νεανικής ηλικίας που ταυτίζεται στη μνήμη

58] Παπαταξιάρχης Ευθύμιος, Τοπάλη Πηνελόπη, Αθανασοπούλου Αγγελική,(επιμ). *Κόσμοι της οικιακής εργασίας*, ο.π. σελ 203

59] Balli Brikena , From communist past to capitalist present: labour market experiences of Albanian immigrants in Greece, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Volume 13, Number 3, September 2011, σελ 332-335

πολλών μεταναστών, ιδίως των γυναικών, με τα χρόνια της χαμένης νιότης και της ανεμελιάς, της ζωής προ του γάμου και της συχνά δύσκολης συμβίωσης με τα πεθερικά, χρόνια που αναπολούν νοσταλγικά. Αντίθετα η ζωή στην μετακομμουνιστική Αλβανία των 'Πυραμίδων', συνδεόμενη με την προσωπική ανάπτυξη των μεταναστών και τα προβλήματα της ενηλικίωσης, των δυσκολιών του γάμου και της καλπάζουσας ανεργίας, παρουσιάζεται απομυθοποιημένη και σκληρή από τη στιγμή που συμπίπτει επιπρόσθετα με τα προβλήματα της μετανάστευσης στην Ελλάδα και τις δυσχέρειες προσαρμογής στη νέα πραγματικότητα.⁶⁰

Δεν είναι τυχαίο λοιπόν ότι σε πολλά αφηγήματα τα συναισθήματα και οι μνήμες για την ζωή στον κομμουνισμό είναι εμφανώς αντιφατικές και μοιάζουν ως ένα βαθμό διχασμένες με αποτέλεσμα να αμφισβητείται ο 'συλλογικός' χαρακτήρας των αναμνήσεων.⁶¹ Ωστόσο αυτό που φαίνεται να κυριαρχεί στις περισσότερες αφηγήσεις είναι μια τάση νοσταλγίας για τη ζωή στον κομμουνισμό. Δεν θα ήταν παρακινδυνευμένο έτσι με βάση το μοτίβο του 'Πατέρα' Χότζα που επανέρχεται σε αρκετές αφηγήσεις να συνταυτιστούμε με την θέση της Βασιλικής Παπαγεωργίου η οποία αποφθεγματικά διαπιστώνει: « η νοσταλγία του παλαιού καθεστώτος και της παλιάς Αλβανίας συμβολοποιείται στη λατρεία του Χότζα και υπονοεί την δυσκολία προσαρμογής κάποιου στη νέα πραγματικότητα.»⁶²

ΒΟΡΙΟΙ ΚΑΙ ΝΟΤΙΟΙ: ΕΝΑ ΑΓΕΦΥΡΩΤΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟ ΧΑΣΜΑ

Ένα μοτίβο που επανέρχεται σταθερά στα πλαίσια της κοινωνικής μνήμης έχει να κάνει με την θρησκευτική αλλά και ευρύτερη πολιτισμική αντίθεση βορείων και νοτίων, χριστιανών και μουσουλμάνων η οποία έρχεται στο προσκήνιο συχνά με την αναφορά στο ζήτημα της θρησκείας και των περιορισμών που επεβλήθησαν επ' αυτής. Αυτοί οι περιορισμοί που ξεκίνησαν από τη διανομή μαρξιστικών φυλλαδίων και τη διοργάνωση λαϊκών συναθροίσεων στις πόλεις και τα χωριά όπου οι κάτοικοι με κομματική καθοδήγηση χαρακτήριζαν τη θρησκεία ως 'απάτη' και δημόσια αποκήρυσσαν την πίστη τους εξελίχθηκαν με το διάταγμα 4337 σε συστηματικό διωγμό. Αυτός ο διωγμός οδήγησε στα 1967 στο 'θάνατο της θρησκείας' και την αντικατάσταση των θρησκευτικών εορτών με εορτές κοινωνικού περιεχομένου όπως η ' Ημέρα των Οικοδόμων' ή 'της Γυναίκας' καθιστώντας την Αλβανία το πρώτο αθεϊστικό κράτος σε παγκόσμιο επίπεδο.⁶³

Μέσω αυτού του συστηματικού διωγμού το καθεστώς επεδίωξε να υπονομεύσει την ισχύ και να υποκαταστήσει τα παλαιότερα κέντρα εξουσίας μεταξύ των οποίων και οι θρησκευτικές κοινότητες που ασκούσαν επιρροή στον πληθυσμό και τον κατεύθυναν ιδεολογικά. Ωστόσο αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι ότι παρά τις

60] Κασιμάτη Κούλα -. Μουσούρου Λουκία, *Φύλο και Μετανάστευση*, ο.π. σελ 59-60

61] Πασσερίνι Λουίζα, *Σπαράγματα του 20^{ου} αιώνα*, ο.π. σελ 281

62] Παπαγεωργίου Βασιλική, *Από την Αλβανία στην Ελλάδα*, ο.π. σελ 323

63] Χρηστίδης Γιώργος, *Τα κομμουνιστικά Βαλκάνια*, Βάνιας, ο.π. σελ 39

προσπάθειές του οι από αιώνες εδραιωμένες θρησκευτικές πρακτικές εξακολουθούσαν να επιβιώνουν μεταξύ του πολυπληθέστερου μουσουλμανικού στοιχείου που κυριαρχεί στη κεντρική και ιδίως στη Βόρεια Αλβανία όπου διαβιούσε παράλληλα ένα μεγάλο μέρος καθολικών ιδίως στην περιοχή της Σκόδρας και του χριστιανικού που πλειοψηφούσε στον Αλβανικό Νότο και στα χωριά της ελληνικής μειονότητας.⁶⁴ Μάλιστα πολλοί από τους Μουσουλμάνους του Νότου δεν ανήκουν στο σουνιτικό Ισλάμ αλλά σε ένα πιο προοδευτικό παρακλάδι του ισλαμισμού, αυτό των Μπεκτάσιδων μουσουλμάνων, που είναι πιο ανοιχτοί στη συνομιλία με το χριστιανικό στοιχείο και το θρησκευτικό συγκρητισμό.⁶⁵

Ωστόσο μέσα κυρίως από τη μετανάστευση σε χριστιανικές χώρες η βαθύτερη πολιτισμική αντίθεση ‘Βόρειος’-‘Νότιος’ τίθεται σε νέα βάση. Σε αντίθεση με τους Μουσουλμάνους, οι Αλβανοί που ανήκουν στην χριστιανική κοινότητα προβάλλουν ξεκάθαρα και με ιδιαίτερη έμφαση την ιδιότητα του ‘Νότιου’, του πιο ‘προοδευτικού’ Αλβανού εμφανιζόμενοι να απολαμβάνουν ένα μεγαλύτερο status συγκριτικά προς τους Αλβανούς που προέρχονται από την μουσουλμανική κοινότητά και ιδίως από τον αλβανικό Βορά. Σε αυτήν την περίπτωση, σε επίπεδο ρητορικής τουλάχιστον, ο ‘Βόρειος’ Αλβανός αναπαρίσταται στον λόγο των Νότιων και ιδίως των ελληνικής καταγωγής Βορειοηπειρωτών συχνά ως πολιτισμικά ‘κατώτερος’ και οπισθοδρομικός.⁶⁶

Αυτή η αντίθεση μουσουλμανικού Βορά - χριστιανικού Νότου την οποία προσπάθησε το κομμουνιστικό καθεστώς να εξαλείψει μέσω μιας συστηματικής προπαγάνδας επιδιώκοντας να προσδώσει στη χώρα εθνική ομοιογένεια, φαίνεται πως αναβιώνει στη μνήμη των μεταναστών αρκετά συχνά πολλοί από τους οποίους στέκονται και στον θρησκευτικό συγκρητισμό που ήταν πολύ διαδεδομένος μεταξύ του αλβανικού πληθυσμού. Η χριστιανή Στεφανία θέλοντας να προβάλλει την χριστιανική ταυτότητά της απέναντι στους ντόπιους αλλά και να δηλώσει την πολιτισμική ανωτερότητα της έναντι των μουσουλμάνων καταδεικνύει αυτόν τον θρησκευτικό συγκρητισμό στον οποίο ήταν ανοιχτό ένα μεγάλο μέρος του αλβανικού πληθυσμού και προ της μετανάστευσης στην Ελλάδα αναφέρει: «*Και..Θέλουν[Οι Μουσουλμάνοι]! Του αρέσουν παιδί μου! Τα ίδια είναι η εκκλησία; Με το τζαμί; Να μη λέμε τίποτα. Γένηται η Πάσχα έρχονται όλοι στην εκκλησία... Έρχονται.. «Θέλουμε να έρχουμε» λέει, «γιατί είναι καλύτερο εδώ. Μακάρι να ήμασταν και ‘μείς σαν εσάς.» Λένε.. Και θέλουν να πάρουν αυγά κόκκινα από εμάς και του δίνουν ο κόσμος..Εμείς στις δικές τους [γιορτές]Όχι [δεν πηγαίναμε]. Αυτές έρχονταν γιατί ήθελαν. Εμείς αυτά τη είχαμε εργάτες. Στα χωράφια, στα αμπέλια, τα είχαμε εργάτες αυτά..»*

Σε πολλά αφηγήματα ο ισλαμικός χαρακτήρας, ένα από τα κύρια στοιχεία της αλβανικής εθνικής ταυτότητας και Πίστης μοιάζει να παραχωρεί τη θέση του σε μια

64] Βίκερς Μιράντα, Τζέιμς Πέτιφερ, *Αλβανία, Από την Αναρχία σε μια βαλκανική ταυτότητα*, ο.π. σελ 175-179

65] Clayer Nathalie, *Islam, State and Society in post-communist Albania στο ,Muslim Identity and Balkan State*, Hugh Poulton – Suha Taji Farouki, Hurst & Company, London 1997, σελ 115

66] Schwandner-Sievers Stephanie, Fischer Bernd Jurgen, *Albanian Identities*, ο.π. σελ 191-2

νέου τύπου υβριδική θρησκευτικότητα, σε ένα εκκολαπτόμενο αμάλγαμα όπου το μουσουλμανικό στοιχείο εμφανίζεται να συμβιώνει με το χριστιανικό. Τα κάπως αμήχανα λόγια μιας αφηγήτριας επίσης από τον *Πυθαγόρα*, της Ανιέζας, αποτυπώνουν με τον πιο εύγλωττο τρόπο τον προβαλλόμενο ‘ανοιχτό’ χαρακτήρα της αλβανικής κουλτούρας στο ζήτημα της θρησκείας: *«Δεν έχω ολοκληρωμένη γνώμη για την εκκλησία.. Γιατί τώρα διαβάζω.. Αλλά πάντα δεν θα ήθελα να ήμουν τόσο φανατική... Αυτό που πιστεύω είναι αυτό, ότι, ότι και να κάνω θέλω να είναι κάτι καλό. Αλλά ποτέ δεν θα έλεγα ότι θα το κάνω αυτό επειδή πιστεύω στο θεό. Αυτό το θεό που γνωρίζουν όλοι που λένε, εγώ το έχω μέσα μου. Το έχω για τον εαυτό μου».*

Εντούτοις παρά την εικόνα της ‘υβριδικής’ θρησκευτικότητας που επιδιώκουν να προβάλλουν πολλοί μετανάστες μουσουλμανικής καταγωγής και όχι μόνο φαίνεται ότι στην πραγματικότητα το θέμα της πίστης, πολύ περισσότερο της μουσουλμανικής, δεν ήταν κάτι που μπορούσε να απεμπολήσει κάποιος χωρίς ψυχικό κόστος και κοινωνικό έλεγχο. Αυτό τον έλεγχο που ενίοτε μπορεί να έφτανε ως την χλεύη, φέρνει στο νου της η Ανιέζα όταν αποφάσισε να βαφτιστεί στην Ελλάδα : *«Οι άλλοι με κορόιδευαν, οι συγγενείς, οι άλλοι...Εγώ ποτέ δεν ήμουν μια μουσουλμάννα, γιατί ποτέ δεν πήγα ούτε σε τζαμί, ποτέ δεν έκανα την προσευχή μου, ούτε στα ορθόδοξα, ούτε σε μουσουλμάννα Εσύ, μου έλεγαν, ποτέ δεν θα γίνεις Χριστιανή. Τώρα, μετά από δώδεκα χρόνια λέω ότι εγώ ήμουν, είμαι και θα είμαι χριστιανή. Χριστιανή με την έννοια, όχι φανατική..»* Ωστόσο παρακάτω θα παραδεχθεί πως *«.. αναγκάστηκα για τα παιδιά. Όπως αναγκάστηκα και για τον εαυτό μου. Αλλά το έκανα από άγνοια, επειδή δεν ήξερα ούτε γλώσσα, ούτε ... ένιωθα πολύ περιορισμένη στη κοινωνία και το είχα αυτό για να κάνω πιο πολλές κοινωνικές σχέσεις..»*

Μέσα στα πλαίσια των πρακτικών επιβίωσης εντάσσεται και η αλλαγή του μουσουλμανικού, ξενικής προέλευσης ή αμιγώς αλβανικού ονόματος σε ένα συνηθισμένο και πιο κοινά αποδεκτό ορθόδοξο ελληνικό όνομα συχνά μέσα από το παραδοσιακό ελληνορθόδοξο τελετουργικό του Βαπτίσματος. Η αλλαγή του ονόματος εντούτοις δεν είναι μια υπόθεση απλή αλλά συμβολίζει κατά τον Ιορδάνη Ψημένο *«την πρώτη ρήξη με την προσωπική ιστορία του μετανάστη»*⁶⁷ Οι μνήμες έτσι από την εμπειρία αλλαγή ονόματος περιγράφονται με έναν όχι και τόσο νοσταλγικό αλλά περισσότερο με έναν τραγελαφικό τρόπο. Ενδεικτικά ένας Αλβανός μετανάστης στην Αθήνα στις αρχές της δεκαετίας του 90’ σημειώνει: *«...Με ξέρανε σαν Γιώργο. Τώρα το καινούριο αφεντικό επειδή έχει ένα γιο Νίκο αποφάσισε να με βαφτίσει στην εκκλησία και μου έδωσε το όνομα του γιού του... Δεν πειράζει φώναζε με όπως θέλεις αφεντικό έτσι και αλλιώς το όνομά μου είναι διαφορετικό..Δεν πιστεύω άλλα αν είναι να έχω προβλήματα με την παραμονή μου εδώ καλά είναι και με το νέο μου όνομα..»*

Σε αρκετές μεταγενέστερες αφηγήσεις της εποχής του *Πυθαγόρα* (2004-2007) ωστόσο οι πληροφορητές παρουσιάζονται να έχουν αναπτύξει μια πιο ‘εϊλικρινή’, λιγότερο υποκριτική και περισσότερο ‘άδολη’ σχέση με τη νέα τους πίστη αναφέροντας πως πλέον έχουν Έλληνα νονό στα παιδιά τους και πως εκκλησιάζονται συχνά μαζί με τους Έλληνες γείτονες τους αναπτύσσοντας μάλιστα

67] Ψημένος Ιορδάνης, Μετανάστευση από τα Βαλκάνια, ο.π. σελ 185-186

φιλίες μεταξύ τους. Ωστόσο στις περιγραφές αυτές των σχέσεων η απόσταση μοιάζει να παραμένει. Δεν παρουσιάζεται δηλαδή μια σχέση ισοτιμίας η οποία αποτελεί βασική προϋπόθεση ελεύθερης επιλογής στο ζήτημα της προσωπικής πίστης και αυτό διότι στο λόγο των ίδιων των μεταναστών οι Αλβανοί και ιδίως οι Αλβανίδες εμφανίζονται συνήθως ως οι ‘ευεργετούμενοι’, αυτοί που διαρκώς μαθαίνουν και που δέχονται να τους βοηθούν υλικά άνθρωποι της εκκλησίας.⁶⁸ Οι βαφτίσεις και η συμμετοχή στα μυστήρια μοιάζουν έτσι να υιοθετούνται συχνά ως στρατηγική κοινωνικής ενσωμάτωσης αλλά και ως απόρροια κοινωνικής πίεσης.

ΕΜΦΥΛΟΙ ΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΑΛΒΑΝΙΚΟΤΗΤΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΟΥΡΜΕΤΙΟΥ

Α] ΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΚΟ ‘ΕΘΟΣ’ :

«Εμείς οι Αλβανίδες ξέρουμε από σκληρή δουλειά»

Αρκετά συχνά επανέρχονται σε αφηγήματα πληροφορητών εικόνες και αναμνήσεις από την ίδια τη μεταναστευτική εμπειρία και τον απαιτητικό στίβο της ελληνικής αγοράς εργασίας. Αυτό που μπορεί να διακρίνει κανείς είναι ότι το μοτίβο της «σκληρής δουλείας» όπως αυτό ανασυγκροτείται στα πλαίσια της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας κατέχει κεντρική θέση σε όλα σχεδόν τα αφηγήματα των γυναικών εμφανιζόμενο ως σήμα κατατεθέν της αλβανικότητας.

Κάνοντας λόγο για μισθωτή εργασία αναφορικά με τις γυναίκες πέρα από τους τομείς του τουρισμού και της γεωργίας όπου η εργασία έχει έναν αμιγώς εποχιακό χαρακτήρα αναφερόμαστε πρωτίστως στην απασχόλησή τους στις υπηρεσίες καθαρισμού και φροντίδας στα πλαίσια της οικιακής εργασίας.⁶⁹ Ο όρος ωστόσο ‘οικιακή εργασία’ είναι δύσκολο να προσδιοριστεί και επομένως να προστατευθεί νομικά γεγονός που οφείλεται στο ότι πρόκειται για μια εργασία που περιλαμβάνει πλήθος καθηκόντων σχετιζόμενων άλλοτε με τον αμιγώς οικιακό χώρο και τις καθημερινές υποχρεώσεις του νοικοκυριού και άλλοτε με τη φροντίδα και φύλαξη των μελών της οικογένειας η οποία απασχολεί την εργαζόμενη.⁷⁰ Μέσα στα πλαίσια αυτού του τύπου εργασίας η εργαζόμενη συχνά είναι «δεμένη» από αυτό το άτυπο

68] Κασιμάτη Κούλα –. Μουσουόρου Λουκία, *Φύλο και Μετανάστευση, ο.π. σελ 77-78*

69] Μαρούκης Θάνος, *Αλβανική Μετανάστευση στην Ελλάδα, Ζητήματα κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής ένταξης στο Άννα Τριανταφυλλίδου, Θάνος Μαρούκης (επιμ.). Η μετανάστευση στην Ελλάδα του 21ου αιώνα. Κριτική, Αθήνα, 2010 σελ 185-186*

70] Παπαταξιάρχης Ευθύμιος, Τοπάλη Πηνελόπη, Αθανασοπούλου Αγγελική,(επιμ). *Κόσμοι της οικιακής εργασίας, ο.π. σελ 4*

καθεστώς απασχόλησης αλλά και τις διαπροσωπικές σχέσεις με τον εργοδότη της μιας και πολλές εργασίες από αυτές που επιτελεί όπως λχ το μέγλωμα των παιδιών και η φύλαξη των ηλικιωμένων έχουν ένα συμβολικό χαρακτήρα που συντελεί ώστε αυτή η μορφή εργασίας να θεωρείται συχνά ως εργασία ‘αγάπης’ ενέχοντας σε πολλές περιπτώσεις το στοιχείο της συγκινησιακής φόρτισης που με τη σειρά του καθιστά δύσκολη την διεκδίκηση των εργασιακών δικαιωμάτων.⁷¹

Αυτό που πρέπει καταρχήν να τονιστεί ιδίως για αυτές της πρώτης γενιάς μετανάστριες είναι το πόσο ψηλά βρίσκονταν στον αξιακό τους κώδικα το ζήτημα της εργασίας. Στην Αλβανία η εργασία- *rima* ήταν θέμα μεγάλης συμβολικής βαρύτητας και η προώθηση της ιδέα μιας ανώτερης εργασιακής ηθικής, βασισμένη στην αρχή της ίσης αμοιβής για ίση εργασία χωρίς ηλικιακές και έμφυλες διακρίσεις αποτέλεσε βασική μέριμνα του αλβανικού κομμουνιστικού κόμματος, του Κόμματος Εργασίας, όπως ήταν, όχι τυχαία, το επίσημο όνομα του. Μάλιστα από την «ιδεολογική επανάσταση» της δεκαετίας του 60’ και έπειτα η χειρωνακτική εργασία απέκτησε ιδιαίτερο συμβολικό βάρος καθώς όλοι έπρεπε να εξοικειωθούν υποχρεωτικά με αυτήν, από υπάλληλους και διανοούμενους ως μαθητές και φοιτητές που όφειλαν να προσφέρουν άμισθη εργασία στα δημόσια έργα και στα κολλεκτιβοποιημένα αγροκτήματα για κάποιες εβδομάδες από την περίοδο των θερινών διακοπών.⁷²

Στο καπιταλιστικό πλαίσιο, τόσο στη μετακομμουνιστική Αλβανία όσο και αργότερα στην Ελλάδα, ο όρος *rima* προσλαμβάνει ωστόσο μια νέα σημασία καθώς μετατρέπεται σε μια ατομική και οικογενειακή στρατηγική που θα τους διασφαλίσει μέσω της απόκτησης χρημάτων και καταναλωτικών αγαθών καλύτερες συνθήκες ζωής. Στο λόγο των γυναικών αυτών αναφέρεται πλέον ως «δουλειά» ταυτιζόμενη αρκετά συχνά με τη μετανάστευση καθώς ως ‘τίμια’ και ‘σκληρή’ εργασία θεωρείται αυτή που λαμβάνει ώρα στο μεταναστευτικό πλαίσιο. Θα θυμηθεί έτσι μια μετανάστρια σε έρευνα του Πανεπιστημίου Αιγαίου (2004-2007): «Εκεί τα έλεγαν ακτιόνες. Είχε ένα μήνα η νεολαία στα μεγάλα έργα χωρίς αμοιβή τα καλοκαίρια, σε πήγαιναν και στις φάρμες..Πηγαίναμε οργανωμένα σαν σχολείο.» Μια ακόμα αφηγήτρια από την ίδια έρευνα, ενθουμούμενη αντίστοιχα περιστατικά εθελοντικής εργασίας για το ‘γενικό συμφέρον’ αλλά και τις γενικότερες συνθήκες εργασίας επί κομμουνισμού αποφθεγματικά θα δηλώσει: «Εμείς οι Αλβανίδες ξέρουμε από σκληρή δουλειά» θέλοντας να καταδείξει το ζήλο με τον οποίο εννοιολογούν και αναφέρονται οι ίδιες στο ζήτημα της εργασίας γεγονός που ώθησε ορισμένους ερευνητές να μιλούν για μια σχεδόν εμμονή με το θέμα της εργασίας, για ένα «εργασιακό έθος» του αλβανικού μεταναστευτικού πληθυσμού και ιδίως των γυναικών.⁷³

71]Ψημμένος Ιορδάνης, Σκαμνάκης Χριστόφορος, *Οικιακή Εργασία των Μεταναστριών και Κοινωνική Προστασία*, ο.π. σελ 87-88

72]Pollo Stefan,Puto Arben, *The History of Albania*, Routledge-Kegan Paul, London, 1981, σελ 276-279

73]Παπαταξιάρχης Ευθύμιος, Τοπάλη Πηνελόπη, Αθανασοπούλου Αγγελική,(επιμ). *Κόσμοι της οικιακής εργασίας*, ο.π. σελ 298-301

Αυτό που πρέπει εντούτοις να τονιστεί είναι ότι ο δρόμος της χειραφέτησης των μεταναστριών και αποδέσμευσής τους από τον έλεγχο του άνδρα μέσω της εργασίας είναι μακρύς και ανηφορικός από τη στιγμή που οι δεσμοί με τις πατριαρχικές αντιλήψεις και συμπεριφορές δεν ήταν εύκολο να διαρραγούν. Έτσι, παρόλο που η δουλειά (*runa*) αποτελεί πολύ σημαντικό στοιχείο ενδυνάμωσης των μεταναστριών καθώς προσφέρει μια σχετική αυτονομία που δεν είχαν στη χώρα τους ειδικά οι καταγόμενες από μη αστικές περιοχές, οι άνδρες εξακολουθούν να υπερτερούν καθώς είναι αυτοί που έχοντας ασφάλιση καλύπτουν την περίθαλψη των υπολοίπων μελών της οικογένειας. Και αυτό διότι οι έγγαμες συνήθως δεν επιθυμούν να ασφαλιστούν λόγω κόστους από τη στιγμή που καλύπτονται από την ασφάλιση του συζύγου τους αλλά και από φόβο μήπως υποχρεούμενες να αυξήσουν το μεροκάματο μείνουν άνεργες.⁷⁴

Αυτός ο 'εκούσιος' αποκλεισμός από τα ασφαλιστικά δικαιώματα διαιωνίζει τη μειονεκτική θέση της γυναίκας έναντι του συζύγου της ενώ στις σπάνιες περιπτώσεις που το πατριαρχικό νοικοκυριό ανασυγκροτείται στη χώρα υποδοχής, μιας και ο ελληνικός νόμος δε διευκολύνει τη συνένωση με ανιόντες, είναι δυνατόν να μετατραπεί το όνειρο της μετανάστευσης σε εφιάλτη. Η Ντιάνα (1974) που αποφάσισε να παντρευτεί για να ξεφύγει από τον έλεγχο των αδελφών της, στην Ελλάδα βρέθηκε και πάλι υποταγμένη στην πεθερά της και στον ζηλιάρη άνδρα της. Θα αναφέρει έτσι: «*Εγώ έχω έρθει εδώ και το δρόμο στο Βόλο είναι όλη δάκρυα. Σήμερα είναι η δεύτερη φορά που βγαίνω. [Ο άνδρας μου] πάρα πολύ ζήλια. Μα αρρώστια, όχι ζήλια. (...) Δουλεύει ο άντρας μου τα παίρνει η πεθερά τα λεφτά, έχει φωτιά μέσα της να κάνει λίγο το κουμάντο*». Ο δρόμος έτσι της αποδέσμευσης μέσω της μετανάστευσης από τις παγιωμένες πατριαρχικές αντιλήψεις παρά τα ευδιάκριτα βήματα χειραφέτησης μοιάζει κάθε άλλο, ιδίως το πρώτο διάστημα, από το να είναι στρωμένος με ροδοπέταλα. Ίσως γι αυτό και κάθε φορά που αναφέρονται στην εργασία παρουσιάζοντάς την ως μέσο απελευθέρωσης και όχημα ενδυνάμωσης, πραγματικής ή προσδοκώμενης, να χρησιμοποιούν για την εργασία εμφαιτικά τον ίδιο όρο 'runa' με αυτόν που χρησιμοποιούν και οι άνδρες αναφερόμενοι στην οικοδομή.⁷⁵

Στη μνήμη πολλών αφηγητριών ωστόσο όχι τυχαία δεσπόζουν εμπειρίες και εικόνες που κάθε άλλο με το πνεύμα αυτής της ανώτερης εργασιακής ηθικής συνάδουν από τη στιγμή που το θέτουν υπό αμφισβήτηση και το υπονομεύουν. Επανέρχονται έτσι εικόνες σχετιζόμενες με την εκμετάλλευση, τους εκβιασμούς και το ρατσισμό που βίωσαν ιδίως το πρώτο διάστημα της εγκατάστασης τους στην Ελλάδα που ήταν χωρίς 'χαρτιά' και χωρίς να ξέρουν τη γλώσσα τόσο από τις

74] Αθανασοπούλου Αγγελική, Όλα είναι πάνω μου στο *Το Φύλο της Μετανάστευσης* επιμ. Ντίνα Βαϊού, Μαρία Στρατηγάκη, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2009, σελ. 77

75] Βαν Μπούσχοτεν Ρίκη, Κακές πεθερές, 'καθαρές' νύφες και 'ανδρικές' γυναίκες: έμφυλες σχέσεις και οικογένεια στο λόγο μεταναστ(ρι)ών από την Αλβανία και Βουλγαρία, 2012, στο <http://www.academia.edu/4187866/> σελ 17-18

αφεντικές όσο και από τους συναδέλφους τους που τις έβλεπαν ανταγωνιστικά. Έτσι η αλβανίδα Μαργαρίτα σε συνέντευξή της στα πλαίσια του *Iarasis* στις αρχές του 2000 θυμάται : *«Η δουλειά η προηγούμενη ήταν σκέτη εκμετάλλευση..Τόσο χάλια, τόσο κούραση..Έκανα λάντζα σε ένα ουζερί από τις 9.30 το πρωί μέχρι τις 10.30 το βράδυ..Όταν έφτανε 10' και έλεγα να φύγω το αφεντικό μου έλεγε 'τόρα όχι που ήρθε κόσμος' και πάντοτε με κρατούσε παραπάνω..Για τέσσερα χιλιάρικά..»*⁷⁶

Σε συνέντευξή της σε παράλληλη έρευνα της Λαζαρίδη σε μετανάστριες σε Αθήνα και Κέρκυρα την ίδια περίοδο μια οικιακή εργάτρια διαπιστώνοντας τη δυσμενέστερη θέση των Αλβανίδων σε σχέση με τις πιο προνομιούχες και από χρόνια επαγγελματικά 'καταξιωμένες' Φιλιπινέζες που τις κατηγορούν ότι ρίχνουν τα μεροκάματα αφηγείται: *«Μας φέρονται λες και ήμαστε ηλίθιοι..Μας κοιτάν και νομίζουν πως θα τους κλέψουμε.. Μας συμπεριφέρονται σαν τα ζώα. Ξέρεις ότι κάποιοι Έλληνες πάνε τους Αλβανούς μετανάστες στην αστυνομία μόλις τελειώσει η δουλειά γιατί δε θέλουν να τους πληρώσουν;»*.⁷⁷

Ωστόσο με το πέρασμα του χρόνου και αφού προηγουμένως απέδειξαν την αξία τους στα απαιτητικά αφεντικά τους οι μετανάστριες περιγράφουν με ένα αίσθημα ηθικής ικανοποίησης και δικαίωσης την επιτυχία τους να 'εισέλθουν' σταδιακά στα σπίτια των Ελλήνων. Τα μεροκάματα έτσι ανεβαίνουν ενώ αντίθετα οι ώρες εργασίας σε ένα μόνο σπίτι ως 'εσωτερικές' ή ως 'αποκλειστικές' σε υπερήλικα άτομα συρρικνώνονται αλλά και ρυθμίζονται πλέον από τις ίδιες αφού πλέον έχουν τη δυνατότητα λόγω υψηλής ζήτησης να εργασθούν συμπληρώνοντας το εισόδημά τους σε περισσότερα του ενός σπίτια μετακινούμενες από τη live-in στην live-out εργασία.⁷⁸ Μάλιστα σε πολλά αφηγήματα ως ενδεικτικό της κοινωνικής κινητικότητας και της επαγγελματικής καταξίωσης των μεταναστριών γίνεται με έμφαση αναφορά σε σχέσεις οικειότητας που αναπτύσσουν με τις Ελληνίδες εργοδότες τους. Η Ροδούλα θυμάται χαρακτηριστικά: *«Το μεροκάματο ήταν καλό στα σπίτια ,πιο καλό από ότι στο νοσοκομείο... Πήγαινες ,δούλευες, καθόσουν μια ώρα να πιείς ένα καφέ ..Μόνο μου αγοράζανε και δώρο, καινούριο από το μαγαζί όχι ό, τι και ό, τι .»*⁷⁹

Ωστόσο στην προσπάθεια τους να προβάλλουν ότι οι οικιακές εργασίες δεν είναι κάτι το τόσο απλό που από τη φύση της η κάθε γυναίκα μπορεί έτσι και αλλιώς να

76] Κασιμάτη Κούλα,Γυναικεία Μετανάστευση από Αλβανία και Πολωνία, στο Κασιμάτη Κ.(επιμ.) Πολιτικές Μετανάστευσης και Στρατηγικές ένταξης. Η περίπτωση των Αλβανών και Πολωνών μεταναστών,Gutenberg, Αθήνα ,2003 ,σελ 167

77] Lazaridis Gabriella, Filipino and Albanian Women Migrants in Greece: Multiple Layers of Oppression στο *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move*. Eds. Floya .Anthias - Gabriella Lazaridis, Oxford ,New York 2000, σελ 66-69

78] Αγγελική Αθανασοπούλου Αλβανίδες έμμισθες οικιακές εργαζόμενες στην Αθήνα: διαχείριση της εργασιακής και έμφυλης ταυτότητας στο πλαίσιο της μεταναστευτικής εμπειρίας στο *Μετανάστευση στην Ελλάδα, Εμπειρίες-Πολιτικές-Προοπτικές*, τόμος Β',ΙΜΕΠΟ, Αθήνα ,2008 σελ 275

79] Αθανασοπούλου Αγγελική, Όλα είναι πάνω μου, οπ, σελ 85

κάνει επιδιώκουν να ‘επαγγελματοποιήσουν’ την εργασία τους αρνούμενες να κάνουν οποιαδήποτε μικροδουλειά-πάρεργο τους ζητηθεί εκτός συμφωνίας ώστε να περιφρουρήσουν τα εργασιακά τους κεκτημένα και προπάντων το εργασιακό και κατ’ επέκταση το κοινωνικό τους status. Αυτή η προσπάθεια ‘επαγγελματοποίησης’ της οικιακής εργασίας παρόλο που υφίστανται εργοδοτικές πιέσεις ως γυναίκες και ως μετανάστριες είναι αίτημα που εντοπίζεται στο λόγο πολλών άλλων μεταναστριών από ανατολικές χώρες από τη στιγμή που θεωρούν την είσοδο στην νομικά προστατευμένη ‘επίσημη’ εργασία ως απαραίτητο βήμα για την κοινωνική αυτοπραγμάτωσή τους.⁸⁰

Έτσι δεν αποδέχονται την ασφυκτική καθοδήγηση και την επίβλεψη από τη μεριά των εργοδοτριών τους ενώ αποφεύγουν τη μονομερή χρήση του πληθυντικού και την αποδοχή μονομερώς δώρων πέρα από τη συμφωνημένη αμοιβή επιδιώκοντας να δημιουργήσουν μια ισότιμη σχέση με της εργοδότριές τους η οποία δεν θα θέτει σε κίνδυνο αλλά αντίθετα θα διαφυλάττει την αξιοπρέπεια και το επαγγελματικό τους status.⁸¹ Μάλιστα πολλές δε διστάζουν να επιπλήττουν τις εργοδότριές όταν αυτές τις βάζουν να κάνουν δουλειές που δεν είναι στη συμφωνία. Η Ρόζα θυμάται θυμωμένη : «*Δουλεύαμε στα σπίτια και δεν μπορούνε να καταλάβουνε ότι αυτή είναι η δουλειά μας..Θέλουνε να καθόμαστε περισσότερο αλλά δεν δίνουνε λεφτά και σου λένε κάνε αυτό, κάνε το άλλο..Και μαλώνω αλλά, ξέρεις, δεν είναι ωραίο να μαλώνεις όλη την ώρα* ».⁸²

Με ιδιαίτερη έμφαση επίσης επανέρχεται σε πολλές αφηγήσεις μεταναστριών το μοτίβο να αντιδρούν με ‘ιδιαιτέρη ευθιξία’ στα ρατσιστικά σχόλια και τον ακραίο στιγματισμό της χώρας καταγωγής τους. Πολλές πληροφορήτριες μάλιστα δεν αναφέρονται μόνο σε ακραία προσωπικά περιστατικά ικανά να προκαλέσουν την αγανάκτηση και του πιο αποστασιοποιημένου συνομιλητή αλλά , σαν ένα είδος ‘κοινωνικής μνήμης’ της μεταναστευτικής εμπειρίας όπως επισημαίνει σχετικά η Παπαγεωργίου, και σε εμπειρίες τρίτων, σε περιστατικά που είδαν στη τηλεόραση ή διάβασαν στην εφημερίδα τα οποία έχουν εγχαραχθεί με τον πιο τραυματικό τρόπο στη ‘μνημονική κοινότητα’ των μεταναστών που διαβιούν σε ένα συγκεκριμένο τόπο, επαναφηγούνται μεταξύ τους κοινά βιώματα και οδυνηρές εμπειρίες. Μια μετανάστρια φέρνει στη μνήμη της ένα διάλογο με την εργοδότριά της όταν την ρώτησε τί ώρα είναι και εκείνη απάντησε «*δεκατρείς και τριάντα*» αντί του αναμενόμενου «*μία και μισή*». Στο υποτιμητικό σχόλιο της αφεντικίνας «*κοίτα η Αλβανίδα, ξέρει να λέει και την ώρα!*» αντί να το υπομείνει σιωπηλά όπως έκανε η

80] Ioanna Laliotou, Enrica Capussotti, Dawn Lyon, Migrant Women in Work, in *Women Migrants from East to West: migration, gender, and inter-nationality in Europe*, co-edited with Luisa Passerini, Enrica Capussotti, Dawn Lyon, Berghahn Publishers: London 2007, σελ 123-125

81] Παπαταξιάρχης Ευθύμιος, Τοπάλη Πηνελόπη, Αθανασοπούλου Αγγελική,(επιμ). *Κόσμοι της οικιακής εργασίας*, ο.π. σελ 325

82] Παπαταξιάρχης Ευθύμιος, Τοπάλη Πηνελόπη, Αθανασοπούλου Αγγελική,(επιμ). *Κόσμοι της οικιακής εργασίας*, ο.π. σελ 302

ίδια και οι συναδέλφισσες της στο παρελθόν πλέον τολμά και της επιστρέφει την προσβολή: «*Εγώ στο σπίτι μου είμαι καλύτερα από ό,τι εσύ.. Και το στρώμα μου το αερίζω και το καθαρίζω πιο συχνά από ό,τι εσύ..*»⁸³

Παρά τον δυναμικό χαρακτήρα που επιδεικνύουν στις αφηγήσεις τους τολμώντας μάλιστα πολλές να 'βγάζουν γλώσσα' και να βάζουν στη 'θέση' τους τις αφεντικές δεν λείπουν τα παράπονα για το ψυχικό και σωματικό κόστος που συνεπάγεται το βάρος της «διπλής μέρας», το να τρέχουν από το πρωί ως το βράδυ 'στα σπίτια' αλλά και το να πρέπει να φροντίσουν το δικό τους νοικοκυριό. Ωστόσο, έχοντας ζήσει στον Κομμουνισμό, είχαν μάλλον οι περισσότερες δοκιμάσει μια πρώιμη γεύση αυτού του «διπλού φορτίου» χωρίς αυτό να σημαίνει απαραίτητα ότι μπορούσαν και πάλι, μετά από τόσα χρόνια, να το υπομείνουν το ίδιο αγόγγυστα. Παραπονιέται η Σεβαστή: «*Καθημερινά είμαι στο πόδι από τις 6 το πρωί ως τις 6 το απόγευμα.. Ο Σάββας ξέρει μια μόνο δουλειά, την οικοδομή, ούτε για ψώνια δεν πάει..*»⁸⁴

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια τίθεται από τις ίδιες το ζήτημα της ανακατανομής των ρόλων προκειμένου η οικογένεια 'να τα βγάλει πέρα' με τις καθημερινές υποχρεώσεις. Μάλιστα το ζήτημα της ανακατανομής των ρόλων που αποβλέπει στο να συμμετέχει και ο σύζυγος σε αυτές τις υποχρεώσεις τίθεται με μεγαλύτερη ένταση από τη στιγμή που τα χρήματα που βγάζει η σύζυγος μέσα από την εργασία 'στα σπίτια' δεν είναι πια συμπληρωματικά αλλά αποτελούν μεγάλο μέρος αν όχι το μεγαλύτερο του μηνιαίου οικογενειακού εισοδήματος. Ενός εισοδήματος, που σε αντίθεση με τη σταθερή εργασία των γυναικών στα σπίτια, για τους άνδρες εργαζόμενους κυρίως στην οικοδομή αρχίζει ιδίως μετά το 2004 να συρρικνώνεται όλο και πιο πολύ. Συνεπώς ενώ τα πρώτα χρόνια οι περισσότερες αφηγήτριες συμφωνούν λέγοντας πως «*οι άνδρες κερδίζουν περισσότερα χρήματα, πάντα οι άνδρες κερδίζουν περισσότερα*» στις μετά το 2004-2005 αφηγήσεις τους σημειώνουν πως μπορεί μεν το μέσο ανδρικό μεροκάματο να είναι στα 50 ευρώ ωστόσο αυτό μπορεί να μην είναι καθημερινό σε αντίθεση με το δικό τους που είναι σταθερό και που μπορεί αθροιστικά να ξεπερνά τα 60 ευρώ.⁸⁵

Το αποτέλεσμα της ευδιάκριτης ενδυνάμωσης των γυναικών αυτών είναι να περιγράφουν τους εαυτούς τους υπό την επίδραση, της σχετικής 'ασφάλειας' και αισιοδοξίας που εκπορευόταν από την παροντική, προ της κρίσης οικονομική ανεξαρτησία τους και από την αίσθηση 'επιτυχίας' τους αν και ο βαθμός αυτής της

83] Βασιλική Παπαγεωργίου, Η βίωση της ετερότητας και η διαχείριση της πολιτισμικής διαφοράς στο Μετανάστευση στην Ελλάδα, *Εμπειρίες-Πολιτικές-Προοπτικές*, τόμος Β', ΙΜΕΠΟ, Αθήνα, 2008, σελ 222-223

84] Αθανασοπούλου Αγγελική, Όλα είναι πάνω μου στο *Το Φύλο της Μετανάστευσης*, οπ, σελ 81-82

85] Αγγελική Αθανασοπούλου Αλβανίδες έμμισθες οικιακές εργαζόμενες στην Αθήνα: διαχείριση της εργασιακής και έμφυλης ταυτότητας στο πλαίσιο της μεταναστευτικής εμπειρίας στο *Μετανάστευση στην Ελλάδα, Εμπειρίες-Πολιτικές-Προοπτικές*, τόμος Β', ΙΜΕΠΟ, Αθήνα, 2008, σελ 279

αίσθησης διαφοροποιείται ανάλογα με την καταγωγή, το μορφωτικό επίπεδο και το προ της μετανάστευσής κοινωνικό τους status. Ενίοτε οι περιγραφές αυτές προσλαμβάνουν έναν επικό χαρακτήρα ο οποίος εμφανίζει την Αλβανίδα μετανάστρια να έχει ως εργαζόμενη χαρακτηριστικά που στερεοτυπικά αποδίδονται από την κοινωνία και τους εργοδότες περισσότερο στους άνδρες όπως λχ σωματική δύναμη, αντοχή, επαγγελματισμό, τολμηρό και υπερήφανο χαρακτήρα κάνοντας ακόμη και τα αφεντικά να παραδέχονται πως «δουλεύει σαν Αλβανίδα» για όποια εργαζόμενη κάνει καλά τη δουλειά της. Πολύ χαρακτηριστικά η Ρίτα επαναλαμβάνοντας δυο φορές το επίθετο ‘ξύπνιο’ παρατηρεί με μια εμφανή διάθεση γενίκευσης αλλά και υπερηφάνειας για το χαρακτήρα της Αλβανίδας μετανάστριας: «*Εγώ λέω ότι η γυναίκα στην Αλβανία, όπως η ιστορία τη γράφει, λέω ότι είναι πιο ξύπνιο, γυναίκα από δω Ελλάδα. Είναι πιο ξύπνιο, πιο δυνατό .πιο φορτωμένο..*».⁸⁶

Συνεπώς, μαθημένες καθώς ήταν οι περισσότερες μετανάστριες πρώτης γενιάς στην ‘σκληρή’ δουλειά ήδη από την πατρίδα τους και έχοντας ψηλά στον κώδικα αξιών τους το ζήτημα της εργασίας, αξιολογούν θετικά την έμμισθη οικιακή εργασία για την κοινωνική ενδυνάμωσή τους στη χώρα υποδοχής από τη στιγμή που τις επιτρέπει να μεριμνούν παράλληλα για τον δικό τους οικιακό χώρο αν και πολλές λυγίζουν από αυτό το διπλό φορτίο προσανατολιζόμενες σε μια πιο ήρεμη οικογενειακή ζωή πιο κοντά στους παραδοσιακούς έμφυλους ρόλους. Η ενδυνάμωση τους αυτή θα οδηγήσει τις περισσότερες σταδιακά σε μια τάση χειραφέτησης και επαναδιαπραγμάτευσης των οικογενειακών ρόλων από τη στιγμή που φέρνουν στο σπίτι τα ίδια αν όχι περισσότερα χρήματα από το σύζυγό τους.

Β] ΑΡΡΕΝΩΠΟΤΗΤΕΣ ΥΠΟ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ: ΤΟ ΠΙΚΡΟ ΠΟΤΗΡΙ ΤΟΥ ΚΟΥΡΜΠΕΤΙΟΥ

Οι άνδρες μετανάστες της πρώτης γενιάς γεννήθηκαν και ανατράφηκαν σε μια οικογένεια που παρά τη συστηματική υπονόμευση της κομμουνιστικής προπαγάνδας παρέμενε πιστή στα πατροπαράδοτα πατριαρχικά πρότυπα σε μεγάλο βαθμό. Ταυτόχρονα γεννήθηκαν και ανατράφηκαν σε μια κοινωνία όπου οι αξίες της εργασιακής ηθικής όπως τις περιέγραφα στην προηγούμενη ενότητα αλλά και της ανδρικής τιμής, της μπάσας όπως οι ίδιοι την αποκαλούν, κατείχαν κεντρική θέση στην κοσμοαντίληψη τους. Είναι επόμενο λοιπόν οι αναμνήσεις τους να έχουν ως κοινή βάση αναφοράς ακριβώς τα παραπάνω ιδανικά και αξίες.

Αναφορικά με το επαγγελματικό προφίλ τους, σύμφωνα με τα στοιχεία του ΙΚΑ ο κύριος τομέας απασχόλησης των Αλβανών στην Ελλάδα είναι ο κατασκευαστικός τομέας στον οποίο μετακινήθηκε ιδίως από τα μέσα της δεκαετίας του 90’ ένα μεγάλο ποσοστό μεταναστών οι οποίοι προηγουμένως απασχολούνταν ως εποχικοί σε αγροτικά κυρίως επαγγέλματα και τουριστικές επιχειρήσεις. Στον τομέα των κατασκευών ωστόσο όπου απασχολείται το ήμισυ του συνολικού αριθμού των

86] Ελένη Καμπούρη, Φύλο μετανάστευση και καθημερινή ζωή: Σκιαγραφώντας τις εμπειρίες οικιακών εργαζομένων από την Αλβανία στην Αθήνα, στο *Μετανάστευση στην Ελλάδα, Εμπειρίες- Πολιτικές-Προοπτικές*, τόμος Β’, ΙΜΕΠΟ, Αθήνα, 2008, σελ 268

μεταναστών πρώτης γενιάς ,το 70% απασχολούνται ως ανειδίκευτοι εργάτες ενώ μόλις 8% ως εξειδικευμένοι τεχνίτες.⁸⁷ Ως προς το μορφωτικό τους επίπεδο σύμφωνα με την απογραφή του 2001 το 46% είναι απόφοιτοι μέσης εκπαίδευσης ενώ σε ποσοστό 35% είναι απόφοιτοι Δημοτικού ή τάξεων του.⁸⁸

Έχοντας σαν βάση εκκίνησης το παραπάνω πολιτισμικό και επαγγελματικό προφίλ των ανδρών μεταναστών θα παρατηρούσαμε καταρχήν ότι στις περισσότερες αφηγήσεις τους κυριαρχούν εικόνες και μνήμες από την εργασία και τη σκληρή δουλειά στην κομμουνιστική Αλβανία ως κατεξοχήν στοιχείο αυτοπροσδιορισμού και συγκρότησης της ανδρικής ταυτότητας τους. Άλλωστε το πόσο ψηλά βρισκόταν στις προτεραιότητες του κόμματος το θέμα της εργασίας φαίνεται και από το ίδιο το επίσημο όνομα του ως ‘Κόμμα Εργασίας’. Στις αρχές του 2000 ο οικοδόμος Αριστοτέλης θυμάται χαρακτηριστικά: *«Εκεί στην Αλβανία υπήρχε νόμος ο, τι δουλειά υπάρχει θα την κάνουμε εμείς στο χωριό. Δεν μπορεί να ζητήσουμε βοήθεια από άλλους. Σε σχέση με οικοδομές, με αγροτικά, με το χαμαλίκι... Μια Κυριακή είχαμε που δε δουλεύαμε και όλες τις άλλες μέρες δουλειά. Θέλεις δε θέλεις θα πας στη δουλειά. Δεν ήθελες να πας υπήρχε νόμος που σου βάζανε πρόστιμο..μέχρι και φυλακή. Δεν υπήρχε ανεργία εκεί, τεμπέληδες..Όλοι στη δουλειά».*⁸⁹

Αυτό το πνεύμα εργατικότητας, η αίσθηση της αυτάρκειας και της αυτονομίας ως ύψιστες κοινωνικές και ηθικές αξίες, οδήγησαν στο να περνούν οι κάθε είδους υλικές ανάγκες από τα χέρια των φτωχών πλην εργατικών ανθρώπων, ενώ σε ένα συμβολικό επίπεδο συνετέλεσαν στο να καλλιεργηθεί ο εθνικός αλβανικός μύθος της ‘απομόνωσης και ανεξαρτησίας’ ο οποίος, αν και μέσω της μετανάστευσής και της επαφής με τις πιο προηγμένες οικονομικά δυτικές κοινωνίες αμφισβητήθηκε ως υπεύθυνος για την πολιτισμική και υλική οπισθοδρόμηση της χώρας, επέδρασε καταλυτικά στη διαμόρφωση της αλβανικής μεταναστευτικής ιδιοσυγκρασίας και του ‘ανυπόταχτου’, αγέρωχου και εθνικά υπερήφανου χαρακτήρα της.⁹⁰ Αυτός ο συστηματικά καλλιεργούμενος επί κομμουνισμού εθνικός μύθος της ανεξαρτησίας και περηφάνιας, μολονότι πολλοί αναφέρονται σε αυτόν ειρωνικά, είχε τη δύναμη όπως και κάθε άλλος εθνικός μύθος να λειτουργήσει ενίοτε ως αυτοεκπληρούμενη προφητεία επηρεάζοντας σαν μοίρα ,σαν πεπρωμένο τη νοοτροπία και τη συμπεριφορά πολλών άλλων Αλβανών.⁹¹ Μια αυτοεκπληρούμενη προφητεία που μπορεί μεν να τους βοήθησε ως μετανάστες να επιβιώσουν τα πρώτα δύσκολα χρόνια και να διακριθούν ως σκληροτράχηλο εργατικό δυναμικό αλλά και τους

87] Τριανταφυλλίδου Άννα, Διαστάσεις και χαρακτηριστικά της μετανάστευσης προς την Ελλάδα, στο Άννα Τριανταφυλλίδου, Θάνος Μαρούκης (επιμ.). *Η μετανάστευση στην Ελλάδα του 21ου αιώνα*. Κριτική ,Αθήνα, 2010, σελ 80-81

88] Μαρούκης Θάνος, *Αλβανική Μετανάστευση στην Ελλάδα*, ο.π. σελ 184

89] Ψημμένος Ιορδάνης, *Ερμηνείες Μετανάστευσης*, ο. π. σελ 141-142

90] Schwandner-Sievers Stephanie, Fischer Bernd Jurgen, *Albanian Identities*, ο.π. σελ 191-192

91] Schwandner-Sievers Stephanie, Fischer Bernd Jurgen, *Albanian Identities*, ο.π. σελ 17-18

έφερε ενώπιον ηθικών διλημμάτων και εσωτερικών εντάσεων κάθε φορά που τα αφεντικά προσέβαλλαν την τιμή και την περηφάνια τους.

Έτσι σε πολλές αφηγήσεις επανέρχεται ως επαναλαμβανόμενο μοτίβο-σύμβολο ανδρισμού το ανδρικό σώμα, το πόσο δύσκολα τυραννίστηκαν σωματικά αλλά και ψυχικά στην Ελλάδα τα πρώτα χρόνια, το πόσες δυσκολίες και ταπεινώσεις υπέμειναν ματώνοντας κυριολεκτικά και μεταφορικά ώστε τελικά να τα καταφέρουν. Η έμφαση που δίνουν πολλοί στο ανδρικό σώμα μέσω της τραυματικής μνήμης με την κυριολεκτική και μεταφορική σημασία του όρου τραύμα και μάλιστα στα 'ματωμένα χέρια' είναι ένα από τα κύρια στοιχεία δόμησης αυτής της περιφανής ανδρικής ταυτότητας. Επίσης τα βάσανα της περιόδου μαθητείας ώστε να μάθει κάποιος την 'τέχνη' για να γίνει και να θεωρηθεί 'μάστορας' είναι ένα μοτίβο μνήμης που επαναλαμβάνεται αρκετά συχνά από πολλούς που θέλουν να προβάλλουν τα 'αρρενωπά' χαρακτήρα τους. Ο 'μάστορας' πλέον Σταύρος καυχείται: *«Έχω κάνει τέσσερα χρόνια με το μάστορα στο Αίγιο και εγώ ξέρω τι έπαθα και τώρα πια είμαι μάστορας.. Και πιστεύω ότι ναι, αυτά που πέρασα δηλαδή τα τέσσερα χρόνια εκεί που τα δάχτυλά μου γινόσαντε τσιγαρόχαρτο έτσι απ' το γυαλόχαρτο απ' το τρίψιμο και βγάζανε αίμα τώρα τα έχω ξεχάσει. Και είμαι σα μάστορας και ξέρω αυτή τη δουλειά που το αξίζω αυτό το όνομα μάστορα που λένε. Γιατί πρέπει να περάσουν χρόνια για να σε πει ο άλλος μάστορα.. Είναι μια δουλειά που είναι δύσκολη όμως την κάνω με ευχαρίστηση, έτσι με κέφι»*⁹²

Η μνήμη πολλών αφηγητών εστιάζεται εξάλλου σε ένα ακόμη αφηγηματικό μοτίβο που λειτουργεί και αυτό ως σύμβολο ανδρισμού και ανεξάρτητης δράσης, τους κινδύνους του ταξιδιού για την Ελλάδα. Πρόκειται για μια σύγχρονη εκδοχή του κουρμπετιού, το συχνά δηλαδή επικίνδυνο ταξίδι για δουλειά μέσα από το οποίο ο άνδρας έφευγε για μερόνυχτα και μήνες μακριά από τον τόπο του για να εξασφαλίσει τα προς το ζην της οικογένειάς του αποδεικνύοντας μέσω της σκληρής εργασίας στην ξενιτιά τον ανδρισμό και τον 'ηρωισμό' του αφού για να τα καταφέρει εξέθετε συχνά και την ίδια του τη ζωή σε κίνδυνο. Σε συνέντευξή του ο πρώην δάσκαλος Μπουγιάρ θυμάται: *«Είχα αποφασίσει να κάνω ένα ελεύθερο ταξίδι, να σπάσω τα σύνορα, χωρίς φόβο να μη με πιάσουν ...Νύχτα έχω περάσει τα σύνορα τραγουδώντας.»*⁹³ Μάλιστα μια παλιά, πολύ διαδεδομένη αλβανική παροιμία εντασσόμενη στην ευρύτερη τάση να εξιδανικευθεί το πατριαρχικό προκομμουνιστικό παρελθόν και να νομιμοποιηθεί ο παραδοσιακός έμφυλος καταμερισμός εργασίας αναφέρει πως « ο άνδρας γίνεται άνδρας στον έξω κόσμο, και η γυναίκα γίνεται γυναίκα πάνω από την κούνια».⁹⁴ Ο σαρανταοχτάχρονος πρώην αστυνομικός Ιλλίρ περιγράφοντας ως καθαρά ανδρική υπόθεση το πέρασμα των

92]Χαντζαρούλα Ποθητή, Ανδρισμός, εργασία και ιδιότητα του πολίτη στις αφηγήσεις Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα, 2012, στο <http://www.academia.edu/5698897/> σελ3-5

93] Αρχείο Οπτικοακουστικών Μαρτυριών Ι.Α.Κ.Α, Μπουγιάρ (1969) συνέντευξη στη Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, 30/5/2004

94] Papailias Penelope, Money of kurbet is money of blood':the making of a 'hero' of migration at the Greek-Albanian border. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, (2003) σελ 1064

βουνών τονίζει: « *Ήταν λίγο ντροπή δηλαδή η γυναίκα να περάσει στα βουνά με κόσμο να φύγει σαν κλεμμένος, κάτι τέτοια ήταν ντροπή για μας δηλαδή. Εγώ που θέλω να πω ήμουν σαν άνθρωπος σαν σωστός τότε δηλαδή, ήταν μεγάλη ντροπή να, αυτή την ώρα να πάρει τη γυναίκα να φύγουμε στα πουρνάρια, στα τέτοια. »⁹⁵*

Ένα ακόμη μοτίβο το οποίο επανέρχεται στις αφηγήσεις αφορά και στις πατερναλιστικές σχέσεις που αναπτύχθηκαν μεταξύ μεταναστών και εργοδοτών ιδίως κατά το πρώτο διάστημα που οι πρώτοι δεν είχαν χαρτιά, δεν ήξεραν τη δουλειά και τη γλώσσα. Σε έρευνα του Ψημμένου στις αρχές της δεκαετίας του 90' ένας εργάτης αναφέρει: « *Το αφεντικό μου είναι πολύ ευχαριστημένο από μένα.. Το μόνο είναι ότι με πληρώνει όποτε θέλει και όσο θέλει... Λέει ότι με έχει σαν παιδί του και καμιά φορά μου δίνει και τρώω μετά τη δουλειά.. άλλες φορές με απειλεί ότι θα φωνάζει την αστυνομία, είναι να μην νευριάσει.. Τι να κάνω άμα δε δουλέψω δεν θα έχω να φάω..»⁹⁶*

Αυτές οι σχέσεις πέρα από μια ευτυχή κατάληξη που μπορούσε να οδηγήσει στην κουμπαριά και μια σχέση φιλίας που να αντέξει στο χρόνο μπορούσαν ενίοτε να διακοπούν με βίαιο τρόπο ιδίως όταν ο εργοδότης κοιτούσε να τις εκμεταλλευθεί μη δίνοντας εγκαίρως τον συμφωνημένο μισθό. Σε αυτήν τη περίπτωση ο κλονισμός της εμπιστοσύνης και η 'πονηρία' του εργοδότη πλήττει το αίσθημα τιμής, τη μπέσα του εργαζόμενου που 'πρέπει' να αποκαταστήσει το κύρος της ανδρικής του τιμής. Μάλιστα σε περίπτωση που ο εργοδότης προσβάλει τον ανδρισμό του μετανάστη εργαζόμενου με ρατσιστικούς και σεξιστικούς χαρακτηρισμούς καθιστώντας τον 'ελλειμματικό' άνδρα καθώς αδυνατεί να υπερασπιστεί το σπίτι και την πατρίδα του με φράσεις όπως 'βρωμο-Αλβανέ' ή 'γαμώ την Αλβανία σου' σαν και αυτές που φέρνει ακριβώς στο νου του ο Τάκης αναφερόμενος στις προσβολές του αφεντικού του κάθε φορά που δεν αντιλαμβάνονταν τις εντολές του τελευταίου, κώδικας τιμής επιτρέπει σε αυτόν που θίχθηκε να αντιδράσει δυναμικά.⁹⁷

Στις 'μνημονικές κοινότητές' των Αλβανών μεταναστών πολλοί από τους οποίους επέστρεψαν στην πατρίδα αφηγούμενοι τις τραυματικές τους εμπειρίες αλλά και τα 'ηρωικά' τους κατορθώματα ως μετανάστες στην 'εχθρική' Ελλάδα είναι πολύ διαδεδομένη η ιστορία στα 1999 του λεωφόρο-πειρατή Φλαμούρ Πίσλι που θέλοντας να αποκαταστήσει την πληγωμένη του ανδρική τιμή αιματοκύλισε το λεωφορείο με τους Έλληνες επιβάτες οδηγώντας το στην Αλβανία. Θα θυμηθεί σχετικά ο Φλορίν: « *Στην Αλβανία είπανε το πόνο το Φλαμόρ ... αυτό που οι Αλβανοί αισθάνονται ... Τα βάσανα αυτά που περνάνε οι Αλβανοί ... στη πραγματικότητα ... στην Ελλάδα και πολλούς δεν μπορούν να βρουν άκρη ... σ' αυτά που τραβάνε »⁹⁸*

95]Αρχείο Οπτικοακουστικών Μαρτυριών Ι.Α.Κ.Α, Ιλλίρ (1958) συνέντευξη στη Λαμπρινή Στύλιου 7/7/2005

96] Ψημμένος Ιορδάνης, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια*, ο.π. σελ 179

97]Χατζαρούλα Ποθητή, *Ανδρισμός, εργασία και ιδιότητα του πολίτη στις αφηγήσεις Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα*, ο.π. σελ 5-6

98]Αρχείο Οπτικοακουστικών Μαρτυριών Ι.Α.Κ.Α Φλορίν (1969) συνέντευξη στη Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, 30/5/2004

Σε αυτές τις κοινότητες ‘μνήμης’, των πρώην και νυν Αλβανών μεταναστών που επιθυμούν να αισθανθούν συναισθηματικά αλληλέγγυοι, να μοιραστούν και να διατηρήσουν στη ‘συλλογική’ μνήμη τις εμπειρίες από το ‘γλυκόπικρο’ ποτήρι της μετανάστευσης στην Ελλάδα, όπως και σε κάθε άλλη που μπορεί να διαπερνά τα εθνικά σύνορα, βαρύνουσας σημασίας είναι ο ρόλος του συναισθήματος και του φαντασιακού αλλά και το αυξημένο ενδιαφέρον των μελών της, ιδίως αυτών που προέρχονται ηλικιακά από την ίδια γενιά, αυτήν των μεταναστών πρώτης γενιάς εν προκειμένω, για την έννοια της ‘ταυτότητας’, την ανάγκη τους να διαμορφώσουν και να διατηρήσουν τόσο ‘την ιστορική’ όσο και την ‘πολιτισμική’ ταυτότητα τους αφού κατά βάση σε αυτή την ανάγκη η ίδια η κοινότητα μνήμης οφείλει την ύπαρξη της.⁹⁹

Έτσι, σε αντίθεση με τα ελληνικά media που περιγράφοντας την ιστορία του Píslì αναβίωσαν το βαλκανικό στερεότυπο του ‘βάρβαρου Αλβανού’, στην πατρίδα του στήθηκε μνημείο ενώ γράφτηκαν και κυκλοφορούσαν ακόμη και τραγούδια ‘προς τιμή’ του στα πλαίσια των κατά τόπους μνημονικών κοινοτήτων ανθρώπων που ‘γεύτηκαν’ την άσχημη πλευρά της μετανάστευσης. Αυτά τον παρουσίαζαν ως ‘Ηρώα της μετανάστευσης’ αφού με το αίμα του εκδικούνταν την κακομεταχείριση και την αδικία που έκαναν στον ίδιο και σε πολλούς συμπατριώτες του οι Έλληνες. Αυτή η ευρεία απήχηση που συνάντησε στην αλβανική κοινή γνώμη η υπόθεση του Πίσιλι σηματοδοτούσε και αντικατόπτριζε σε ένα συμβολικό επίπεδο την υφέρπουσα τάση επιστροφής στα προκομμουνιστικά, αυστηρώς πατριαρχικά πρότυπα ανδρισμού που αναβίωναν στην μετακομμουνιστική Αλβανία.¹⁰⁰

Σε μια νέα έτσι εκδοχή του ‘κουρμπετιού’ τα δυο βασικά συστατικά του, το αίμα και ο ιδρώτας από τους κινδύνους του ταξιδιού για δουλειά, μετουσιώνονται και αποκτούν νέους συμβολισμούς στην περίπτωση της αλβανικής μετανάστευσης προς την Ελλάδα. Το μεν αίμα συμβολίζει πια όχι μόνο τους κινδύνους του ταξιδιού αλλά και το ξύλο από την αστυνομία που πολλοί Αλβανοί ‘δοκίμασαν’ στα κρατητήρια της αστυνομίας ενώ ο ιδρώτας παραπέμπει στο μόχθο που κατέβαλλαν δουλεύοντας ώρες ατελείωτες κάτω από τον καυτό ήλιο της ελληνικής οικοδομής.¹⁰¹

Οι προσβολές αυτές κατά το πρώτο κυρίως διάστημα της έλευσης των Αλβανών στην Ελλάδα σε συνδυασμό με την μετέπειτα πτώση του εισοδήματός τους λόγω κρίσης στην οικοδομή αλλά και η αλλαγή των παραδοσιακών έμφυλων ρόλων που προκάλεσε η έξοδος της γυναίκας στη μισθωτή εργασία δημιούργησαν σε πολλούς

99] Olick Jeffrey –Robbins Joyce, From Collective Memory to the Historical Sociology of Mnemonic Practices, *Annual Review of Sociology*, Vol.24 (1998) σελ 122-123

100] Papailias Penelope, Money of kurbet is money of blood’, ο.π. σελ 1063-1067

101] King Russell, Vullnetari Julie , A population on the move: migration and gender relations in Albania, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 2012,σελ 213-214

μια έντονη συνειδησιακή κρίση. Δεν είναι λίγες οι φορές μάλιστα που πλέον η γυναίκα μέσω των γνωριμιών της 'στα σπίτια' βρίσκει δουλειά στον άνεργο άνδρα της ο οποίος αρχίζει πλέον να συμμετέχει στις καθημερινές υποχρεώσεις του νοικοκυριού.¹⁰² Θα παρατηρήσει η Κωνσταντίνα αναφερόμενη στο σύζυγό της: «*Ντρέπενε άνδρες θα βοηθάνε γυναίκες πριν στην Αλβανία. Πάρα πολύ ντρέπενε! Τώρα είναι αλλιώς. Τώρα βοηθάν! Ο Στράτος με βοηθάει εμένα. Ναι, μια μέρα που εγώ πήγα δουλειά και αυτός δεν πήγε, ήταν στη, στο βρύση πολλά πιάτα, έπλυνε και να σφουγγαρίζει. Εντάξει. Τώρα, βοηθάνε τώρα, τώρα δεν είναι ντροπή!*»¹⁰³

Ωστόσο, αν και όλο και σπανιότερα ο άνδρας κερδίζει πλέον περισσότερα χρήματα σε σύγκριση προς την σύζυγό του ώστε να μπορεί να υποστηρίξει με αξιώσεις το πρότυπο του άνδρα 'κουβαλητή' ικανού να ικανοποιήσει από μόνος του τις αυξημένες ανάγκες της οικογένειάς του, εμφανίζεται τις περισσότερες φορές απρόθυμος να συμμετάσχει στις καθημερινές φροντίδες του νοικοκυριού. Εκδηλώνοντας ενστικτωδώς την αντίδραση του στη διαφαινόμενη ανατροπή των παραδοσιακών έμφυλων ρόλων και νοσταλγώντας τον παλιό καλό καιρό που έκαναν κουμάντο οι άνδρες, στα πλαίσια μιας 'επιτελεστικής υπεαρρενοπότητας' και χλευάζοντας τον ελλειμματικό 'ανδρισμό' των Ελλήνων θα πει ο Ιλλίρ: «*Τότε εκεί στην Αλβανία κουμάντος θα κάνουν οι άντρες. Δηλαδή για τα πάντα. Η μάνα μου ήταν σαν νοικοκυρά στο σπίτι, να μαγειρεύει, να πλένει.. Δεν είχε όπως έχει τώρα να βγάλεις το κοιλιά έξω, να βγάλεις τα τέτοια... Τότε ήταν με το φούστα μέχρι εδώ κάτ. Δηλαδή ήταν, αυτό ήταν σωστό πράγματα, δεν ήταν άσχημα... Όλο το κουμάντο εδώ στην Ελλάδα οι γυναίκες τα κάνουν..Μια φορά που πήγα σε ένας φίλος είχε αυτός μια γυναίκα τόσο... Χοντρή. Αυτό άναψε το τσιγάρο, παφ εκεί μπροστά από μένα. Ε το είδα έτσι, δεν το είδα με το καλό μάτι.. Εμένα να μου καπνίσει η γυναίκα τσιγάρο..θα το κρεμάσω με σύρμα!*».

Συνοψίζοντας θα κατέληγα στο ότι παρά την καθοδική κινητικότητα που επεφύλαξε για πολλούς άνδρες, σε αντίθεση με τις περισσότερες γυναίκες, η μετανάστευση στην Ελλάδα, η παραδοσιακή, πατριαρχική έννοια του ανδρισμού, συνυφασμένη άρρηκτα με την εργασιακή ηθική, την ανδρική τιμή και περηφάνια παραμένει σε μεγάλο βαθμό ίδιον συστατικό της νοοτροπίας και κοσμοαντίληψής τους παρόλο που πολλοί εκ των πραγμάτων αρχίζουν σταδιακά να βάζουν νερό στο κρασί τους και να αναλαμβάνουν ρόλους και υποχρεώσεις που λίγα χρόνια πριν ούτε καν μπορούσαν να διανοηθούν.

102] Αγγελική Αθανασοπούλου Αλβανίδες έμμισθες οικιακές εργαζόμενες στην Αθήνα, ο.π. σελ 282

103]Αρχείο Οπτικοακουστικών Μαρτυριών Ι.Α.Κ.Α, Κωνσταντίνα (1961) συνέντευξη στην Αλεξάνδρα Σιώτου, 2/5/2006

III] ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟΣ ΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΠΡΟΣΔΟΚΙΩΝ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟ ΚΡΙΣΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

II.A] ΕΜΦΥΛΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟΣ ΟΡΙΖΟΝΤΑΣ

Η υποκειμενικότητα συνιστά μια δυσπρόστατη έννοια που εδράζεται πάνω σε δύο πυλώνες: Αφενός στον αναστοχασμό, στην ενεργητική ανάμνηση, διαδικασία που έχει στραμμένο το βλέμμα της στο παρελθόν και αφετέρου στον οραματισμό, στην έκφραση των εσωτερικών επιθυμιών, φόβων και προσδοκιών οι οποίες είναι προσανατολισμένες και έχουν τη στόχευση τους στο μέλλον.

Μετανάστευση και υποκειμενικότητα συνιστούν διαδικασίες που δεν διαμορφώνονται μόνο από την επίδραση του παρελθόντος και του πολιτισμικού υπόβαθρου, της εθνικής καταγωγής και των στοιχείων της παράδοσης αλλά επιπρόσθετα επηρεάζονται και από τη δύναμη της προσδοκίας. Και αυτό διότι στα πλαίσια της κινητικότητας, του ενεργητικού 'κυνηγιού' των ευκαιριών ζωής, ο μετανάστης αποφασίζει και αναλαμβάνει το ρίσκο της μετανάστευσης αντλώντας δύναμη από την εσωτερική δύναμη της ελπίδας και της επιθυμίας, να προσφέρει δηλαδή στον ίδιο και στην οικογένειά του μια ζωή διαφορετική που θα του επιτρέψει να ξεφύγει από μια προδιαγεγραμμένη πορεία στην οποία πιθανώς θα έμενε παγιδευμένος αν παρέμενε στην χώρα καταγωγής του. Ταυτόχρονα η υποκειμενικότητα συνιστά διαδικασία που αναφέρεται στο μέλλον στο βαθμό που η κατανόηση του βαθύτερου εαυτού ως ενεργητικού κοινωνικού υποκειμένου, ενός υποκειμένου που μπορεί να αντιταχθεί σε παγιωμένες δομές και εξουσιαστικές σχέσεις, προϋποθέτει την δυνατότητα το άτομο να φανταστεί, να οραματιστεί τη θέση του σε ένα μελλοντικό γίγνεσθαι στο οποίο επιθυμεί και προσδοκά να ενσωματωθεί ως μετανάστης.¹⁰⁴

Στόχευση έτσι της παρούσας εργασίας είναι να ενταχθεί η μελέτη της προσδοκίας και των μοτίβων που αυτή προσλαμβάνει σε εκείνα τα ιστορικά και πολιτισμικά πλαίσια σχηματισμού και μετασχηματισμού της τόσο στην χώρα προέλευσης όσο και στην χώρα υποδοχής. Πιο συγκεκριμένα η διαμόρφωση του μεταναστευτικού ορίζοντα θα μελετηθεί σε τρεις διαδοχικές φάσεις. Στη πρώτη φάση, τη φάση προ της μετανάστευσης οι εικόνες, οι πληροφορίες και κατ' επέκταση οι προσδοκίες για τη ζωή στη Δύση ήταν 'διαμεσολαβημένες' ως επί το πλείστον από την κομμουνιστική προπαγάνδα αλλά και επηρεαζόμενες ιδίως από τη δεκαετία του 80' και έπειτα από τα δυτικά τηλεοπτικά κανάλια τα οποία οι Αλβανοί παρά τις ρητές απαγορεύσεις συνήθιζαν να παρακολουθούν κρυφά.

104] Laliotou Ioanna, Greek Crisis Foreseen: The Future of Migrancy, στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 140-141 Β'-Γ', 2013, σελ. 251-252

Η δεύτερη φάση σχετίζεται με την εμπειρία της πρώτης περιόδου ‘προσαρμογής’ εκτεινόμενη χρονικά για περίπου μια δεκαετία, από τις αρχές του 90’ ως και τα πρώτα προγράμματα νομιμοποίησης του 1998 και 2000. Η τρίτη φάση τέλος την οποία τοποθετώ περίπου μεταξύ 2000-2008, χρονία κατά την οποία η ελληνική οικονομία εισέρχεται στην ύφεση και στην οποία θα επιμείνω ιδιαίτερα, είναι η φάση όπου οι μετανάστες έχουν σε πιο μεγάλο βαθμό καταφέρει να ορθοποδήσουν οικονομικά και να ενταχθούν κοινωνικά. Είναι η φάση της ‘ενδυνάμωσης’ και της ‘αναθεώρησης’ των στόχων στην πολλά υποσχόμενη Ελλάδα της εποχής των Ολυμπιακών. Αυτή η φάση ωστόσο της ‘ενδυνάμωσης’ είναι ταυτόχρονα και η φάση των ‘αντινομιών’, του επισφαλούς μεταναστευτικού ορίζοντα ο οποίος αρχίζει να ‘συσκοτίζεται’ όλο και πιο πολύ στην μετά τους Αγώνες εποχή όπου τα πράγματα για... όσους το έχουν ήδη ‘προαισθανθεί’, αρχίζουν να παίρνουν την κάτω βόλτα..

II.B) ΚΟΙΝΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΑ ΜΟΤΙΒΑ ΣΤΟΝ ΠΡΟ ΚΡΙΣΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟ ΟΡΙΖΟΝΤΑ ΠΡΟΣΔΟΚΙΩΝ

1]Η ΠΡΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΦΑΣΗ ΤΩΝ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΦΑΝΤΑΣΙΑΚΟΥ

Παρατηρώντας τις προ-μεταναστευτικές προσδοκίες θα διαβλέπαμε ότι τα κύρια μοτίβα καθορίζονται κυρίως από την επίδραση τριών παραγόντων οι οποίοι παρείχαν μια συγκεκριμένη, αρκετά θολή και ενίοτε άκρως αντιφατική εικόνα για τη ζωή στις δυτικές κοινωνίες: της κομμουνιστικής προπαγάνδας και ιδεολογίας, των περιγραφών όπως τις σκιαγραφούσαν αυτοί που ήδη είχαν επισκεφτεί την Ελλάδα και τέλος των ξένων τηλεοπτικών δικτύων. Οφείλουμε ωστόσο να λάβουμε υπόψη μας ότι δεν έχουμε άμεσες πληροφορίες για το πώς έβλεπαν στην Αλβανία οι ίδιοι οι μετέπειτα μετανάστες τις δυτικές κοινωνίες αλλά έχουμε να κάνουμε με τις κατοπινές αναμνήσεις τους. Επομένως ίσως οι αναμνήσεις αυτές να έχουν επηρεαστεί από την αλλαγή των κοινωνικών πλαισίων μέσω της μετανάστευσης και της χρονικής απόστασης από τα πράγματα που αφηγούνται ή να τονίζουν τη διαφορά με τις μετέπειτα πραγματικές εμπειρίες τους.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΝΟΙΑ ΣΤΗΝ ΓΝΩΣΗ - Ο ‘ΠΕΙΡΑΣΜΟΣ’ ΤΗΣ ΠΕΡΙΕΡΓΕΙΑΣ

Εκκινώντας από την επίδραση της κομμουνιστικής ιδεολογίας ένα από τα κύρια θέματα που επανέρχεται σε πολλές αφηγήσεις είναι ‘η άγνοια’ και η παραπληροφόρηση που διοχέτευε σκόπιμα το καθεστώς κάνοντας πολλούς να δυσπιστούν και να φοβούνται όχι μόνο την Ελλάδα αλλά και τη Δύση ως εκπροσώπους ‘του κακού εχθρού’, του ύπουλου και σαγηνευτικού καπιταλισμού. Κατά την άποψη της Παπαγεωργίου μάλιστα η άγνοια αυτή που αφορά στο ‘πριν’

«προσδίδει ιδιαίτερη δυναμική στη μεταναστευτική εμπειρία, αφού ‘μετά’ το υποκείμενο μαθαίνει» όπως επισημαίνει χαρακτηριστικά θέλοντας να καταδείξει το πόσο πιο θετικά βλέπει την προοπτική παραμονής τους στην ευημερούσα Ελλάδα του ‘σήμερα’ συγκρίνοντας την με την κλειστή και απομονωμένη Αλβανία ‘του χτες’. Μια πολύ τυπική αφήγηση του βορειοηπειρώτη Παντελή αναφέρει : *«Τα Γιάννενα μας φάνηκαν σαν Ελβετία. Μας έλεγαν εδώ δεν έχετε να φάτε. Μας έκαναν και σεμινάρια. Η Ελλάδα δεν έχει ρεύμα εμείς τους δίνουμε. Μετά μας έλεγαν ότι εμείς σας δίνουμε στάρι ..μα εσείς το παίρνετε και το δίνετε στις κότες και τα γουρούνια!»*¹⁰⁵

Ωστόσο αυτοί οι φόβοι με το πέρασμα του χρόνου άρχισαν να ξεθωριάζουν. Επί Αλία μάλιστα όπου στα πλαίσια ειδικών διακρατικών συμφωνιών επετράπη στους βορειοηπειρώτες να επισκέπτονται τους συγγενείς τους στην Ελλάδα οι εικόνες των δυτικών καταναλωτικών προϊόντων όπως τους τις περιγράφουν αυτοί που επιστρέφουν αποκτούν διαστάσεις συμβόλου ιδίως μεταξύ της νεολαίας. Ο Σταύρος περιγράφει αυτήν την ‘υλιστική φρενιτίδα’ ως εξής : *« Στο χωριό μου μόνο ένα τζιν παντελόνι κυκλοφορούσε. Κάποιοι λοιπόν πριν ανοίξουν τα σύνορα πήγαιναν στην Ελλάδα σαν τουρίστες. Έφεραν έτσι ειδήσεις, στην Ελλάδα υπάρχει αυτό, υπάρχει εκείνο, έφεραν και πράγματα. Ένα κασετόφωνο κυκλοφόρησε στο χωριό και έφερε αναταραχή. Μετά άνοιξαν τα σύνορα και ο κόσμος άρχισε να φεύγει».*¹⁰⁶

Άμεσα συνυφασμένη με αυτήν την ‘κλειστή’ ζωή στην κομμουνιστική Αλβανία και την εσωτερική ανάγκη ‘απόδρασης’, μετάβασης από την ‘άγνοια’ στη ‘γνώση’ σε αρκετές αφηγήσεις επανέρχεται η αναφορά στο κίνητρο της ‘απλής περιέργειας’ ως μιας ενστικτώδους φυσιολογικής αντίδρασης απέναντι στον εθνικό ‘εγκλεισμό’ δεκαετιών. Σε συνέντευξη του στα 2002 ένας αφηγητής τονίζει: *«Ήταν η περιέργεια, το πρώτο από όλα ήταν η περιέργεια... να δούμε προς τα έξω εκεί που είναι κάτι καλύτερο»* ενώ την ίδια περίοδο ένας συνομήλικος του παραδέχεται: *«Φυσικά..αισθανόμασταν πολύ κλειστοί. Έτσι ξεκίνησε η επιθυμία και η περιέργεια των Αλβανών..να δούμε τι συμβαίνει εκεί έξω».*¹⁰⁷

Αυτό ωστόσο που προκύπτει πίσω από αυτήν την πρόταξη της ‘Περιέργειας’, της εμφανιζόμενης ως ενστικτώδους συναισθηματικής αντίδρασης μετά από τόσα χρόνια ‘φυλακής’, είναι το ότι οι αφηγητές θεωρούν τη μετανάστευση όχι σαν κάτι που τους επιβλήθηκε έξωθεν, ως κάτι αναπόφευκτο λόγω της οικονομικής κατάρρευσης εξαιτίας της οποίας δεν είχαν άλλη επιλογή παρά να μεταναστεύσουν αλλά ως αποτέλεσμα του δυναμικού και φιλοπερίεργου χαρακτήρα τους. Επιπλέον το να μεταναστεύσουν ήταν για πολλούς άνδρες ζήτημα κύρους και αξιοπρέπειας από τη στιγμή που πολλοί από όσους δεν μετανάστευσαν στιγματιζόνταν αρκετά

105] Παπαγεωργίου Βασιλική, *Από την Αλβανία στην Ελλάδα*, ο.π. σελ 338

106] Παπαγεωργίου Βασιλική, *Από την Αλβανία στην Ελλάδα*, ο.π. σελ 337

107] King Russell, Mai Nicola, *Out of Albania: from crisis migration to social inclusion in Italy*, Berghahn Books, London, 2008, σελ 239

συχνά ως ‘τεμπέληδες’ στην πατρίδα τους όπου η παράδοση του ‘κουρμπετιού’ εξακολουθούσε να επιβιώνει.¹⁰⁸ Έτσι αρκετοί παρουσιάζουν τους εαυτούς τους να μεταναστεύουν χωρίς συγκεκριμένες επιδιώξεις και στόχους. Μοιάζουν θα λέγαμε ‘να φεύγουν απλά για να φεύγουν’, σαν να μετρά γι’ αυτούς περισσότερο η Ιθάκη παρά ο προορισμός. Αυτό το μεταναστευτικό αφήγημα που ωστόσο στην περίπτωση της αλβανικής μετανάστευσης αφορά κυρίως νεαρούς άνδρες και πολύ πιο σπάνια ‘αυτόνομες’-ανύπανδρες η διαζευγμένες- γυναίκες, το να εμφανίζεται δηλαδή το μεταναστευτικό υποκείμενο να μεταναστεύει από άποψη, απλά γιατί ‘θέλει να δει τον κόσμο’, από απλή περιέργεια και συναισθηματικούς λόγους επανέρχεται ως σύμβολο ‘ανεξάρτητης δράσης’ σε αφηγήσεις όχι μόνο ανδρών αλλά και γυναικών προερχόμενων από πρώην κομμουνιστικές χώρες καταδεικνύοντας το καίριο ρόλο της εμπρόθετης δράσης αλλά και τη δυαδική σύνδεση μεταξύ κινητικότητας και υποκειμενικότητας.¹⁰⁹

Στην περίπτωση των περισσότερων μπορεί μεν ο παράγοντας του συναισθήματος και της περιέργειας να έπαιξε σημαντικό ρόλο ωστόσο ήταν κυρίως οικονομικοί και πολιτικοί λόγοι που ώθησαν τους περισσότερους στο να μεταναστεύσουν. Με άλλα λόγια οι περισσότεροι έχοντας έρθει σε εποχές ένοπλων συγκρούσεων και γενικευμένης αναταραχής, στις αρχές δηλαδή του 1990 και στα 1997, θεωρούν τους εαυτούς τους περισσότερο σαν πρόσφυγες και βίαια εκτοπισμένους ανθρώπους που επιζητούσαν το μεροκάματο για να επιβιώσουν παρά σαν άτομα που επέλεξαν να μεταναστεύσουν με δική τους ελεύθερη βούληση.¹¹⁰

Η 43 χρονών Μιράντα αναφέρει στις αρχές του 2000: *«Εμεινα χωρίς δουλειά λόγω του κόμματος, της αλλαγής που έγινε.. Τον άνδρα μου δεν του άρεσε να κάνει τη δουλειά του εισπράκτορα, τον αδόρο ήτανε.. δημιουργούσαν νεαρά άτομα προβλήματα στις συγκοινωνίες, στα λεωφορεία, παντού.. Εγώ σκέφτομαι τώρα είναι ελεύθεροι ..αλλά το να λες άσχημες λέξεις δεν είναι να εκφραστείς ελεύθερα για μένα. Αυτό τον ενοχλούσε τον άνδρα μου ..και σκεφτήκαμε ότι θα ήταν καλύτερα να φύγουμε..»* Πέρα από οικονομικούς λόγους που σχετίζονται με τα εκεί χαμηλά μεροκάματα αλλά και την πολιτική κατάσταση που ξέφυγε από κάθε έλεγχο ιδίως την περίοδο των ‘πυραμίδων’ στα 1997 κάνοντας πολλές να φοβηθούν ακόμη και για την ίδια τη ζωή τη δική τους και των παιδιών τους, για πολλές παντρεμένες γυναίκες ιδίως ήταν η ανάγκη επανένωσης της οικογένειας και διασφάλισης του μέλλοντος των παιδιών που βάρυνε στην απόφαση να μεταναστεύουν.¹¹¹

\

108] Αγγελική Αθανασοπούλου, Αλβανίδες έμμισθες οικιακές εργαζόμενες στην Αθήνα, ο.π. σελ 239

109] Laliotou Ioanna, I want to see the world, ο.π. σελ 46-50

110] Papailias Penelope, Money of kurbet is money of blood , ο.π. σελ 1064

111] Κασιμάτη Κούλα, Γυναικεία Μετανάστευση από Αλβανία , ο.π. σελ 162-164

Ενδεχομένως στο σημείο αυτό να βρισκόμαστε αντιμέτωποι με μια διαφορετική έμφυλη μνήμη. Η ανδρική μνήμη, αντικατοπτρίζοντας ενδεχομένως την ανδρική κοινωνική ενδυνάμωση και τη στροφή στα πατριαρχικά πρότυπα που φάνηκαν να αναβιώνουν στην μετακομμουνιστική Αλβανία, μοιάζει να στέκεται δηλαδή περισσότερο στην εμπρόθετη δράση, στην αποφασιστικότητά και στην αυτόνομη πορεία τόσο επί κομμουνισμού όσο και ιδίως επί της μεταβατικής περιόδου 90'-91' παρουσιαζόμενη σε μια νέα εκδοχή του πατριαρχικού κουρμπετιού, να αψηφά τους κινδύνους του ταξιδιού και της μετανάστευσης. Αντίθετα η μνήμη των γυναικών, ιδίως για αυτήν τη μεταβατική περίοδο των αρχών του 90', μοιάζει να προβάλλει περισσότερο το φόβο, τους οικονομικούς λόγους και την αγωνία της επιβίωσης. Αυτό ενδεχομένως να οφείλεται στην πιο έντονη για τις γυναίκες τραυματική εμπειρία της μετάβασης στο νεοφιλελευθερισμό από τη στιγμή που από τα κατεξοχήν θύματα της κρίσης και της ανεργίας της μεταβατικής περιόδου της δεκαετίας του 90', αντίθετα με την οικονομική και κοινωνική κινητικότητα των προηγούμενων κομμουνιστικών δεκαετιών, ήταν οι γυναίκες το ποσοστό απασχόλησης των οποίων από το 80% στα 1989 έπεσε στο 51% μέσα σε αυτή την ταραχώδη κοινωνικοοικονομικά δεκαετία.¹¹²

Η 'ΕΙΔΥΛΙΑΚΗ' ΕΛΛΑΔΑ ΤΩΝ ΣΥΖΥΓΙΚΩΝ ΥΠΟΣΧΕΣΕΩΝ

Σε πολλές αφηγήσεις γυναικών επανέρχεται το 'παραπλανητικό' μοτίβο μιας Ελλάδας που καλλιεργεί φρούδες ελπίδες. Οι 'ειδυλλιακές' και ωραιοποιημένες περιγραφές αυτών που ήδη είχαν μεταναστεύσει εκεί και ιδίως των συζύγων έκανε πολλές να επισπεύσουν την απόφαση για μετανάστευση. Η Αλεξάνδρα αναφέρει στα πλαίσια του ερευνητικού *Φύλο και μεταναστευτικοί πληθυσμοί, όψεις κοινωνικής ένταξης και κοινωνικής πολιτικής* την εποχή του Πυθαγόρα Ι (2004-2007): «...Όταν φεύγαμε από την Αλβανία ο άνδρας μου έλεγε ότι «για σένα δεν υπάρχει τίποτα, εσύ θα κάθεται και εγώ θα σας ζήσω».¹¹³ Αλλά και η δασκάλα Ανιέζα θυμάται: «Ήταν σωτηρία που έφυγε ο Αχιλλέας γιατί μ' έλεγε ο ίδιος, 'Μη πας στη δουλειά. Αυτό που εσύ παίρνεις σε ένα μήνα εγώ τα παίρνω σε μία μέρα, σε δύο μέρες. Μην πας στη δουλειά'', μου έλεγε. 'Κάτσε στο σπίτι να προσέχεις το κορίτσι και μάθε Ελληνικά. Και όποτε θα μπορέσω θα σε πάρω''. Εγώ όμως ήμουν ανυπόμονη...».

Αυτό το γενικότερο κλίμα του αρχικού ενθουσιασμού συνετέλεσε ώστε πολλοί άνδρες και γυναίκες, χαμηλού ιδίως και μέσου μορφωτικού επιπέδου, να πλάσουν στο μυαλό τους μια ουτοπική 'λαμπερή' Ελλάδα. Σε ορισμένες μάλιστα αφηγήσεις επανέρχεται η αναφορά στα ελληνικά 'Φώτα' που λειτουργούν στην προκειμένη περίπτωση ως σύμβολο ελπίδας και υλικής προόδου σε υποσυνείδητη ίσως αντιδιαστολή με το 'σκότος', τη φτώχεια και την έλλειψη ελπίδας, στην οποία θα τους είχε καταδικάσει η παραμονή τους στην Αλβανία. Πολύ τυπικός είναι στην

112] King Russell, Vullnetari Julie, A population on the move, ο.π σελ 213

113] Ψημένος Ιορδάνης, Σκαμνάκης Χριστόφορος, *Οικιακή Εργασία των Μεταναστριών και Κοινωνική Προστασία*, ο.π. σελ 181

περίπτωση αυτή ο διάλογος της Άννας με την Κωνσταντίνα :-Άννα: « *Ήμουν μικρή θυμάμαι τη γιαγιά και τον παππού μου που με πήγαιναν βόλτα στην ακρογιαλιά και έβλεπα απέναντι τα φώτα.. [εν. της Κέρκυρας]Κάποια στιγμή μετά από 30-40 χρόνια βρέθηκα από δω..Και είχα τρελαθεί από τη χαρά μου. Δεν σας λέω τίποτα..έχω τρελαθεί! Έχω τρελαθεί! Παράδεισος!»[γέλια] –Κωνσταντίνα: «Να σου πω κάτι; Τώρα είναι σαν να βλέπεις το παρελθόν μπροστά σου. Τότε που ήσουν 40 έβλεπες το μέλλον..»¹¹⁴*

Ωστόσο στις συχνά ωραιοποιημένες περιγραφές των συζύγων, των συγγενών και φίλων που είχαν ήδη μεταναστεύσει στην Ελλάδα πολλές μετανάστριες, ιδίως αυτές που είχαν ένα σχετικά υψηλό μορφωτικό επίπεδο και ήταν πιο υποψιασμένες, αντιδρούν με μια μάλλον συγκρατημένη αισιοδοξία παρά τον αρχικό ενθουσιασμό τους. Πολύ παραστατικά αποδίδουν τα αμφιθυμικά συναισθήματα και τις ‘συγκρατημένες’ προσδοκίες πολλών τέτοιων γυναικών τα λόγια της Ανιέζας: «*Τουλάχιστον δεν το περίμενα να βρω αυτό που είδα.. Βέβαια το ήξερα, το είχα συζητήσει με τον Αχιλλέα ότι δεν θα δούλευα σαν δασκάλα, ήξερα ότι θα δουλεύω σε άλλες δουλειές, όπου και να έβρισκα, αυτό το ήξερα δηλαδή, ήμωνα προετοιμασμένη*». Αυτή η συγκρατημένη αισιοδοξία ωστόσο με την οποία αντιμετωπίζουν αρκετές μετανάστριες το μέλλον τους ως μετανάστες εντοπίζεται και σε περιπτώσεις γυναικών από τις πρώην σοσιαλιστικές δημοκρατίες οι οποίες δεν δείχνουν να απογοητεύονται υπέρμετρα αλλά αντίθετα μοιάζουν να αντιμετωπίζουν με ρεαλισμό τη νέα κατάσταση ίσως γιατί στάθηκαν ικανές να διακρίνουν τη μεγάλη απόσταση που χώριζε τις ουτοπικές και ‘διαμεσολαβημένες’ από τα media αναπαραστάσεις της Δύσης από την σκληρή πραγματικότητα της χώρας υποδοχής.¹¹⁵

ΤΑ ‘ΣΑΓΙΝΕΥΤΙΚΑ’ MEDIA ΚΑΙ Η ‘ΟΜΟΡΦΙΑ’ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ

Αναφερόμενοι στις ουτοπικές απεικονίσεις της Δύσης σαν ‘επί γης Παράδεισο’ δεν πρέπει να παραβλέψουμε το ρόλο των δυτικών media , ιδίως από την εποχή του Αλία ,μετά το 85’ όπου επιχειρήθηκε το πρώτο ‘δειλό’ άνοιγμα της Αλβανίας στη Δύση.¹¹⁶ Οι εκπομπές της ιταλικής κυρίως τηλεόρασης λειτουργούσαν σαν ‘περισκόπιο’, σαν παράθυρο επικοινωνίας των Αλβανών με τον έξω κόσμο και τις εκεί εξελίξεις. Σε μερικά χρόνια μάλιστα όταν έπεσε το καθεστώς και ήρθε η Δημοκρατία, μετά το 92-93, οι κινηματογράφοι άρχισαν να προβάλλουν μέχρι και ταινίες ελαφρού πορνό χωρίς οι αμήχανες αρχές να αντιδρούν δυναμικά περιοριζόμενες απλά στο να απαγορεύουν την είσοδο στα ασυνόδευτά και νεαρά κορίτσια.¹¹⁷

114] Καμπούρη Ελένη, *Φύλο και Μετανάστευση*, ο.π. σελ 242

115] Laliotou Ioanna, *I want to see the world*, ο.π. σελ 51-52

116] Βίκερς Μιράντα, Τζέιμς Πέτιφερ, Αλβανία, Από την Αναρχία σε μια βαλκανική ταυτότητα, ο.π. σελ 51-52

117] Βίκερς Μιράντα, Τζέιμς Πέτιφερ, Αλβανία, Από την Αναρχία σε μια βαλκανική ταυτότητα, ο.π. σελ 218

Είναι κοινός τόπος έτσι οι μεγαλύτεροι στην ηλικία κάθε φορά που αναφέρονται στην συνήθη αυτή πρακτική της κρυφής και παράνομης παρακολούθησης δυτικών τηλεοπτικών παραγωγών να εκφράζουν ανάμεικτα συναισθήματα όχι μόνο νοσταλγίας και έκπληξης αλλά και έντονου σκεπτικισμού και φόβου. Ένας αφηγητής αναφέρει: «*Πριν το 1991 συνηθίζαμε να βλέπουμε ξένη τηλεόραση μα με πολλές δυσκολίες και κάτω από τον έλεγχο των γονιών μου που συνηθίζαν να μας προειδοποιούν: 'Πρόσεχε και μη κοιτάς τόσο πολύ τέτοια κανάλια' ».*¹¹⁸ Η Σοφία μάλιστα στο ερευνητικό του πανεπιστημίου Θεσσαλίας *Έμφυλες διαστάσεις της μετανάστευσης στη Νοτιανατολική Ευρώπη* (2004-2007) παραδέχεται ότι ως ένα βαθμό τους επηρέασε η τηλεόραση στον τρόπο που έβλεπαν την προοπτική μετανάστευσης παρατηρώντας ωστόσο ότι «*η τηλεόραση ωραιοποιεί τα πράγματα... Στην αρχή ο κόσμος δεν ήταν σίγουρος..Είπανε για μια χρονιά, να πάρουμε πράγματα για το σπίτι και αν είναι ξαναρχόμαστε.*».

Κάποιοι άλλοι παρόλο που επεσήμαναν με πιο ξεκάθαρο τρόπο τον ιδεολογικό και πολιτικό αντίκτυπο που είχε στη νεολαία η παρακολούθηση τέτοιων 'σαγηνευτικών' προγραμμάτων τονίζουν πως αυτά διαμόρφωσαν καθοριστικά σε επίπεδο φαντασιακού και κατ' επέκταση προσδοκίας την εικόνα των Αλβανών για τη ζωή στη Δύση. Παρατηρεί στα 2000 ένας αφηγητής :«*Στην Ιταλική τηλεόραση υπήρχε ελευθερία, διαφορετικές γνώμες και προγράμματα ενώ στην αλβανική μπορούσες να δεις μόνο προπαγανδιστικές πολεμικές ταινίες..*» Ένας άλλος μάλιστα αναφέρει: «*Επί κομμουνισμού οι Αλβανοί προτιμούσαν τη ξένη και κυρίως την ιταλική τηλεόραση γιατί έδειχνε μια ομορφιά που δεν μπορούσες να βρεις στην Αλβανία.. Ψάχναμε για ευτυχία, θέλαμε να δούμε όμορφα πράγματα..καλύτερα πράγματα ».*Ως εκ τούτου η επανάληψη της λέξης 'Ομορφιά' με την κυριολεκτική και μεταφορική της σημασία είναι ένα λεκτικό και αφηγηματικό μοτίβο που επανέρχεται τακτικά στο λόγο των Αλβανών για τη ζωή στη Δύση.¹¹⁹

Έτσι στην πλειοψηφία τους οι μετανάστες παρουσιάζουν τη μετανάστευση κυρίως ως διέξοδο στην οικονομική απογοήτευση και ως απόδραση από τις ακραίες συνθήκες στέρησης και φτώχειας χωρίς να έχουν ξεκάθαρα σχέδια και επιδιώξεις. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο δεν είναι διόλου τυχαίο το ότι τις περισσότερες φορές επανέρχονται γενικόλογες φράσεις και αφηρημένες έννοιες όπως «περιέργεια», «ομορφιά», «για μια καλύτερή ζωή», γεγονός που καταδεικνύει ότι είχαν μια μάλλον θολή εικόνα αναφορικά με την περίοδο παραμονής τους στην Ελλάδα.

118] King Russell, Mai Nicola, *Out of Albania: from crisis migration to social inclusion in Italy* ο.π. σελ 54-55

119] King Russell, Mai Nicola, *Out of Albania: from crisis migration to social inclusion in Italy* ο.π. σελ56

2] Η ΦΑΣΗ ΤΟΥ ΡΕΑΛΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ

1990-2000

Τα δύο κύρια κύματα των Αλβανών μεταναστών έφτασαν στην Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του 90' και μετά την κρίση των Πυραμίδων στα 1997 αντίστοιχα.¹²⁰ Για μια περίπου δεκαετία και ως το πρώτο πρόγραμμα νομιμοποίησης του 1998 ζούσαν χωρίς 'χαρτιά' σε ένα καθεστώς νομικής αορατότητας γεγονός που επηρέαζε σε μεγάλο βαθμό τόσο τις δυνατότητες και τις προσδοκίες κοινωνικής τους ένταξης όσο και τον τύπο απασχόλησης τους. Το κάλεσμα για νομιμοποίηση εντούτοις του 1998 δημιουργεί νέα δεδομένα καθώς τους επιτρέπει να διεκδικήσουν με περισσότερες αξιώσεις τα εργασιακά και ασφαλιστικά τους δικαιώματα. Ωστόσο σύμφωνα τα στοιχεία του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης από τους 371.641 αιτούντες τη λευκή κάρτα εξάμηνης προσωρινής διαμονής μόλις 219.024 υπέβαλαν τελικά αίτηση για ετήσια πράσινη κάρτα.¹²¹

Παρατηρώντας το λόγο των πρώτων μεταναστών και το πώς αυτοί ιεραρχούσαν τις επιδιώξεις τους το πρώτο διάστημα της μεταναστευτικής περιόδου θα εντοπίζαμε ότι αυτό που κυριαρχεί ως κοινός τόπος στις αφηγήσεις ζωής τους και συσκοτίζει το μεταναστευτικό ορίζοντα είναι ένα αίσθημα απομόνωσης και ευθραυστότητας αλλά και μια διάθεση ενεργητικής αντιμετώπισης του νέου 'εχθρικού' περιβάλλοντος μέσα στο οποίο καλούνται να ανταπεξέλθουν έχοντας κατά βάθος την ελπίδα ότι τελικά παρά τα νομικά εμπόδια που τους έβαζε το ελληνικό κράτος θα τα καταφέρουν.

Ο Εμμανουήλ Πρατσινάκης διακρίνει τρεις κύριους τύπους μετανάστη με κριτήριο την προσδοκία: Αυτόν που μετανάστευσε με την πρόθεση να παραμείνει για μεγάλο διάστημα, αυτούς που είχαν ένα συγκεκριμένο στόχο να πετύχουν επιστρέφοντας αμέσως μετά και τέλος τους εποχιακά εργαζόμενους μετανάστες. Κοινό στοιχείο και πρωταρχική επιδίωξη ωστόσο και για τους τρεις παραπάνω τύπους δεν είναι τίποτα περισσότερο από το να βρουν δουλειά και να αρχίσουν να βάζουν χρήματα στην άκρη. Αφηγείται η Έντα: *«Δούλευα κάθε μέρα ως το απόγευμα σε βιοτεχνία ρούχων και τα Σαββατοκύριακα καθάριζα σπίτια. Είχα γίνει μια μηχανή, ένα ρομπότ.»*¹²² Το ύψος βέβαια των απολαβών και οι προοπτικές απασχόλησης καθ' όλη τη διάρκεια της πρώτης μεταναστευτικής δεκαετίας δεν ήταν ακόμη πρόσφορες σε τέτοιο βαθμό που να επιτρέπει την κατάρτιση μακροπρόθεσμων πλάνων παραμονής στην Ελλάδα για το μεγαλύτερο τμήμα του αλβανικού μεταναστευτικού πληθυσμού. Ενός πληθυσμού που στα 1998 προσέγγιζε σύμφωνα με υπολογισμούς συνολικά το μισό εκατομμύριο.¹²³

120] Μαρούκης Θάνος, Αλβανική Μετανάστευση στην Ελλάδα, ο.π. σελ 174

121] Μαρούκης Θάνος, Αλβανική Μετανάστευση στην Ελλάδα, ο.π. σελ 186-187

122] Pratsinakis Emmanuil, Aspirations and strategies of Albanian immigrants in Thessaloniki, *Journal of Southern Europe and the Balkans* Volume 7, Number 2, August 2005, 198-199

123] King Russell – Barjaba Kosta, Introducing Albanian Migration στο King Russell, Mai Nicola and Schwandner-Sievers Stephanie, *The New Albanian Migration*, (Ed.), Sussex Academic Press, Brighton 2005, σελ 12

Σύμφωνα με έρευνα του Ιωσηφίδη στα 1997 μάλιστα το μηνιαίο κατά κεφαλήν καθαρό εισόδημα των Αλβανών της Αθήνας ανερχόμενο στα 311 \$ υπολείπεται ακόμα και αυτού των Αιγυπτίων που έφτανε στα 352 \$ όντας το χαμηλότερο μεταξύ των μεταναστευτικών ομάδων του δείγματος.¹²⁴ Τα χαμηλά μεροκάματα δεν τους επέτρεπαν προφανώς να αποταμιεύουν ιδίως τα πρώτα χρόνια επαρκή ποσά ώστε να τα εμβάζουν προς στήριξη των οικογενειών τους πίσω στην πατρίδα, κάτι που αποτελούσε πρωταρχική επιδίωξη το πρώτο διάστημα παραμονής τους στην Ελλάδα.

Ωστόσο, με το πέρασμα των χρόνων και καθώς αποδείκνυαν την εργατικότητα τους, τα χρήματα που έστελναν πίσω στην Αλβανία άρχισαν να ακολουθούν ανοδική πορεία για να αρχίσουν να σταθεροποιούνται ή και να μειώνονται όσο ενσωματώνονταν περισσότερο στη χώρα υποδοχής και άρχιζαν να κάνουν σχέδια πιο μακροπρόθεσμης παραμονής. Σύμφωνα με στοιχεία της Τράπεζας της Αλβανίας τα εμβάσματα που κατά την πρώτη δεκαετία διακινούνταν κυρίως μέσα από έξω-τραπεζικά δίκτυα λόγω της μικρής απόστασης και των συχνών επισκέψεων των ίδιων των μεταναστών στην πατρίδα αυξάνονταν με ποσοστό 83,2% το 1993, με 29,9% το 1996 για να σημειώσουν αρνητικό πρόσημο -18,6 στα 1999.¹²⁵ Είναι εξάλλου χαρακτηριστικό το ότι σε μια από τις πρώτες έρευνες επί ιταλικού εδάφους των Βατζάβα και Ρεγγόνε στα 1996, περίπου οι μισοί δεν ήξεραν αν θα επιστρέψουν ενώ μόνο το 28% θεωρούσε προτιμότερη την επιστροφή.¹²⁶

Ως αποτέλεσμα της πρώιμης αυτής εργασιακής κινητικότητας τους, αν και αρχικά δέχονται μικρότερη αμοιβή ώστε να τους προτιμήσει ο εργοδότης προσπαθούν σταδιακά να διεκδικούν μεγαλύτερα μεροκάματα. Σε έρευνα του Ψημμένου στην Αθήνα των αρχών της δεκαετίας του 90' παρατηρείται ότι αν και στην αρχή οι Έλληνες εργοδότες καθορίζανε πλήρως τα μεροκάματα των Αλβανών μετέπειτα οι τελευταίοι, ιδίως της Ομόνοιας, συμφώνησαν να ζητούν το ίδιο μεροκάματο με τους Έλληνες και σε καμιά περίπτωση κάτω από δύο με τρεις χιλιάδες δραχμές την ημέρα. Αναφέρει ένας Αλβανός εργάτης: «*Αν και θέλουμε να δουλέψουμε προσπαθούμε στην Ομόνοια κανένας Αλβανός να μη δεχτεί κάτω από τρεις χιλιάδες μεροκάματο...*»¹²⁷

124] Ιωσηφίδης Θεόδωρος, Συνθήκες εργασίας τριών μεταναστευτικών ομάδων στην Αθήνα στο Μετανάστες στην Ελλάδα, Α.Μαυράκης, Δ.Παρσάνογλου, Μ.Παύλου, (επιμ)Ελληνικά Γράμματα Αθήνα, 2001, σελ 234-237

125] Νίκας Χρήστος, Η αποταμιευτική συμπεριφορά και τα εμβάσματα των Αλβανών Μεταναστών στην Ελλάδα στο Μετανάστευση στην Ελλάδα, Εμπειρίες-Πολιτικές-Προοπτικές, τ. Α, Ι.ΜΕ.ΠΟ, Αθήνα 2008, σελ 72

126] King Russell, Mai Nicola, *Out of Albania: from crisis migration to social inclusion in Italy* Berghahn Books, ο.π. σελ. 236

127] Ψημμένος Ιορδάνης, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια*, ο. π. σελ 180-181

Ωστόσο υπήρχε μια κατηγορία ακόμα πιο απογοητευμένων, λιγότερο τυχερών πληροφορητών. Χαρακτηριστικά, στο δείγμα των πληροφορητών της πρώιμης έρευνας του Ψημμένου σε Αλβανούς μετανάστες στο κέντρο της Αθήνας περιλαμβάνονταν και ένας μεγάλος αριθμός Αλβανίδων, περίπου 30 σε ένα σύνολο 500 πληροφορητών, οι οποίες εξασκούσαν επαγγέλματα συνδεδεμένα με την Πορνεία έχοντας πέσει 'θύματα' εξαπάτησης. Πολλές έτσι δήλωναν ότι σε καμιά περίπτωση δε φαντάζονταν πως θα κατέληγαν στη Βάθη και στην Ομόνοια ως στριπτιζέζ ή πόρνες ξεκαθαρίζοντας ότι απλά ακολούθησαν το φίλο τους στην Ελλάδα για να εργαστούν σε εποχικές αγροτικές εργασίες πιστεύοντας ότι πως θα έρθουν και θα παντρευτούν. Μια νέα διηγείται: *«Εάν πας απάνω στα σύνορα θα δεις πολλές να κοιμούνται δίπλα στα σύρματα περιμένοντας τον νταβατζή»*.¹²⁸

Οργανωμένοι σε άτυπες κοινότητες οι μετανάστες αυτοί της πρώτης περιόδου επεδίωκαν να περνούν απαρατήρητοι ώστε να μην συλληφθούν σε κάποια από τις περιβόητες επιχειρήσεις 'σκούπα'. Αυτός ο μόνιμος φόβος ωστόσο του να μη συλληφθούν οι ίδιοι ή κάποιο μέλος της οικογένειάς τους καταφέρνοντας να περνούν πάντα απαρατήρητοι ήταν κάτι που δεν τους άφηνε πολλά περιθώρια να σχεδιάσουν και να φανταστούν ένα υγιές και υπό συνθήκες κανονικότητας μέλλον στην Ελλάδα. Ένα μέλλον όπου θα μπορούσαν να χαίρονται και να απολαμβάνουν απλά καθημερινά πράγματα, έστω και ένα απλό καφέ.. Αναφέρει μια οικιακή εργάτρια συγκρίνοντας με παράπονο τον εαυτό της με μια Φιλιπινέζα συνάδερφό της στα τέλη της δεκαετίας του 90'': *«Φυσικά και μπορώ να βγω για ένα καφέ με τον άνδρα μου..Όμως τον έπιασε η αστυνομία σε μια επιχείρηση σκούπα όπως τη λένε και τον γύρισε πίσω στην Αλβανία... Θα επιστρέψει, είμαι σίγουρη. Οι Φιλιπινέζες βγαίνουν έξω πιο πολύ από εμάς. Κάθε Κυριακή ντύνονται και βγαίνουν έξω με τους φίλους τους..»*.¹²⁹ Εντούτοις αν και οι περισσότεροι κάθε άλλο παρά ρόδινα παρουσιάζουν τα πράγματα δείχνουν να πιστεύουν σε ένα καλύτερο μέλλον παρόμοιο με εκείνο των Ελλήνων που μετανάστευσαν στην Αμερική τη δεκαετία του 20'στηριζόμενο στην ιδέα της προόδου και της οικονομικής ανάπτυξης του ατόμου στη Δύση.¹³⁰

128] Ψημμένος Ιορδάνης, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια*, ο. π. σελ 163-164

129] Lazaridis Gabriella, *Filipino and Albanian Women Migrants in Greece: Multiple Layers of Oppression*, ο.π. σελ 65-66

130] Ψημμένος Ιορδάνης, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια*, ο. π. σελ 162

3] Η ΦΑΣΗ ΤΗΣ ΕΝΔΥΝΑΜΩΣΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΠΙΣΦΑΛΩΝ ΟΡΑΜΑΤΙΣΜΩΝ 2000-2008

Παρά τις δυσκολίες της πρώτης περιόδου οι μετανάστες επέδειξαν αντοχή απέναντι στον ακραίο στιγματισμό και προσαρμοστικότητα στο νέο περιβάλλον αναπτύσσοντας στρατηγικές επιβίωσης. Έχοντας ενημερωθεί για τα δικαιώματά τους και παρά τις αρχικές αντιστάσεις των Ελλήνων εργοδοτών αλλά και του ελληνικού κράτους αρχίζουν να διαπραγματεύονται μαζί τους και να εγκαταλείπουν κακοπληρωμένες δουλειές με στόχο να τους παραχωρηθούν περισσότερα εργασιακά δικαιώματα αλλά και νομικό καθεστώς τέτοιο που να επιτρέπει μια πιο σταθερή και μακρόχρονη παραμονή στη χώρα. Στην πιο αισιόδοξη ενατένιση του μέλλοντός τους στην Ελλάδα βοήθησε και η βελτίωση του θεσμικού πλαισίου, ιδίως ο νόμος 3386 του 2005 που διευκόλυνε την ένταξη και ενσωμάτωση τους στην ελληνική κοινωνία δίνοντας για τρίτη φορά από τα πρώτα προγράμματα του 1998 και 2003 δικαίωμα νομιμοποίησης σε όλους τους υπηκόους τρίτων χωρών που διαβιούσαν στην Ελλάδα ως τις 31/12/2005.

Αυτό που γίνεται φανερό είναι ότι όσο περισσότερο κατακτούν επαγγελματικές δεξιότητες τόσο περισσότερο γίνονται αναγκαίοι στους χώρους εργασίας τους γεγονός που οδηγεί σε αύξηση των αποδοχών τους σε μια Ελλάδα όπου το χρήμα ρέει άφθονο τονώνοντας τις επενδύσεις στον κατασκευαστικό τομέα και άρα τη ζήτηση για εργατικά χέρια.

Η μετά το 2004 ωστόσο εποχή είναι η περίοδος των μεγάλων αντιφάσεων τόσο για τις ζωές όσο και για τα όνειρα των μεταναστών. Οι μεταναστευτικές προσδοκίες επηρεαζόμενες από τον απατηλό απόηχο των Ολυμπιακών Αγώνων και τις φρούδες ελπίδες που αυτοί δημιούργησαν εξακολουθούν να απηχούν, ως ένα βαθμό τουλάχιστον, μέσα σε αυτή την ρευστή κατάσταση το θετικό κλίμα της προηγούμενης περιόδου. Ωστόσο μοιάζουν να διακατέχονται όλο και περισσότερο από ένα αίσθημα ανασφάλειας που αντικατοπτρίζει και αντανακλά τις συνθήκες εργασιακής επισφάλειας από τη μέγγενη των οποίων στην πραγματικότητα η πλειοψηφία των μεταναστών ουδέποτε μπόρεσε να απαγκιστρωθεί παρά τις αρχικές τους προσδοκίες.

Στις αφηγήσεις που προέρχονται από αυτήν την πολλά υποσχόμενη αλλά και επισφαλή περίοδο θα διακρίναμε διαδοχικά τα ακόλουθα μοτίβα επιδιώξεων και οραματισμών βάσει των οποίων τα άτομα προσπαθούν να διαχειριστούν το απαιτητικό παρόν αλλά και να ‘φανταστούν’ το όλο και πιο δυσθεώρητο μέλλον τους.

ΕΝΔΥΝΑΜΩΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ

Η θετική οικονομική συγκυρία της εποχής ευνοεί την επιδίωξη των μεταναστών να βελτιώσουν τις συνθήκες εργασίας τους καταδεικνύοντας την τάση για

επαγγελματική κινητικότητα και κοινωνική αναγνώριση την οποία φαίνονται αποφασισμένοι να διεκδικήσουν με κάθε τίμημα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η μετακίνηση σε μια νέα εργασία που να μπορεί να τους εξασφαλίζει ένα υψηλότερο εισόδημα, περισσότερες δυνατότητες αυτοπραγμάτωσης και συνεπώς ένα μεγαλύτερο status αποτελεί το κυριότερο μοτίβο στις επιδιώξεις των μεταναστών.

Η επίτευξη αυτού του 'ευσεβούς' μεταναστευτικού πόθου για εργασιακή και κοινωνική κινητικότητα πιστοποιείται ήδη από την σχετική έρευνα των Λαμπριανίδη-Λυμπεράκη στη Θεσσαλονίκη την εποχή του 2000. Οι τελευταίοι διαπιστώνουν ότι αποτελεί 'μύθο' η εικόνα πως οι Αλβανοί απασχολούνται σε θέσεις ανειδίκευτης, προσωρινής και χαμηλόμισθης εργασίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην συντριπτική πλειονότητα τους οι άνδρες σε ποσοστό 96% του δείγματος απασχολούνταν σε σταθερή βάση κυρίως σε οικοδομές και βιοτεχνίες ενώ μόλις 4% παρέμεναν άνεργοι ή απασχολούνταν περιστασιακά. Μάλιστα 6/10 έχουν πλέον ασφαλιστική κάλυψη ενώ το μεροκάματό τους κυμαινόμενο μεταξύ 6.500-10.000 βρίσκεται πολύ κοντά στο μέσο όρο του αντίστοιχου ελληνικού. Αντανακλώντας ενδεχομένως το βαθμό ικανοποίησης των ανδρών μεταναστών από τις εργασιακές συνθήκες, την αισιοδοξία για την παραμονή τους στην Ελλάδα αλλά και την απαισιοδοξία τους για τις προοπτικές ανάκαμψης της αλβανικής οικονομίας σε αντίθεση με τα πρώτα χρόνια όπου η συντριπτική πλειοψηφία διακήρυττε πως επιθυμούσε επιστροφή, το 50,9 δηλώνει στη σχετική έρευνα του 2001 πρόθυμο να επιστρέψει ενώ το 32,6% των ανδρών παραμένει αναποφάσιστο σε αντίθεση με το 75,9% των γυναικών, ποσοστό που ίσως οφείλεται κατά τους συγγραφείς στην αδυναμία να αποφασίσουν οι ίδιες για το που θέλουν να ζήσουν αφήνοντας την πρωτοβουλία στους συζύγους τους.¹³¹

Ίσως πιο σημαντικό στοιχείο για την πρόιμη εποχή εκείνη κατά την οποία διεξήχθη η παραπάνω έρευνα, πέρα από αυτό το 'πατριαρχικής' επίνευσης επιχείρημα των δύο παραπάνω ερευνητών, ήταν ενδεχομένως το ότι τα παιδιά τους ήταν τότε ακόμα μικρά μη έχοντας σταθερά προσανατολιστεί στο ενδεχόμενο να παραμείνουν πιο μόνιμα στη χώρα κάτι που επηρέαζε την αρχικά αμφιθυμική στάση των γυναικών-μητέρων αναφορικά με το θέμα της παραμονής τους.

Δεν είναι ίσως τυχαίο ότι στο δεύτερο πρόγραμμα νομιμοποίησης του 2001 361.110 μετανάστες κατάφεραν να αποκτήσουν ετήσιες και εξαμηνιαίες κάρτες διαμονής σε σχέση με τους 219,024 του πρώτου προγράμματος του 1998.¹³² Το καθεστώς αυτό της νομιμότητας στο οποίο εισέρχονται πέρα από το ότι ισχυροποιεί τη δυνατότητα διεκδίκησης εργασιακών και ασφαλιστικών δικαιωμάτων τους σχετίζεται με την επιθυμία τους να μετακινηθούν από την ύπαιθρο, όπου όντας χωρίς χαρτιά μπορούσαν πιο εύκολα να περνούν απαρατήρητοι, σε περισσότερο αστικοποιημένα κέντρα και αστικά επαγγέλματα που εκείνη την περίοδο ήταν κατά κανόνα πιο καλοπληρωμένα σε σχέση με τα αγροτικά. Η ευρεία αυτή συμμετοχή των

131] Λαμπριανίδης, Λόης & Αντιγόνη Λυμπεράκη. *Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη*. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 2001 σελ 190-191

132] Μαρούκης Θάνος, *Αλβανική Μετανάστευση στην Ελλάδα*, ο. π. σελ 187

μεταναστών στα προγράμματα νομιμοποίησης και οι νέες προοπτικές που αυτά δημιούργησαν ευνοούν και επηρεάζουν σημαντικά τη θετική στάση τους απέναντι στην προοπτική να παραμείνουν για ένα σαφώς πιο μακρό και μόνιμο διάστημα στην Ελλάδα.¹³³

Το αίσθημα ικανοποίησης από της συνθήκες εργασίας που επανέρχεται ως κοινός τόπος σε πολλά μεταναστευτικά αφηγήματα επιβεβαιώνεται και από την έρευνα στα 2004 των Λυμπεράκη – Χατζηπροκοπίου σε ένα δείγμα 240 περίπου πληροφορητών στη Θεσσαλονίκη. Οι ερευνητές ωστόσο διαπίστωσαν πως οι μετανάστες, παρά το ότι δηλώνουν σε ποσοστό 87% ότι η μετανάστευση υποβοήθησε την επίτευξή των προσωπικών επιδιώξεων τους, παρόλα αυτά «τείνουν στο τέλος να γυρίσουν στη χώρα καταγωγής τους». Εντούτοις αυτή τους η προειλημμένη απόφαση επιστροφής οφείλεται κατά τα λεγόμενα των ίδιων των μεταναστών κυρίως σε οικογενειακές υποχρεώσεις, σε ψυχολογικούς λόγους, στην ρομαντική επιθυμία ‘απλά’ να βρεθούν πίσω στο σπίτι τους και μόλις σε ποσοστό 6% στις εργασιακές συνθήκες που αντιμετώπισαν στη χώρα υποδοχής.¹³⁴

Παρά την κρίση πού είχε αρχίσει να χτυπά δειλά την πόρτα ορισμένων μεταναστευτικών νοικοκυριών κυρίως μετά το πέρας των Ολυμπιακών υπάρχουν κάποιες κατηγορίες μεταναστών που εξακολουθούν να φαντάζονται το μέλλον μέσα από το όραμα της κοινωνικής ανόδου, της επαγγελματικής κινητικότητας, της διασφάλισης καλύτερων συνθηκών ζωής για τους ίδιους και τα παιδιά τους.

Όπως ήδη έχει επισημανθεί η οικιακή εργασία σε καιρούς ανεργίας και εκ περιτροπής, εποχικής εργασίας του άνδρα συνετέλεσε στην ενδυνάμωση των γυναικών καθώς τα χρήματά τους δεν είναι πλέον συμπληρωματικό αλλά το κύριο, ενίοτε το μόνο εισόδημα για την επιβίωση της οικογένειας ενώ η εργασία της αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για αποταμιευτεί και να επενδυθεί το πλεονάζον εισόδημα που δεν δαπανάται για τα τρέχοντα έξοδα. Στα πλαίσια μάλιστα της οικιακής εργασίας η σχέσεις οικειότητας που αναπτύσσει η εργαζόμενη με τους Έλληνες εργοδότες και που μπορεί να εξελιχθούν σε μια ειλικρινή φιλία και ανιδιοτελή αγάπη συμβάλλουν στην καλλιέργεια προσδοκιών για κοινωνική ένταξη και συνεπώς για μια πιο μόνιμη παραμονή στη χώρα υποδοχής.¹³⁵

133] Pratsinakis Emmanuil, Aspirations and strategies of Albanian immigrants in Thessaloniki ο. π. σελ 205

134] Labrianidis Lois, Hatziprokopiou Panos, The Albanian migration cycle: migrants tend to return to their country of origin after all, in R. King, N. Mai and S. Schwandner- Sievers (eds.), *The New Albanian Migration*, Brighton: Sussex Academic Press, 2005, 100-101

135] Αθανασοπούλου Αγγελική, Όλα είναι πάνω μου, ο. π. σελ 109

Έτσι, ενδεχομένως σε μεγαλύτερο βαθμό από τους άνδρες, οι γυναίκες δεν φαίνονται το ίδιο πρόθυμες να επιστρέψουν από τη στιγμή που βγάζουν πλέον ένα καλό ακόμα μεροκάματο δουλεύοντας στα σπίτια. Τα λόγια της πρώην αγρότισσας Γενοβέφας σε συνέντευξή της στα 2007 στην έρευνα της Balli είναι αποκαλυπτικά: *«Τώρα καθαρίζω σπίτια... και βγάζω 40 ευρώ τη μέρα. Εδώ έχω τα πάντα! Για μένα η ζωή στην Ελλάδα είναι παράδεισος!»*¹³⁶

Εντούτοις σε αντίθεση με τις γυναίκες που φαίνεται να καρπώνονται τα οφέλη της μισθωτής εργασίας και της κοινωνικής κινητικότητάς σε μεγαλύτερο βαθμό από τους άνδρες, η απασχόληση των τελευταίων σε εργασίες στον δευτερογενή τομέα και ιδίως στην οικοδομή μοιάζει πέρα από πηγή αισιοδοξίας να συνιστά ενίοτε πηγή απογοήτευσης. Κατά την Ποθητή Χαντζαρούλα πολλοί πληροφορητές στις ηλικίες μεταξύ 30 και 40 αντιμετωπίζουν τον εαυτό τους «σαν χαμένη γενιά». Αναφέρει χαρακτηριστικά ο Φατμίρ από το ερευνητικό *Έμφυλες Διαστάσεις της Μετανάστευσης στη Νοτιανατολική Ευρώπη*: *«Η δική μου η γενιά πάει! Είναι καταδικασμένη.. Να δουλέψει..Εάν δουλέψω εγώ, που λες εσύ να βγω έξω, γιατί αν βγω έξω και αυτός τα ίδια θα έχει. Και τα παιδιά που θα έχω τα ίδια θα πάθουν. Όπως δουλεύω εγώ, θα δουλέψουν και αυτοί. Άρα πρέπει να δουλέψω εγώ. Και να μη κάνω ζωή εγώ. Πολύ διαφορετικό το μέλλον. Αλλά είπαμε, υπομονή. Υπομονή έχει και τα όρια...»*¹³⁷

Εντούτοις, ενδεχομένως ρητορικές αυτού του είδους περί «χαμένης γενιάς» να μην έχουν να κάνουν τόσο με την εργασιακή επισφάλεια όσο με τις περιορισμένες δυνατότητες για κοινωνική άνοδο, ένα θέμα περισσότερο ταξικό. Σε σχέση ωστόσο με το ζήτημα της εργασίας παρατηρείται μια μάλλον ευδιάκριτη διαφοροποίηση σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο όπου οι μετανάστες αναφέρονταν με περηφάνια στη σκληρή δουλειά και στο ‘εργασιακό έθος’ που είχαν αναπτύξει δουλεύοντας σκληρά για να ορθοποδήσουν. Τώρα, μάλλον για πρώτη φορά, εκδηλώνοντας μια τάση απογοήτευσης και πικρίας η οποία θα γίνεται όλο και πιο έκδηλη στα κατοπινά χρόνια, αρχίζουν να παραπονιούνται ότι η δουλειά δεν τους φέρνει τις απολαύσεις εκείνες που υπολόγιζαν. Ωστόσο παρά την εργασιακή επισφάλεια και την έλλειψη ευκαιριών για κοινωνική αυτοπραγμάτωση και δυνατοτήτων για απόλαυση των καθημερινών χαρών της ζωής είναι μάλλον πρόιμο να μιλήσουμε για μια πιο ευρεία απώλεια του αισθήματος αισιοδοξίας των ανδρών για το μέλλον τους κάτι που θα γίνει ευδιάκριτό σε μεγαλύτερο βαθμό στην μετά το 2008 περίοδο όπου η κρίση θα κάνει πιο ορατά τα σημάδια της ιδίως στο χώρο της οικοδομής.

136] Balli Brikena, *From communist past to capitalist present*, ο.π σελ. 332-335

137]Χαντζαρούλα Ποθητή, *Ανδρισμός, εργασία και ιδιότητα του πολίτη στις αφηγήσεις Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα*, ο.π. σελ 5-6

Αυτή η έστω και ‘συγκρατημένη’ αισιοδοξία των μεταναστών για το μέλλον είναι ορατή μάλιστα και μεταξύ των μεταναστών που ζουν και εργάζονται στην ελληνική περιφέρεια. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε μια από τις περιορισμένες επιτόπιες έρευνες που διεξήχθησαν εκτός των μεγάλων αστικών περιοχών, αυτή των Κασίμη -Παπαδόπουλου μεταξύ του 2007-2008 σε περιοχές εντατικής γεωργίας στην Πελοπόννησο αλλά και σε πολύ-λειτουργικές τουριστικές περιοχές στο Ιόνιο διαπιστώνεται ότι οι Αλβανοί μετανάστες ξεπερνώντας κατά πολύ τις άλλες εθνοτικές ομάδες έχουν περισσότερες δυνατότητες επαγγελματικής κινητικότητας ενώ απολαμβάνουν κατά μέσο όρο ατομικό εισόδημα 8757 Ευρώ και 11.498 ευρώ αντίστοιχα. Μάλιστα έχοντας ένα συνολικό οικογενειακό εισόδημα που αγγίζει κατά μέσο όρο και ξεπερνά πολλές φορές τα 20.000 ευρώ, 6/10 δηλώνουν ικανοποιημένοι από την εργασία τους, 1/10 λίγο ικανοποιημένος και μόλις 3/10 καθόλου ικανοποιημένοι γεγονός που ενθαρρύνει την πρόθεση και επιθυμία για μια πιο μόνιμη παραμονή τους στη χώρα.¹³⁸

Σε κάθε περίπτωση η προσδοκία πολλών για κινητικότητα και ένταξη γίνεται περισσότερο έκδηλη στο λόγο για το μέλλον όχι τόσο το δικό τους όσο των παιδιών με έμφαση στο θέμα των σπουδών τους. Σε πολλές συνεντεύξεις επανέρχεται το μοτίβο τόσο του παιδιού που έχει ενταχθεί πλήρως, απαξιεί να μιλήσει Αλβανικά και δεν θέλει να επιστρέψει όσο και των γονέων που απέναντι σε αυτή τη συμπεριφορά κρατούν μια μάλλον αμφιθυμική στάση. Φαίνεται δηλαδή να δυσανασχετούν για την αποκοπή από τις ρίζες από τη μια αλλά και από την άλλη δείχνουν να το αποδέχονται σιωπηρά ίσως γιατί το παιδί τους ακολουθεί ενστικτωδώς την οικογενειακή στρατηγική ενσωμάτωσης. Σε αυτά τα πλαίσια η γλωσσική επιλογή και η προτίμηση του παιδιού στα ελληνικά αποκτά συμβολικό χαρακτήρα καλλιεργώντας προσδοκίες κοινωνικής κινητικότητας. Διακηρύσσει λοιπόν μια φιλόδοξη για το γιό της μάνα: *«Δεν ήρθα στην Ελλάδα για να γίνει το παιδί μου εργάτης.. Αν δε θέλει να σπουδάσει και να ζήσει καλύτερα από μένα θα πάω πίσω στην Αλβανία!»*¹³⁹ Μια άλλη αφηγήτρια φοβούμενη ότι η έλλειψη ‘χαρτιών’ μπορεί να σταθεί εμπόδιο στην προσδοκία της να δει το γιο της να σπουδάζει και να καταξιώνεται επαγγελματικά και κοινωνικά, διαμαρτύρεται: *«Πρέπει να δώσουν χαρτιά στα παιδιά μας για να συνεχίσουν τις σπουδές τους. Ο γιός μου έχει μια φιλενάδα Ελληνίδα, τα χρόνια περνάνε ... μια μέρα μπορεί να παντρευτεί, ίσως μια Ελληνίδα... Βάζουν εμπόδια στην ελευθερία των παιδιών μας, στα όνειρά τους, σε όλα τα ωραία πράγματα στη ζωή τους..»*¹⁴⁰

138] Κασίμης Χαράλαμπος- Παπαδόπουλος Απόστολος, *Απασχόληση και επαγγελματική κινητικότητα στο Μετανάστες στην Ελλάδα, Απασχόληση και Ένταξη στις Τοπικές Κοινωνίες*. Επιμ. Κασίμης Χ.- Παπαδόπουλος Α, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012, σελ 313-317

139] Michail Domna, Working here, investing here and there: present economic practices, strategies of social inclusion and future plans for return among the Albanian immigrants in a Greek-Albanian border town, *Southeast European and Black Sea Studies* Vol. 9, No. 4, December 2009, σελ 551

140] Pratsinakis Emmanuil, Aspirations and strategies of Albanian immigrants in Thessaloniki ο.π. σελ 209

Με βάση τα παραπάνω θα λέγαμε πως η εργασιακή και κοινωνική κινητικότητα των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα επέτρεψε σε μεγάλο βαθμό την εκπλήρωση των προ-μεταναστευτικών στόχων και προσδοκιών. Μια κινητικότητα ωστόσο που δεν προχώρησε απρόσκοπτα αλλά κατακτήθηκε με πολύ μόχθο και ιδρώτα απέναντι σε ρατσιστικές προκαταλήψεις και στερεότυπα. Η ανθεκτικότητα αυτής της πίστης στην Ιδέα της προόδου αν και υπονομεύεται από τις συνθήκες επισφάλειας επιβιώνει και στα μετά το 2005 μεταναστευτικά αφηγήματα παρόλο που μοιάζει να φθίνει σταδιακά και να αποκτά έναν όλο και πιο έμφυλο χαρακτήρα .

ΕΠΑΝΑΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΥ ‘ΕΜΕΙΣ’: ΑΥΤΟΣΕΒΑΣΜΟΣ, ΑΞΙΟΠΡΕΠΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟ ΡΑΤΣΙΣΜΟ

Το ευοίωνο οικονομικό κλίμα που επικρατούσε στην τότε Ελλάδα αλλά και το νέο θεσμικό πλαίσιο επιτρέπει στους μετανάστες να απενίζονται το μέλλον με περισσότερη αισιοδοξία η οποία μετουσιώνεται στο λόγο τους σε ένα ευδιάκριτο αίσθημα αυτοσεβασμού και αυτοπεποίθησης. Μάλιστα πολλοί με κάθε ευκαιρία επαναδιαπραγματεύονται το συλλογικό ‘εμείς οι Αλβανοί’ στις συναναστροφές με τους Έλληνες προσπαθούν να δείξουν προς τα έξω ότι είναι ‘οικογενειάρχες’, άτομα με μπέσα και αξιοπιστία, διαβεβαιώνοντας πως δεν έχουν καμία σχέση με το στερεότυπο του ‘επικίνδυνου’ Αλβανού. Αυτή η προσπάθεια τους σχετίζεται ίσως με την ανάγκη αναθεώρησης ενός ρατσιστικού στερεοτύπου που δεν ευνοεί τα μελλοντικά τους σχέδια για μόνιμη παραμονή και ενσωμάτωση στη χώρα υποδοχής.

Υποστηρίζει έτσι ο Βαγγέλης με ένα αίσθημα δικαίωσης αλλά και αισιοδοξίας ότι με τη δουλειά, τον τίμιο ιδρώτα, όλα γίνονται δυνατά αναφέροντας :*«Είχαμε πολλές δυσκολίες..αλλά τα καταφέραμε με τη δουλειά και όχι κάνοντας κακό στους άλλους ανθρώπους. Δουλέψαμε, καταφέραμε κάτι και αυτό θα κάνουμε ξανά..Αγοράσαμε σπίτι στην Αλβανία και καινούργιο αμάξι εδώ..Μια νορμάλ ζωή..»*¹⁴¹Στα παραπάνω λόγια προβάλλεται η εικόνα ενός αισιόδοξου, αξιοπρεπούς και τίμιου ανθρώπου που προκόβει με τη δουλειά του και μόνο έχοντας εμπιστοσύνη στα χέρια του αναφορικά με το μέλλον και την πορεία του σε αυτό.

Ενίοτε δε αυτό το νεόκοπο και ‘ενδυναμωμένο’ ‘εμείς οι Αλβανοί’, ορίζεται και αντιδιαστέλλεται σε σχέση με το ‘εσείς οι Έλληνες’ παίρνοντας ενίοτε τη μορφή ενός δρυμούς κατηγορώ για την έλλειψη κουλτούρας και τις ρατσιστικές πρακτικές των Ελλήνων πάνω στις οποίες στηρίζουν την ανωτερότητα τους. Ένας μετανάστης με έντονη αγανάκτηση ξεκαθαρίζει στον συνομιλητή σε έρευνα της Παπαγεωργίου:*«..Εσείς οι Έλληνες πάτε παντού, αυτό που λέτε μετανάστες οικονομικοί, ξέρω εγώ τι είσατε... σας είπε κανείς στη Γερμανία να αλλάξετε το όνομά σας να το κάνετε, ξέρω εγώ, Χίτλερ; Σας ζήτησε κανείς να αλλάξετε τη θρησκεία σας;*

141] Pratsinakis Emmanuil, Aspirations and strategies of Albanian immigrants in Thessaloniki ο.π. σελ 203-204

*Τα σχολεία ή τις εκκλησίες σας άμα θέλατε τα είχατε..»*Μάλιστα στην έλλειψη κουλτούρας και απαιδευσιάς για την οποία χλευάζουν οι Έλληνες τους Αλβανούς οι τελευταίοι αντιστρέφουν και ανταποδίδουν τις κατηγορίες. Σύμφωνα με τη Λίκα έτσι οι Έλληνες είναι λαός αγενής και δίχως τρόπους «*χαμηλός κόσμος, πολύ χαμηλοί και ρατσιστές*» όπως τους αποκαλεί χαρακτηριστικά ενώ ένας άλλος συμπατριώτης της απηυδισμένος τους αποκαλεί ‘*αμόρφωτους*’.¹⁴²

Μάλιστα στα πλαίσια του *Πυθαγόρα* ορισμένοι δείχνουν άκρως ενοχλημένοι που παρά την φιλότιμη εργασία τους οι Έλληνες αποδεικνύονται αγνώμονες μη αναγνωρίζοντας τη συμβολή τους στην οικονομική πρόοδο της χώρας. Η υπεροπτική στάση των Ελλήνων κάνει πολλούς όπως δηλώνουν να θέλουν να εγκαταλείψουν τη χώρα ερωτώμενοι για τα μελλοντικά τους σχέδια. Τα λόγια του Σωκράτη είναι χαρακτηριστικά: «*..Όχι να καθίσω εδώ πέρα στην Ελλάδα, να γυρίσω στην Αλβανία..Αλλά βλέπεις τις χειρότερες δουλειές οι Αλβανοί τα κάνουν ,τόρα αυτό πρέπει να το σέβονται οι Έλληνες γιατί οι Έλληνες δεν πάνε να κάνουνε ο οποιοσδήποτε αυτή τη δουλειά ...Βλέπεις τώρα, το γκάζι που βάζουν παντού, το φυσικό αέριο, όλοι στον Ήλιο..Αυτό πρέπει να το σέβονται*».¹⁴³

Ο θυμός απέναντι στο ρατσισμό αλλά και ο μόνιμος φόβος ότι αυτός θα εξακολουθεί να υπάρχει στην ελληνική κοινωνία γίνεται ακόμα πιο φανερός στο λόγο των γονέων για το μέλλον των παιδιών ιδίως όταν αναφέρονται στις σχέσεις και συναναστροφές τους με τα ελληνόπουλα επιζητώντας ισότιμη μεταχείριση. Ένας πατέρας στη Θεσσαλονίκη του 2004 σημειώνει αγανακτισμένος: «*Ο γιός μου ξεκίνησε να προπονείται σε μια τοπική ομάδα..Στην αρχή μας είπαν ότι δεν μπορεί να παίξει γιατί αυτή αγωνίζεται στο εθνικό πρωτάθλημα..Επειδή ήταν Αλβανός τον απέρριψαν..Γιατί τον απορρίπτεις, γιατί γεννήθηκε Αλβανός;*»¹⁴⁴ Το πόσο το οδυνηρό βίωμα του ρατσισμού παραμένει βαθιά ριζωμένο στα πλάνα και τις εικόνες των μεταναστών χωρίς να είναι κάτι που εύκολα ξεπερνιέται αποτυπώνεται στο λόγο της Νατάσας για το μέλλον των παιδιών της που θα πρέπει να συμβιώσουν μαζί του: «*Όσο και να έχουν φτιάξει (τα πράγματα)πάλι θα μείνει..Δεν!..Τα παιδιά των παιδιών μου πιστεύω δεν θα υπάρχει..δηλαδή τα παιδιά του παιδιού μου δεν θα έχουν μίσος..*».¹⁴⁵

142] Παπαγεωργίου Βασιλική, *Από την Αλβανία στην Ελλάδα*, ο .π. σελ 374-375

143] Laliotou Ioanna, *Greek Crisis Foreseen: The Future of Migrancy* ,στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*,140-141 Β'-Γ',2013, σελ. 254

144] Pratsinakis Emmanuil, *Aspirations and strategies of Albanian immigrants in Thessaloniki* ο.π. σελ 209

145] Laliotou Ioanna, *Greek Crisis Foreseen*, ο. π. σελ 257

Συνεπώς οι μετανάστες δείχνουν να επαναδιαπραγματεύονται τη θέση τους στην ελληνική κοινωνία αξιώνοντας αναγνώριση του μόχθου τους και σεβασμό της προσωπικότητάς τους χωρίς ωστόσο να είναι και πολύ αισιόδοξοι ότι ο ρατσισμός θα εκλείψει γι' αυτούς και τα παιδιά τους στο μέλλον. Αυτός ο αιτούμενος σεβασμός ωστόσο μοιάζει να εκπορεύεται από ένα βαθύτερο αίσθημά αυτοσεβασμού, δικαίωσης και αυτοπεποίθησης προβάλλοντας ένα εναλλακτικό και αξιόπιστο συλλογικό 'εμείς' ικανό να επιτρέψει μια πιο μόνιμη συμβίωση με το ελληνικό στοιχείο βάσει των μελλοντικών σχεδίων τους .

ΕΠΙΣΦΑΛΕΙΑ: ΖΩΗ 'ΣΤΗ ΣΚΙΑ' ΚΑΙ ΣΤΟ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟ

Η επισφαλής θέση των μεταναστών σε θεσμικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο επιτείνεται κυρίως από την απουσία ενός σταθερού νομικού πλαισίου απαραίτητου για τη διασφάλιση των στοιχειωδών εργασιακών δικαιωμάτων το οποίο θα επέτρεπε να προγραμματίσουν τα μελλοντικά τους πλάνα βάσει των προσωπικών και οικογενειακών τους επιδιώξεων.

Από τους 'αόρατους' για τη διοίκηση, χωρίς χαρτιά μετανάστες της δεκαετίας του 90' και από τα περιβόητα «Προγράμματα Νομιμοποίησης» μετά την εφαρμογή του νόμου 2910/2001 στην ουσία οι μετανάστες έχουν περάσει πλέον σε ένα ημι-νόμιμο καθεστώς ιδιότυπης ομηρίας παγιδευμένοι σε μια χρονοβόρα, δαπανηρή και ψυχοφθόρα διαδικασία για την ανανέωση του πρόσκαιρου δικαιώματος παραμονής τους στη χώρα. Η ελληνική πολιτεία παρόλο που στήριξε την οικονομική ανέλιξη της στην 'φθηνή' εργασία των μεταναστών προσπάθησε, κατά τον Παύλου, να εγκαταστήσει στην πλάτη τους μια ιδιαίτερα επικερδή σχέση συναλλαγής και οικονομικής εκμετάλλευσης θεσμοθετώντας και εισπράττοντας δισεκατομμύρια από τα παράβολα αιτήσεων εργασίας και παραμονής.¹⁴⁶

Μάλιστα τα ποσά που εισέπραττε το κράτος ήταν ακόμα μεγαλύτερα και ενισχύονταν από μια σειρά νομοθετημάτων που δίνοντας τη δυνατότητα εξαγοράς πλασματικού χρόνου ασφάλισης μετακυλούσαν βαθμιαία το κόστος και την ευθύνη για την ασφαλιστική κάλυψη από τους εργοδότες στους ίδιους τους μετανάστες. Οι νόμοι έτσι 3386/2005 και 3536/2007 δίνουν για πρώτη φορά τη δυνατότητα στους αλλοδαπούς να εξαγοράζουν οι ίδιοι ως και το 20% των ενσήμων που χρειάζονται για

146] Παύλου Μίλτος, Οι Μετανάστες «σαν και εμάς » στο Η Ελλάδα της Μετανάστευσης Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του Πολίτη επιμ. Παύλου Μίλτος-Χριστόπουλος Δημήτρης, Κ.Ε.Μ.Ο, Κριτική, Αθήνα, 2004, σελ 66-67

την ανανέωση των αδειών παραμονής τους ενώ σε κάποιες κατηγορίες εξαρτημένης εργασίας δίνουν.. 'το δικαίωμα' πλήρους αυτασφάλισης όπως λχ σε οικοδόμους και οικιακές εργάτριες όπου απασχολούνταν στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι Αλβανοί μετανάστες.¹⁴⁷ Είναι χαρακτηριστικό ότι μεταξύ των Αλβανίδων οικιακών εργατριών της Αθήνας την εποχή του Πυθαγόρα (2004-2007), το 81,7% δεν ήταν ασφαλισμένες ενώ μόλις το 25,7% εισέπραττε επίδομα καλοκαιρινής αδειάς θεωρώντας ότι αν ασφαλιστούν θα αναγκαστούν να ζητήσουν περισσότερα χρήματα πράγμα που θα έκανε τις εργοδότες να μην τις προτιμούν.¹⁴⁸

Αυτός ο πραγματικός βραχνάς, να εξασφαλίσουν δηλαδή όχι μόνο το καθημερινό μεροκάματο αλλά και τα υπέρογκα ποσά που απαιτεί το κράτος για την ανανέωση των αδειών διαμονής είναι κάτι που δεν αφήνει και πολλά περιθώρια αισιοδοξίας από τη στιγμή που οι δουλειές γίνονται στην οικοδομή όλο και πιο σπάνιες. Αναφέρει με πολύ παράπονο για την επισφαλή και ανασφαλή κατάστασή του ο Ενβέρ που εξακολουθεί ωστόσο να ελπίζει: «*Το ελληνικό κράτος μας αναγκάζει διαρκώς να ανανεώνουμε τα χαρτιά μας..Είμαι εδώ τόσα χρόνια και ζητά από μένα 1000 και 1500 ευρώ που πρέπει να τα δώσω για να είμαι σίγουρος ότι θα μείνω εδώ για πέντε χρόνια.. Θέλω να πάρω αυτοκίνητο ,είμαι νέος ακόμα! Όμως δεν ξέρω τι θα γίνει αύριο..*».¹⁴⁹ Αλλά και η οικιακή εργάτρια Μπόνα σε συνέντευξη της στον Πυθαγόρα διαπιστώνει: «*Ο Καπιταλισμός είναι άγριο σύστημα..Στην Ελλάδα δεν υπάρχει νόμος να σε προστατεύει. Τα αφεντικά τους εκμεταλλεύονται τους εργάτες, πιο πολύ τους μετανάστες. Δεν μας δίνουν τα λεφτά μας. Να πεις ένσημα, σπάνια αύξηση..Μόνοι μας παλεύουμε.*»¹⁵⁰

Το μη προβλέψιμο που θα δημιουργηθεί και θα επηρεάσει καταλυτικά το πώς οραματίζονται το μέλλον τους στην μετά-ολυμπιακή Ελλάδα αποτυπώνεται σε αρκετές έρευνες της περιόδου. Η απροθυμία να καταρτίσουν οι μετανάστες μακροπρόθεσμα σχέδια μέσα σε αυτό το θολό τοπίο επανέρχεται ως κοινός τόπος σε πολλές αφηγήσεις. Σε συνέντευξη του στην Balli η οποία διεξήγαγε την επιτόπια έρευνα της μεταξύ του 2006-2007 σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη, εξομολογείται ένας

147] Μαρούκης Θάνος, Αλβανική Μετανάστευση στην Ελλάδα, ο. π. σελ 188

148] Παπαταξιάρχης Ευθύμιος, Τοπάλη Πηνελόπη, Αθανασοπούλου Αγγελική,(επιμ), *Κόσμοι της οικιακής εργασίας*, ο. π. σελ 103

149] Pratsinakis Emmanuil, Aspirations and strategies of Albanian immigrants in Thessaloniki ο.π. σελ 208-209

150] Παπαταξιάρχης Ευθύμιος, Τοπάλη Πηνελόπη, Αθανασοπούλου Αγγελική,(επιμ),*Κόσμοι της οικιακής εργασίας*, ο. π. σελ 302

πληροφορητής μεταφέροντας τη περιρρέουσα ψυχολογία που επικρατεί στον ανδρικό μεταναστευτικό πληθυσμό: «Εδώ το στρες είναι πάρα πολύ..Εδώ υπάρχει πολύ ανεργία. Εκεί η δουλειά ήταν εγγυημένη. Ακόμα και τώρα ,ύστερα από τόσα χρόνια στην Ελλάδα φοβάμαι μήπως χάσω τη δουλειά μου..Πρέπει συνέχεια να ψάχνεις για δουλειά, να αλλάζεις δουλειά. Είσαι πάντα αγχωμένος, νευρικός..»¹⁵¹

Η έρευνα των Λυμπεράκη - Μαρούκη στα 2005 επιβεβαιώνει την αίσθηση προσωρινότητας, αυτό 'το μέρα με τη μέρα', 'το βλέποντας και κάνοντας' αναφορικά με την απροθυμία των μεταναστών να κάνουν μακροπρόθεσμα σχέδια αλλά και τα υψηλά ποσοστά απαισιοδοξίας για το μέλλον τους στην Ελλάδα. Στη συγκεκριμένη έρευνα μάλιστα το 1/3 του δείγματος δεν ενδιαφερόταν καν να αποκτήσει εκλογικά δικαιώματα στην Ελλάδα παρά το ότι δήλωνε στην συντριπτική του πλειοψηφία πρόθυμο να εγκατασταθεί σε μια πιο μόνιμη βάση στη χώρα.¹⁵²

Τα λόγια της Ανιέζας στον απόηχο των επιθέσεων της 11^{ης} Σεπτεμβρίου και του τότε ξενοφοβικού κλίματος αποτυπώνουν εύγλωττα αυτό το θολό τοπίο ανασφάλειας αλλά και τον αντιφατικό ψυχισμό μέσα στο οποίο οι προσδοκίες του μετανάστη προσπαθούν να βρουν χώρο για να αναπνεύσουν: «Δεν κάνω πολλά σχέδια.. Αλλά το μέλλον το βλέπω πολύ αισιόδοξο.. Σχέδια δεν κάνω γιατί φοβάμαι μήπως με την τρομοκρατία που γίνεται τώρα, φοβάμαι πάρα πολύ μήπως αποφασίζουν ένα.. η Ευρωπαϊκή ένωση, ένα νόμο κατά των μεταναστών». Ο Αγκρόν στο ίδιο κλίμα δηλώνει για τα μελλοντικά του σχέδια: «Τίποτα, τώρα είναι νεκρά. Όπως πάει, όπως κινείται».¹⁵³ Αυτό που αποτυπώνεται έτσι σε πολλές αφηγήσεις συνάδει με αυτό που υπογραμμίζουν και οι Ψημμένος – Σκαμνάκης στη σχετική έρευνά τους, «ένα αίσθημα αποκοπής από όνειρα και σχέδια για το μέλλον».¹⁵⁴

Μέσα σε αυτό λοιπόν το ανασφαλές για τη ζωή των μεταναστών πλαίσιο δεν είναι διόλου τυχαίο που οι περισσότερες έρευνες καταδεικνύουν τα υψηλά ποσοστά απογοήτευσης και απροθυμίας των μεταναστών να εκφραστούν με αισιόδοξία και αυτοπεποίθηση για τα μελλοντικά τους σχέδια από τη στιγμή που εβρισκόμενοι 'χωρίς χαρτιά' και σταθερή δουλειά όλα μοιάζουν να είναι στον αέρα. Στις περισσότερες αφηγήσεις προσδοκιών ιδίως της περιόδου μετά το 2004 που μοιάζουν να λειτουργούν ως προάγγελος της μετέπειτα κρίσης, το κλασικό μεταναστευτικό όραμα για κοινωνική και εργασιακή κινητικότητα στην χώρα υποδοχής φαντάζει πλέον όλο και περισσότερο σαν ένα γράμμα κενό περιεχομένου. Ωστόσο το αίσθημα ανασφάλειας, τουλάχιστον για την περίοδο αυτή μεταξύ του 2004-2007, έχει να κάνει μάλλον περισσότερο με το 'επιφαλές' θεσμικό πλαίσιο και σε μικρότερο βαθμό με οικονομικά αίτια. Συγχρόνως αυτό το ορατό αίσθημα ανασφάλειας μοιάζει να

151] Brikena Balli, From communist past to capitalist present, ο.π. σελ 329

152] Μαρούκης Θάνος, Αλβανική Μετανάστευση στην Ελλάδα, ο. π. σελ 199-200

153] Χαντζαρούλα Ποθητή, Ανδρισμός, εργασία και ιδιότητα του πολίτη στις αφηγήσεις Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα, οπ, σελ 5- 6

154] Ψημμένος Ιορδάνης, Σκαμνάκης Χριστόφορος, *Οικιακή Εργασία των Μεταναστριών και Κοινωνική Προστασία*, ο. π. σελ 164

συνυπάρχει με ένα συγκρατημένο αίσθημα αισιοδοξία για το μέλλον το οποίο όσο περνούν τα χρόνια φαίνεται πως βαίνει μειούμενο.

ΝΟΣΤΟΣ: ‘ΝΑΙ ΜΕΝ ΑΛΛΑ..’

Ένα από τα πιο συνηθισμένα μοτίβα μελλοντικών σχεδίων περιλαμβάνει το ζήτημα επιστροφής στην Πατρίδα. Άλλωστε, ιδίως για τους μετανάστες πρώτης γενιάς ο Νόστος συνιστά συχνά σταθερό καταληκτικό στόχο και καταλαμβάνει δεσπόζουσα στο φαντασιακό τους βάσει του οποίου έχουν προσχεδιάσει ολοκληρώνοντας επιτυχώς το μεταναστευτικό τους ‘κύκλο’ να επιστρέψουν στον τόπο από τον οποίο ξεκίνησαν κερδίζοντας έτσι το σεβασμό και την αναγνώριση των συμπατριωτών τους.¹⁵⁵

Ωστόσο πρέπει να προβούμε σε μια αναγκαία διευκρίνιση κάθε φορά που τίθεται το θέμα της ‘επιστροφής’ στην πατρίδα. Πέρα από τους εποχικά ή για διακοπές επιστέφοντες αυτοί που γυρίζουν πιο μόνιμα θα μπορούσαν να διαχωριστούν στους ‘επιτυχημένους’ μετανάστες που έχοντας ολοκληρώσει τους στόχους τους επιθυμούν να επιστρέψουν και σε αυτούς που εξωθούνται χωρίς την προσωπική τους επιθυμία να επιστρέψουν. Αναφορικά με τους μετανάστες πρώτης γενιάς, αν και τα πράγματα είναι συχνά πιο σύνθετα από όσο μπορούν να καταδείξουν ορισμένες ποσοτικές έρευνες, η πλειοψηφία των ερωτώμενων στο σύνολό τους, όπως κατέδειξε η προ κρίσης έρευνα των Λυμπεράκη – Χατζηπροκοπίου, ανήκε στην κατηγορία εκείνων που είχαν προσχεδιάσει να γυρίσουν εφόσον επιτύχουν ορισμένα βασικά πλάνα τους.¹⁵⁶

Αυτή η τάση επιστροφής των μεταναστών πρώτης γενιάς επιβεβαιώνεται και στη έρευνα του Νίκα στα 2005 όπου το 57,6% του δείγματος των πληροφορητών επιθυμούν πλέον να παλιννοστήσουν, το 27,1 παραμένουν αναποφάσιστοι και μόλις το 15,3 δηλώνει πως δεν επιθυμεί σε καμιά περίπτωση να επιστρέψει όταν το αντίστοιχο ποσοστό μη επιστροφής κυμαίνεται στο Ηνωμένο Βασίλειο στο 30,3%, δηλαδή στο διπλάσιο από ότι στην ‘επισφαλή’ Ελλάδα.¹⁵⁷ Αναφέρει έτσι η αλβανικής καταγωγής Ανιέζα *«Προς το παρόν δεν σκέφτομαι να γυρίσω. Μόνο αυτό που ήθελα είναι ότι ... να εγκατασταθούν καλά τα παιδιά. Δηλαδή, να τελειώσουν το σχολείο, να πάρουν ένα δρόμο, ότι θέλουν αυτοί, όπου θέλουν, δεν με νοιάζει αν είναι Ελλάδα, Αλβανία ή ... Αμερική. Όπου θέλουνε, όπου θα βρουν εργασία και μετά εγώ, ως είμαι καλά, θα γυρίσω στην πατρίδα μου. Άμα θα φτιάξω και τα παιδιά καλά. Θα γυρίσω κάποια στιγμή, θέλω..»*.

155] Laliotou Ioanna, Greek Crisis Foreseen, ο. π. σελ 254

156] Labrianidis Lois, Hatziprokopiou Panos, The Albanian migration cycle, ο. π. σελ 101-102

157] Νίκας Χρήστος, Η αποταμειωτική συμπεριφορά και τα εμβάσματα των Αλβανών Μεταναστών στην Ελλάδα ,ο.π, σελ 75

Ωστόσο πρέπει να διακρίνουμε μεταξύ προσδοκίας και πραγματικότητας. Άλλο θέλω 'να γυρίσω πίσω' και άλλο το να αποφασίσω να το κάνω πράξη. «*Τί είδους επιχείρηση μπορείς να ανοίξεις εκεί; Δεν υπάρχουν ούτε δρόμοι, ούτε νερό και δεν εξαρτάται από μας να τα κάνουμε αυτά τα πράγματα*» θα παρατηρήσει ένας αφηγητής που κάποια στιγμή το σκεφτόταν σοβαρά να επιστρέψει. Σε λεκτικό επίπεδο δηλαδή επιθυμίας η εικόνα μπορεί να εμφανίζεται τελείως διαφορετική από την τελική ρεαλιστική επιλογή για την προοπτική επιστροφής που σε καμιά περίπτωση δεν είναι μια εύκολη απόφαση από τη στιγμή που πολλοί από αυτούς που εμφανίζονται πρόθυμοι να εγκαταλείψουν την Ελλάδα σπάνια επιστρέφουν στο τόπο που γεννήθηκαν ενώ συχνά ένα μεγάλο ποσοστό επιστέφει πίσω στην Ελλάδα απογοητευμένο η αναζητά τη τύχη του σε άλλη χώρα. Αναφέρει ένας πατέρας: «*Όταν γύρισαν τα δυο μου παιδιά... δεν μπορούσαν να πιστέψουν αυτά που έβλεπαν. Μετά από δυο μέρες δεν άντεχαν άλλο. Δεν είπαν τίποτα βέβαια.. αλλά μπορούσες εύκολα να το δεις.*»¹⁵⁸

Τα λόγια συνεπώς και οι διακηρύξεις περί επιστροφής δεν καταδεικνύουν πάντοτε τις βαθύτερες προθέσεις του μετανάστη όσο οι ίδιες οι πράξεις και οι πρακτικές του. Προς αυτήν την δεύτερη κατεύθυνση θα άξιζε να σταθούμε σε πιο αξιόπιστους δείκτες - βαρόμετρα των μελλοντικών τους προθέσεων: Τη συχνότητα των επισκέψεων στην πατρίδα, τη ροή των εμβασμάτων και την απόκτηση ακινήτου εκεί. Η έρευνα έτσι των Λυμπεράκη – Χατζηπροκοπίου στα 2004 καταδεικνύει τον αρχικά περισσότερο διεθνικό χαρακτήρα της αλβανικής μετανάστευσης καθώς το 28% των πληροφορητών είχε ήδη μεταναστεύσει στην Ελλάδα περισσότερη από μια φορά, το 40% συνήθιζε να επισκέπτεται την Αλβανία τουλάχιστον μια φορά το χρόνο και το 29% περισσότερες.¹⁵⁹ Μέσα σε αυτά τα πλαίσια ανάπτυξης και διατήρησης των διεθνικών δεσμών με τη χώρα καταγωγής, σύμφωνα με έρευνα του Νίκα στα 2004 το 66,2% των μεταναστών δήλωσε πως απέστειλε εμβάσματα σε τακτά χρονικά διαστήματα ενώ μόλις το 33,8% δεν απέστειλε καθόλου χρηματικά ποσά πίσω στα εκεί οικογενειακά και συγγενικά δίκτυα.¹⁶⁰

Ωστόσο η φθίνουσα πορεία των εμβασμάτων την οποία είχε επισημάνει και η έρευνα του Νίκα φαίνεται πως επιτείνεται όσο βαθαίνει η κρίση. Είναι αξιοπρόσεκτο το γεγονός ότι σε επιτόπια έρευνα της Μιχαήλ σε περιοχή της Καστοριάς την περίοδο 2005-2008 ο μέσος όρος των χρημάτων που εμβάζονταν ετησίως έπεσε μόλις στα 344 ευρώ όταν κατά την περίοδο 1998-2004 ανέρχονταν στα 620 ευρώ. Μάλιστα το 40% του δείγματός είχε σταματήσει πλήρως να στέλνει εμβάσματα.¹⁶¹

158] King Russell, Mai Nicola, *Out of Albania: from crisis migration to social inclusion in Italy* ο.π. σελ 237-240

159] Labrianidis Lois, Hatziprokopiou Panos, *The Albanian migration cycle*, ο. π. σελ 100-101

160] Νίκας Χρήστος, *Η αποταμιευτική συμπεριφορά και τα εμβάσματα των Αλβανών Μεταναστών στην Ελλάδα*, ο. π. σελ 73

161] Μιχαήλ Δόμνα, *Αλβανική μετανάστευση στην Ελλάδα .Ανθρωπολογικές και διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Σταμούλης, Θεσσαλονίκη, 2014,σελ 67

Ο στόχος ωστόσο της επιστροφής στην πατρίδα υλοποιείται ή τουλάχιστον μένει επιτεύξιμος κυρίως μέσω της αγοράς ή της κατασκευής ακινήτου στη χώρα καταγωγής. Αυτή η πολύ διαδεδομένη και δαπανηρή πρακτική του να επενδύονται οι κόποι μιας ζωής σε ένα ακίνητο που συχνά μένει ημιτελές λειτουργεί ως ‘εκπρόσωπός’ και σύμβολο μεταναστευτικής επιτυχίας στη χώρα καταγωγής, ενώ ταυτόχρονα κρατά τους διαύλους διεθνικής επικοινωνίας ανοιχτούς μέσα σε ένα ρευστό πολιτικοοικονομικό περιβάλλον τόσο στην Αλβανία όσο και στην Ελλάδα.¹⁶² Το πρόβλημα βέβαια με την αλβανική περίπτωση αγοράς ακινήτων στην οποία πολλοί επένδυσαν τα χρήματά τους θυμίζει την αντίστοιχη ελληνική περίπτωση των δεκαετιών του 50’ και του 60’ όπου τα μεταναστευτικά εμβάσματα κατευθύνθηκαν κυρίως προς την αγορά ακινήτων και δεν επενδύθηκαν σε περισσότερο παραγωγικές μορφές επένδυσης ικανές να προσφέρουν μακροχρόνια ανάπτυξη και απασχόληση με αποτέλεσμα πολλοί που επαναπατρίστηκαν να θέλουν απογοητευμένοι να επιστρέψουν στην Ελλάδα ή να μεταναστεύσουν ξανά σε άλλη χώρα.¹⁶³

Η κατασκευή ωστόσο ενός σπιτιού, ενός μαγαζιού ή η αγορά γης στην πατρίδα, αποτελεί για πολλούς μια ελάχιστη εξασφάλιση τόσο του μέλλοντος των παιδιών τους όσο και του δικού τους από τη στιγμή που με τα μη σταθερά λόγω κρίσης έσοδα του άνδρα και τα σχεδόν μηδαμινά της συζύγου κάθε άλλο παρά εξασφαλισμένη είναι η σύνταξή τους. Μάλιστα η αγορά σπιτιού στην Αλβανία καθιστά πιο θελκτικό το να ακολουθήσουν και τα παιδιά μαζί όταν εκείνοι αποφασίσουν να επιστρέψουν. Αναφέρει η Σεβαστή με έκδηλη ανησυχία αλλά και προσδοκία για τον ‘καλομαθημένο’ γιό της Μανώλη: «*Θα πάει να δουλέψει οικοδομή; Δεν θα πάει! Αλλά τουλάχιστον θα βρει περιουσία, όχι σαν εμάς*».¹⁶⁴

Αυτό που πρέπει εξάλλου να τονιστεί αναφορικά με την πιθανότητα επιστροφής είναι το ότι η αλβανίδα μάνα είναι συνήθως πιο δεμένη με τα παιδιά τα οποία δεν αποχωρίζεται εύκολα έχοντας τραβήξει τα πάνδεινα για να τα μεγαλώσει. Παράλληλα πολλές γυναίκες δεν θέλουν να επιστρέψουν φοβούμενες μήπως ξαναπέσουν πάλι θύματα του ‘φανατισμού’, της ανεργίας και του ‘κουτσομπολιού’ που εξακολουθεί να υπάρχει ιδίως στις κλειστές κοινωνίες αν και πολλές συνδυάζουν την επιστροφή με την ξεκούραση και την οικογενειακή ζωή που συνάδει περισσότερο με τον παραδοσιακό ρόλο της γυναίκας.¹⁶⁵

162] Dalakoglou Dimitris. Migrating-remitting-'building'-dwelling: house-making as 'proxy' presence in post socialist Albania, *Journal of the Royal Anthropological Institute*, .Vol. 16, No. 4 (December 2010), pp. 772

163] Nikas Christos, King Russel, Economic growth through remittances: lessons from the Greek experience of the 1960s applicable to the Albanian case, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Volume 7, 2005, σελ 259

164] Αθανασοπούλου Αγγελική, Όλα είναι πάνω μου, ο. π. σελ 78

165] Καμπούρη Ελένη, Φύλο και Μετανάστευση, ο. π. σελ 245

Ως εκ τούτου το θέμα της επιστροφής είναι και μια έμφυλη υπόθεση. Σε έρευνα της Μιχαήλ μεταξύ 2005-2008 στο Άργος Ορεστικό διαπιστώθηκε ότι η πρώτη γενιά αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο επιστροφής ιδίως μετά τη σύνταξη κάτι που θεωρεί λιγότερο πιθανό η δεύτερη γενιά ενώ οι γυναίκες δε μοιάζουν να είναι ιδιαίτερα πρόθυμες να ακολουθήσουν τα συζυγικά σχέδια επιστροφής από τη στιγμή που τα παιδιά τους θέλουν να μείνουν στην Ελλάδα και η κοινωνική θέση της γυναίκας στην Αλβανία, ιδίως στα χωριά, είναι υποβαθμισμένη. Μια πληροφορήτρια της παρατηρεί: *«Μάθαμε διαφορετικά τώρα και είναι δύσκολο να γυρίσουμε..οι άνθρωποι στα χωριά είναι τόσο πίσω..παλιά μυαλά, ξεπερασμένες συνήθειες. Αλλά και τα παιδιά μας αισθάνονται ξένα εκεί.»*¹⁶⁶

Σε πολλές έτσι αφηγήσεις μεταφέρεται η επιθυμία των παιδιών να παραμείνουν στην Ελλάδα, αλλά και ο προβληματισμός των γονέων, ιδίως των Πατέρων, για τη σταδιακή αποκοπή των παιδιών από τις αλβανικές ρίζες από τη στιγμή μάλιστα που το νομικό καθεστώς παραμονής τους στην Ελλάδα κάθε άλλο παρά διασφαλισμένο είναι. Ο λόγος του Ενβέρ στα 2004 αποτυπώνει πολύ παραστατικά τη νοσταλγία των γονιών για την ‘μονάκριβη’ στα μάτια τους αλβανική πατρίδα αλλά και το σκεπτικισμό τους για το ότι τα παιδιά δεν δείχνουν να συγκινούνται ιδιαίτερα από αυτούς τους ‘ρομαντικούς’ προσανατολισμούς επιστροφής στα ‘πάτρια εδάφη’. Αναφέρει λοιπόν με παράπονο αλλά και με ρεαλιστική διάθεση ο Ενβέρ: *«Αυτό που μας λείπει περισσότερο είναι η πατρίδα μας..Αυτό εδώ δεν είναι το σπίτι μας.. Είναι όμως το σπίτι του Όλσι και του Χόλι, των παιδιών μου..»*.¹⁶⁷

Συνοψίζοντας οι μετανάστες πρώτης γενιάς φαίνονται συναισθηματικά δεμένοι και ρομαντικά προσανατολισμένοι στην ιδέα του Νόστου. Ωστόσο παρά τα βήματα που έχουν κάνει πολλοί σε πρακτικό επίπεδο προς αυτή την κατεύθυνση αγοράζοντας ένα ακίνητο ή επισκεπτόμενοι τακτικά τους συγγενείς τους, οι εκεί κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, οι ξεπερασμένες νοοτροπίες αλλά και η προτεραιότητα που δίνουν στις τρέχουσες ανάγκες της δικής τους οικογένειας αναστέλλουν αυτόν το νοσταλγικό προσανατολισμό ο οποίος προσλαμβάνει έναν όλο και πιο έμφυλο χαρακτήρα.

166] Michail Domna ,Working here, investing here and there: present economic practices, strategies of social inclusion and future plans for return among the Albanian immigrants in a Greek–Albanian border town, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 9, No. 4, December 2009, σελ 547

167] Pratsinakis Emmanuil, Aspirations and strategies of Albanian immigrants in Thessaloniki, ο.π. σελ 205

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Πέρα από τα παραπάνω μοτίβα στις αφηγήσεις των μεταναστών πρώτης γενιάς που έχουν ανατραφεί σε πιο αυστηρά, πατριαρχικά πρότυπα κεντρική θέση στα μελλοντικά τους σχέδια φαίνεται να έχει η οικογένεια και ο επαναπροσδιορισμός των έμφυλων ρόλων εντός αυτής.

Αυτό που παρατηρείται σε πολλές αφηγήσεις από την αντιφατική αυτή δεκαετία της κινητικότητας αλλά και της επισφάλειας όπου το παραδοσιακό πρότυπο έχει ανατραπεί και η γυναίκα δεν συνεισφέρει απλά ένα συμπληρωματικό αλλά συχνά το κύριο εισόδημα είναι ότι οι γυναίκες βρίσκονται παρά την ενδυνάμωση τους σε μια κατάσταση σύγχυσης και αμηχανίας. Έτσι από τη μια μεριά μοιάζουν να νιώθουν σε ένα αρχικό τουλάχιστον στάδιο το ίδιο άσχημα με τους άνδρες τους στα διαστήματα που αυτοί δεν έχουν δουλειά και κάθονται σπίτι παρόλο που στο τέλος ως αναγκαίο κακό τους πειθαναγκάζουν να κάνουν δουλειές που δεν εμπίπτουν στον παραδοσιακό καταμερισμό εργασίας.¹⁶⁸ Μια πιο αποστασιοποιημένη αφηγήτρια, η κόρη μιας μετανάστριας πρώτης γενιάς παρατηρώντας την αλλαγή που έφερε η μετανάστευση στη συμπεριφορά των γονιών της σε συνέντευξή της στα 2006 αναγνωρίζει : *«Εδώ έχουν αρχίσει να κάνουν δουλειά οι άνδρες, που έκανε τότε η γυναίκα στο σπίτι γιατί τότε στην Αλβανία δουλεύανε και οι δύο και ήταν ντροπή να κάνει ο άνδρας δουλειές του σπιτιού γιατί είναι για γυναίκες αλλά εδώ αλλάξαν επειδή οι άνδρες ήταν σπάνιο σε μεγάλη ηλικία, 50,60 να βρουν δουλειά... αναγκαστικά βοηθάνε».*¹⁶⁹

Ωστόσο η κουραστική και ψυχοφθόρα ‘διπλή μέρα’ οδηγεί πολλές αφηγήτριες συγκρίνοντας τους έντονους ρυθμούς της καθημερινότητας τους και ιδίως τη ψυχοφθόρα διαδικασία του να τρέχουν από σπίτι σε σπίτι με τη λιγότερο αγχωτική ζωή των συζύγων τους, να αναπολούν τη ‘στατικότητα’ της ήρεμης οικογενειακής ζωής και της εργασίας σε πιο χαλαρούς ρυθμούς που απολάμβαναν στην πατρίδα τους.¹⁷⁰ Αυτή η διαφανόμενη τάση επιστροφής στους παραδοσιακούς έμφυλους ρόλους καταδεικνύεται και στην έρευνα των Μαρούκη - Λυμπεράκη στα 2004 όπου οι Αλβανίδες σταδιακά και εφόσον έχουν την οικονομική δυνατότητα να ανταπεξέλθουν, εγκαταλείπουν όχι μόνο τις ανειδίκευτες αγροτικές εργασίες αλλά και τις πιο ‘προνομιούχες’ οικιακές υπηρεσίες για να ασχοληθούν με το δικό τους σπιτικό και τις αυξημένες ανάγκες των παιδιών τους.¹⁷¹

168] Κασιμάτη Κούλα -. Μουσούρου Λουκία, *Φύλο και Μετανάστευση*, ο. π. σελ 202-203

169] Κασιμάτη Κούλα -. Μουσούρου Λουκία, *Φύλο και Μετανάστευση*, ο. π. σελ 225

170] Βασιλική Παπαγεωργίου, *Η βίωση της ετερότητας και η διαχείριση της πολιτισμικής διαφοράς*, τόμος Β' ο. π. σελ 265

171] Τριανταφυλλίδου Άννα, *Διαστάσεις και χαρακτηριστικά της μετανάστευσης προς την Ελλάδα*, ο. π. σελ 82

Πολλές μετανάστριές μάλιστα περιγράφουν τον εαυτό τους σαν άτομο που έχει ανάγκη να πάρει και να δώσει αγάπη χωρίς πλέον να βάζουν ως πρώτη προτεραιότητα στη ζωή και το μέλλον τους τα υλικά αγαθά και το χρήμα. Αφηγείται πολύ παραστατικά η 44 ετών Τέφτα νιώθοντας απογοητευμένη, απομονωμένη και 'παραιτημένη' από κάθε σχέδια και όνειρα πέρα από υποχρεώσεις και ευθύνες λόγω του καθημερινού 'Γολγοθά' και της φθοράς σε ψυχικό και σωματικό επίπεδο που συνεπάγεται η οικιακή εργασία, ένας δρόμος που μοιάζει να μην έχει γυρισμό: *«Είσαι τόσο κουρασμένη που θες να πας στο κρεβάτι να κοιμηθείς..δεν κάνεις ζωή..Και είσαι μηδέν και δεν μπορείς να βλέπεις τον εαυτό σου στον καθρέφτη, να περιποιέσαι..Έχω μετανιώσει που μπήκα σε αυτό το δρόμο..Θα είχα χρόνο..Θα είχα άλλη σχέση με τους ανθρώπους. Η [οικιακή] εργασία σε περιορίζει, δεν μπορείς ούτε να βλέπεις τον εαυτό σου ,ούτε να δίνεις για τους ανθρώπους γύρω σου»*¹⁷²

Σε κάθε περίπτωση η μετανάστευση δεν είχε την ίδια επίδραση σε όλες τις Αλβανίδες και οι απόψεις για τους έμφυλους ρόλους μάλλον δίστανται. Υπάρχουν αυτές που απολαμβάνουν την ξαφνικά ενδυνάμωση και που ενίοτε μπορεί να της κάνει να τολμήσουν ακόμα και το διαζύγιο όταν ο άνδρας τους «δεν παίρνει από λόγια» αλλά και οι πιο παραδοσιακές που στην περίπτωση των μεταναστριών πρώτης γενιάς είναι η πλειοψηφία, οι οποίες αντιμετωπίζουν την όλη κατάσταση με σκεπτικισμό και καχυποψία. Η Μπριτζίτα γεννημένη το 1964 και μάλιστα με πτυχίο πανεπιστημίου 'προβλέποντας πως όσα γίνονται εδώ θα γίνουν και στην Αλβανία αργότερα αναφέρει: *«Από την αρχή εγώ με τον άνδρα μου ήμασταν πολύ φίλοι, δηλαδή καταλαβαινόμασταν αλλά σε πολλές οικογένειες επειδή οι γυναίκες βγάζουνε πολλά λεφτά το έχονε πάρει λίγο πάνω τους και αυτό δεν είναι καλά γιατί έχονε χαλάσει πολλές οικογένειες γιατί στην Αλβανία χρόνια ήτανε αυτό δηλαδή ο άνδρας είχε το πάνω χέρι.. Οι άνδρες Αλβανοί θέλουν συνέχεια να ακούν που είναι οι άνδρες του σπιτιού..Αυτό δεν το βλέπω εδώ με τους Έλληνες δηλαδή εδώ η γυναίκα έχει το πάνω χέρι, εγώ αυτό που βλέπω εδώ τρελαίνομαι γιατί στην Αλβανία θα γίνει μετά από εικοσιπέντε ,τριάντα χρόνια..Τώρα στην Ελλάδα οι άνδρες φοβούνται να χωρίσουνε τις γυναίκες γιατί είναι η περιουσία στη μέση»*¹⁷³

Οι άνδρες από τη μεριά τους, απέναντι στην σε βάρος τους ανατροπή των παραδοσιακών έμφυλων ρόλων, της στέρησης του αποκλειστικού προνομίου του άνδρα-κουβαλητή αλλά και στις υποτιμητικές για τον εγωισμό τους προσβολές των 'ρατσιστών' Ελλήνων συχνά αντιδρούν προβάλλοντας σε λεκτικό τουλάχιστον επίπεδο μια 'επιτελεστική υπεραρρενωπότητα' που προκρίνει την επιστροφή στις πατριαρχικές αξίες ενώ παρουσιάζει τους Έλληνες ως.. «άνδρες» που τους κάνουν

172] Ψημμένος Ιορδάνης, Σκαμνάκης Χριστόφορος, *Οικιακή Εργασία των Μεταναστριών και Κοινωνική Προστασία*, ο. π. σελ 159

173] Κασμάτη Κούλα – Μουσούρου Λουκία, *Φύλο και Μετανάστευση*, ο. π. σελ 207-208

‘κουμάντο’ οι γυναίκες τους και την ελληνική κοινωνία ως κοινωνία «όλων των κινδύνων», ως κοινωνία της ανηθικότητας και του ακραίου αμοραλισμού. Ωστόσο αυτή η διαφαινόμενη ‘νεοπατριαρχική’ στροφή πολλών Αλβανών όπως λχ ο Μπέσι που υποστηρίζει ότι πάνω από όλα «η γυναίκα πρέπει να είναι νοικοκυρά» γυρεύοντας να πάρει ‘αγνή’, ‘παρθένα’ γυναίκα από το χωριό του και όχι ‘κακομαθημένη’ Ελληνίδα για να μην «είναι πάντα από κάτω», κατά την Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, πρέπει να εκληφθεί όχι τόσο ως απλή συνέχεια της πατριαρχικής παράδοσης αλλά κυρίως ως αντίδραση στην προσβολή της ανδρικής τους τιμής¹⁷⁴

Σε μια προσπάθεια να αντισταθμίσουν οι άνδρες την απώλεια του κυρίαρχου ανδρικού τους ρόλου επιτείνουν τον αυστηρό έλεγχο στη γενιά των παιδιών, ιδίως των αγοριών που έχοντας δουλειά μπορούν να αναπαραγάγουν το παραδοσιακό έμφυλο πρότυπο του άνδρα κουβαλητή και προστάτη της οικογενειακής τιμής. Από την άλλη, καθώς η τήρηση των παραδοσιακών κανόνων αφορά περισσότερο τις γυναίκες, ανησυχούν ιδιαίτερα για τα κορίτσια της οικογένειας και τις συναναστροφές τους στο σχολείο φοβούμενοι μην ξεμυαλιστούν και πάρουν ‘τον κακό το δρόμο’ αμαυρώνοντας την τιμή της οικογένειας. Σε αυτά τα πλαίσια οι γονείς και ιδίως ο πατέρας εμφανίζονται έντονα προβληματισμένοι στο ενδεχόμενο το παιδί τους να παντρευτεί με Έλληνα ή Ελληνίδα από τη στιγμή που έναν τέτοιο γάμο δεν είναι εύκολο να αποδεχτούν και οι Έλληνες συμπεθεροί. Θα πει η Μαρίκα: «Για το γιό μου δε με πειράζει αλλά για την κόρη μου όχι γιατί δεν το πιστεύω ότι θα της φέρεται καλά».¹⁷⁵

Θα κατέληγα έτσι στο ότι παρά τις αλλαγές που επέφερε η μετανάστευση στους έμφυλους ρόλους, τα πατριαρχικά πρότυπα εξακολουθούν να θέλγουν όχι μόνο τους άνδρες αλλά και τις γυναίκες που παρά το ότι είχαν ‘τυραννιστεί’ στο παρελθόν εξαιτίας του ‘φανατισμού’ φαίνεται να τα αποδέχονται προσπαθώντας μάλιστα να αναθρέψουν τα παιδιά τους βάσει αυτών. Στον μεταναστευτικό ορίζοντα το όνειρο για κοινωνική κινητικότητα μοιάζει πλέον να συνυπάρχει με τύπους προσδοκιών διαφορετικής υφής μέσα από τις οποίες τα άτομα προσπαθούν να διαχειριστούν το ‘προβληματικό’ παρόν τους και να φανταστούν το όλο και πιο απρόβλεπτο μέλλον τους. Αυτές οι προσδοκίες, εκφραζόμενες με μια εμφανώς νοσταλγική διάθεση για τη ζωή στο παρελθόν αλλά και καταδεικνύοντας μια τάση παραίτησης και απόσυρσης του ατόμου από το σκληρό παρόν του, προβάλλουν όλο και περισσότερο την επιστροφή στις ρίζες και στους παραδοσιακούς έμφυλους ρόλους, την απαίτηση για αξιοπρέπεια και σεβασμό στο διαφορετικό, την αξία που έχει για το άτομο όχι πλέον μόνο η εργασία αλλά και ο ελεύθερος χρόνος και η στενή διαπροσωπική επικοινωνία.

174] Βαν Μπούσχοτεν Ρίκη, Κακές πεθερές, 'καθαρές' νύφες και 'ανδρικές' γυναίκες: έμφυλες σχέσεις και οικογένεια στο λόγο μεταναστ(ρι)ών από την Αλβανία και Βουλγαρία, 2012, στο <http://www.academia.edu/4187866/>, σελ 12-13

175] Κασιμάτη Κούλα -. Μουσούρου Λουκία, *Φύλο και Μετανάστευση*, ο. π. σελ. 236-237

III] ΚΟΙΝΑ ΜΟΤΙΒΑ ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Αποτελεί κοινή διαπίστωση ότι η ελληνική κρίση, απότοκο της παγκόσμιας κρίσης του 2007, άρχισε να γίνεται περισσότερο ορατή και στην Ελλάδα ήδη από το 2008. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος, η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση άρχισε να επηρεάζει αρνητικά και την ελληνική οικονομία, ιδίως από τον Οκτώβριο του 2008 και μετά, οπότε η κρίση επιδεινώθηκε δραματικά, προκαλώντας σημαντική εξασθένηση των προσδοκιών ανάπτυξης και κάμψη της οικονομικής δραστηριότητας. Στον τομέα των δημόσιων οικονομικών, το 2008 το έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης ξεπέρασε το 4% του ΑΕΠ, με συνέπεια την υπαγωγή της χώρας στη Διαδικασία Υπερβολικού Ελλείμματος τον Απρίλιο του 2009 με το δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ να προσεγγίζει πλέον το 97%.¹⁷⁶

Ο κατασκευαστικός τομέας ήταν ένας από τους τομείς εκείνους που χτύπησε κυρίως το μένος της κρίσης, τομέα στον οποίο απασχολούνταν η πλειοψηφία των ανδρών μεταναστών. Η κρίση εντούτοις χτύπησε και τις γυναίκες που απασχολούνταν κυρίως ως οικιακές εργάτριες δεδομένου ότι τα ελληνικά νοικοκυριά μείωσαν δραστικά τις δαπάνες για παροχή τέτοιου τύπου υπηρεσιών τις οποίες αναλαμβάνουν πλέον οι ίδιες οι Ελληνίδες που περνούν λόγω κρίσης, όλο και πιο πολύ, σε καθεστώς ανεργίας και υποαπασχόλησης. Μέσα σε αυτό το δυσοίωνα σκηνικό, οι ζωές και τα σχέδια των μεταναστών δείχνουν να καταποντίζονται μαζί με των Ελλήνων. Ωστόσο την κρίση που τόσο αναπάντεχα εισέβαλε στη ζωή των Ελλήνων μοιάζει να την είχαν προγευτεί, να την είχαν 'προβλέψει', κάποιοι από τους πιο ταπεινούς 'υπηρέτες της παγκοσμιοποίησης', οι μετανάστες.¹⁷⁷ Αυτοί μάλλον ζούσαν σε συνθήκες κρίσης και ανασφάλειας, όπως προαναφέρθηκε, ήδη από το 2004 αν όχι από την πρώτη μέρα που πάτησαν το πόδι τους στην Ελλάδα.

Οι έρευνες εντούτοις αναφορικά με την επίδραση της κρίσης στον τρόπο ζωής και σκέψης των μεταναστών είναι εύλογα περιορισμένες και η σχετική βιβλιογραφία ελλιπής. Θα ήταν ενδιαφέρον λοιπόν να διερευνηθεί το πότε, πώς και σε ποιο βαθμό επιδρά η κρίση όχι μόνο στα σχέδια των μεταναστών για το μέλλον τους αλλά και στον τρόπο με τον οποίο αναστοχάζονται το παρελθόν τους προσπαθώντας να κατανοήσουν και να διαχειριστούν το όλο και πιο σύνθετο παρόν τους. Ειδικότερα θα διερευνηθεί, μέσα κυρίως από πρωτογενές υλικό αφηγημάτων ζωής προερχόμενων από συνεντεύξεις που πήρα ο ίδιος, το πώς επανέρχονται, εκλείπουν ή μετασχηματίζονται σε μεταναστευτικές αφηγήσεις εντός της κρίσης εκείνα τα μοτίβα μνήμης και προσδοκίας που συναντήσαμε σε προ κρίσης αφηγήματα.

176] Λιναρδάκη Χριστίνα, Νικολαΐδης Γιώργος, *Τράπεζα της Ελλάδος, Το Χρονικό της Μεγάλης Κρίσης, Η Τράπεζα της Ελλάδος 2008-2013, Δημόσιες Παρεμβάσεις και Θεσμικές Δράσεις για τη Διαφύλαξη της Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας και την Υπέρβαση της Κρίσης*, Κέντρο Πολιτισμού Έρευνας και Τεκμηρίωσης, Αθήνα, 2014, σελ. 49

177] Laliotou Ioanna, *Greek Crisis Foreseen*, ο. π. σελ 258

**ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΚΑΙ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ: ΑΦΗΝΟΝΤΑΣ ΠΙΣΩ ΤΟ ‘ΦΑΝΑΤΙΣΜΟ’ ΚΑΙ ΣΕ
ΕΠΙΠΕΔΟ ΜΝΗΜΗΣ**

Ένα από τα βασικότερα μοτίβα μνήμης που επιβιώνει και μάλιστα δείχνει να αναθερμαίνεται στην ρευστή περίοδο της Κρίσης σχετίζεται με την εξιδανικευτική διάθεση με την οποία οι μετανάστες αναφέρονται στα πρότυπα διαπαιδαγώγησης των παιδικών τους χρόνων, τις αρχές της πειθαρχίας και του σεβασμού με τις οποίες ανατράφηκαν και οι οποίες όπως πιστεύουν τους βοήθησαν να σκληραγωγηθούν και να επιβιώσουν προπάντων σε καιρούς δύσκολους σαν την σημερινή εποχή της κρίσης.

Θα παρατηρήσει σχετικά λοιπόν ένας σαρανταπεντάχρονος πρώην οικοδόμος και νυν ‘μάστορας’ πληροφορητής¹⁷⁸: *«Σαν παιδί κάναμε.. [αταξίες]. Όμως είχαμε φόβο. Δεν μπορούσες να κάνεις ότι θες εκεί.. Θυμάμαι.. έχασα το γαιδούρι στο βουνό.. Με έλεγαν οι γονείς νύχτα 10 η ώρα, ‘‘ πήγαινε πίσω ψάξ’ το, Πίσω ‘‘..Εμείς ,διαφορά τώρα απέναντι στα παιδιά, το ‘σπασε, το ‘χασε λέμε άστο [δε πειράζει]..».* Ένας άλλος πληροφορητής, Βορειοηπειρώτης στην καταγωγή, πρώην καθηγητής μαθηματικών νυν συνταξιούχος που δούλεψε ως τεχνίτης πέτρας στην Ελλάδα, θυμάται¹⁷⁹: *«Δύσκολά παιδικά χρόνια, ούτε δρόμοι, ούτε ρεύμα, ούτε αυτοκίνητα.. Διάβαζα με ξύλα για να βλέπω να διαβάσω. Για να φάμε βράδυ, καθόμασταν στο φεγγάρι.. Οι γονείς όμως έκαναν τα πάντα για να μας στείλουν στο σχολείο..».*

Αυτή η διάθεση ωραιοποίησης και νοσταλγίας του παρελθόντος γενικότερα οφείλεται, όπως παρατηρεί και ο Halbwachs, στο ότι οι άνθρωποι, όσο μεγαλώνουν και βιώνουν τη βιολογική φθίση και την κοινωνική περιθωριοποίηση, έχουν την έμφυτη τάση να εξιδανικεύουν το παρελθόν τους που συχνά δεν φαίνεται να είναι και τόσο ‘ρόδινο’ όσο θέλουν να το εμφανίσουν.¹⁸⁰ Ωστόσο, σε περιόδους κρίσης σαν και αυτή που διανύουμε, αυτή η τάση εξιδανίκευσης των αυστηρών προτύπων διαπαιδαγώγησης επανέρχεται με πιο emphaticό τρόπο και ανασηματοδοτείται. Ενδεχομένως, σε αυτήν την ρευστή περίοδο κρίσης, όχι μόνο σε οικονομικό αλλά και κυρίως σε ηθικό και πνευματικό επίπεδο όπου η πίστη στις αξίες του υλιστικού καταναλωτικού προτύπου έχει κλονιστεί, η προβολή των αυστηρών προτύπων διαπαιδαγώγησης, αντανακλώντας μια βαθύτερη ανάγκη εξεύρεσης σταθερών και προτύπων, να σχετίζεται με την επιθυμία των μεταναστών να επανασυνδεθούν και να διατηρήσουν την ‘αλβανικότητά’ τους ώστε εμπνεόμενοι από τις παραδεδομένες αξίες και αρχές του παρελθόντος να αντλήσουν δύναμη και να διαχειριστούν την κρίση αξιών, την αλλοτρίωση και τον αμοραλισμό του παρόντος.

178] Αρχείο οπτικοακουστικών μαρτυριών Ι.Α.Κ.Α, Ν.Μ, συνέντευξη στον Βλαχάκη Διαμαντή, 22/10/2015

179] Αρχείο οπτικοακουστικών μαρτυριών Ι.Α.Κ.Α, Σ.Γ, συνέντευξη στον Βλαχάκη Διαμαντή, 21/10/2015

180] Halbwachs Maurice *Η συλλογική μνήμη*, ο. π. σελ 133-136

Ενδεχομένως αυτή η προβολή των αυστηρών προτύπων διαπαιδαγώγησης και πειθαρχίας, συχνά συνδεδεμένων με αναφορές στον τότε λιτό βίο, προτύπων που ηθικοποιούν, χαλυβδώνουν και σκληραγωγούν το άτομο απέναντί στις δυσκολίες να συνδέεται επίσης με το ότι, λόγω κρίσης και ανεργίας, οι ενδοοικογενειακές σχέσεις μπορεί να επιδεινώθηκαν, οι διαμάχες και οι τσακωμοί μεταξύ γονέων και παιδιών να έγιναν περισσότεροι από τη στιγμή που όπως λέει και ο σοφός λαός «η φτώχεια φέρνει γκρίνια». Μέσα από αυτήν την αναφορά σε αυτά τα πρότυπα προβάλλεται εμμέσως το αίτημα για αφοσίωση στο λόγο των γονέων και για γεφύρωση των ιδεολογικών αντιθέσεων μεταξύ γονέων και παιδιών τα οποία οι πρώτοι θεωρούν, όπως είδαμε και σε προ κρίσης συνεντεύξεις, κάπως πιο ‘καλομαθημένα’, τουλάχιστον σε σχέση με τους ίδιους που όντας, όπως πιστεύουν, από μικροί μαθημένοι στα δύσκολα τα κατάφεραν και επιβίωσαν.

Ένα μοτίβο μνήμης που επανέρχεται εξάλλου και στα εντός της κρίσης μεταναστευτικά αφηγήματα έχει να κάνει με την αντίθεση μεταξύ φαίνεσθαι και είναι, με το ότι δηλαδή η μάνα στην ουσία διαχειριζόταν συχνά τα χρήματα για τις ανάγκες του νοικοκυριού και ότι είχε και αυτή λόγο ή συναποφάσιζε τουλάχιστον μαζί με τον άνδρα της για τις υποθέσεις του σπιτιού και της οικογένειας. Προκαλεί εντύπωση ότι σε όλες σχεδόν τις αφηγήσεις, περισσότερο των γυναικών που το βλέπουν ίσως από την οπτική της υπέρ τους ανατροπής των έμφυλων ρόλων από τη στιγμή που λόγω κρίσης, ανεργίας και υποαπασχόλησης του οικοδόμου συζύγου αυτές συνεισφέρουν συχνά τα περισσότερα και στηρίζουν τον οικογενειακό προϋπολογισμό, προβάλλεται το πρότυπο μιας δυναμικής μάνας που ξεπερνά μάλιστα σε αξιοσύνη και εργατικότητα τον άνδρα της που σε καμιά περίπτωση δεν περιγράφεται πλέον ως ‘φανατικός’ αλλά αντίθετα ως ένας στοργικός γονιός που δείχνει συχνά εξαιρετική αδυναμία στα παιδιά του.

Αναφέρει έτσι ο σαρανταπεντάχρονος ‘μάστορας’: «*Εμείς με τη μάνα στα χωράφια.. Ο πατέρας μου ήταν στο κουρμπέτι, μια φορά το μήνα ερχότανε για δέκα μέρες, μια βδομάδα. Δεν χόρταινε να μας αγκαλιάζει ..Δεν ήτανε αυστηρός. Η μάνα μου εντάξει, λίγο πιο αυστηρή. Μας έδερνε να μην κλέβουμε κάστανα, καρύδια...Κουμάντο η μάνα μου είχε τα λεφτά ο πατέρας έλειπε».* Μια πρώην δασκάλα νυν συνταξιούχος αφηγήτρια που εργάστηκε ως λαντζέρισα σε εστιατόριο στην Ελλάδα θυμάται¹⁸¹: «*Ο πατέρας μου ήταν χαμηλών τόνων, πολύ φιλότιμος.. η μάνα μου μοδίστρα, έξυπνη γυναίκα από Σμύρνη και Κωνσταντινούπολη ήτανε. [είχε καταγωγή] Για τα πάντα έδινε εντολή η μάνα!.. Και οι δύο περίπου κάνανε μαζί κουμάντο όμως ο πατέρας έφερνε τα λεφτά και τα ‘δινε στη μάνα που αυτή νοιαζότανε για τα παιδιά της, οχτώ παιδιά σπούδασε!*».

181] Αρχείο οπτικοακουστικών μαρτυριών Ι.Α.Κ.Α, Μ.Γ, συνέντευξη στον Βλαχάκη Διαμαντή, 21/10/2015

Το θέμα εξάλλου του προξενιού, οι αντιδράσεις που αυτό προκαλούσε αλλά και ο στιγματισμός των προγαμιαίων σχέσεων είναι μοτίβο που απαντάται σε πολλές αφηγήσεις ατόμων προερχόμενων κυρίως από κλειστές κοινωνίες και χωριά και λιγότερο από πόλεις όπου τα περιθώρια αυτονομίας των γυναικών ήταν μεγαλύτερα. Η πρώην δασκάλα αφηγήτρια, όπως και οι άλλες δύο που παραδέχονται πως ‘φλερτ’ υπήρχαν, θα θυμηθεί τα λόγια της μάνας της πως « *αυτά γίνονταν με μας και πριν από μας*» ενώ θα επικαλεστεί και τα προοδευτικά λόγια του Χότζα που συμβούλευε: «*Τον άνδρα σου θα τον γνωρίσεις στη δουλειά και το σχολείο, όχι με προξενιό*» παραδεχόμενη ωστόσο ότι «*Εγώ ήμουν εξαίρεση*» για το ότι δεν συγκατοίκησε με τα πεθερικά της λόγω επαγγέλματος και ότι πήρε άνδρα από αγάπη και μάλιστα όχι από τον τόπο της.

Αντίθετα μια πρώην πωλήτρια λαϊκών αγορών στην Αλβανία που ως μετανάστρια απασχολείται ως οικιακή εργάτρια ¹⁸², ξεκινά τη δική της ιστορία με την εξής φράση: «*Μού ‘δωσαν άνδρα που δεν τον αγάπησα..-Μαμά της είπα δεν τον αγαπώ. - Πιο καλύτερα να πας να πνιγείς μου είπε παρά να αφήσεις άνδρα γιατί θα κοροϊδεύουν ο κόσμος..*» τονίζοντας ωστόσο πως τη δεύτερη φορά που ξαναπαντρεύτηκε δεν ρώτησε κανέναν. Ο γάμος μάλιστα έμοιαζε για την τότε συντηρητική κοινωνία με δρόμο χωρίς επιστροφή από τη στιγμή που μια γυναίκα παντρευόταν καθώς δεν γινόταν εύκολα αποδεκτό ούτε να χωρίσει ούτε να ξαναπαντρευτεί ακόμη και αν χήρευε. Η εξηντάχρονη σήμερα μοδίστρα πληροφορήτρια ¹⁸³ αναφερόμενη στην εμπειρία του διαζυγίου θυμάται με ένα αίσθημα ενοχής δυο αντιφατικές εικόνες: Από τη μια το ‘φτύσιμο’ της μάνας της όταν την συνάντησε τυχαία στο δρόμο γιατί κλέφτηκε με άνδρα από έρωτα παρά τις προειδοποιήσεις τους αλλά και τις συμβουλές της μάνας της έπειτα από χρόνια που της έλεγε: «*να μην χωρίσεις, να κάνεις υπομονή όπως έκαναν οι παλιές γυναίκες*». Ο δε βορειοηπειρώτης μαθηματικός τονίζει πως αν μια γυναίκα χώριζε τότε δεν την ξαναπαντρευόταν κανένας αν και στις πόλεις ήταν κάπως πιο χαλαρά τα πράγματα ιδίως μετά το 90 όποτε και τα ζευγάρια «*άρχισαν να συζούν πιο σοβαρά*» όπως παρατηρεί.

Στο ζήτημα του προξενιού οι άνδρες πληροφορητές δεν φαίνεται να αντιδρούσαν δυναμικά αλλά μάλλον μοιάζει να το αποδεχόταν σαν κάτι το πατροπαράδοτο και δοκιμασμένο. Ο πενήντάχρονος ‘μάστορας’ αναφέρει ¹⁸⁴: «*γνωριμία με προξενιό οι πιο πολλοί στα χωριά..Ελεγαν αυτή η γυναίκα σχέση πριν το γάμο ότι χειρότερο πράγματα.. Θα το έβγαζε έξω η οικογένεια και μπορεί να κάνει να του μιλήσει 20 χρόνια με μάνα ,πατέρα*». Ωστόσο ο συνομήλικος ομότεχνός του θα παραδεχτεί για τη νέα γενιά ότι οι εποχές που το προξενιό μεσουρανούσε έχουν περάσει ανεπιστρεπτί

182] Αρχείο οπτικοακουστικών μαρτυριών Ι.ΑΚ.Α, Μ.Κ, συνέντευξη στον Βλαχάκη Διαμαντή,21/10/2015

183]Αρχείο οπτικοακουστικών μαρτυριών Ι.ΑΚ.Α, Χριστίνα, συνέντευξη στον Βλαχάκη Διαμαντή16/11/2014 & 25/10/2015

184] Αρχείο οπτικοακουστικών μαρτυριών Ι.ΑΚ.Α, Σ.Κ, συνέντευξη στον Βλαχάκη Διαμαντή,21/10/2015

λέγοντας: «Με προξενιό ήταν τότε, δεν υπήρχε έρωτας. Υπήρχαν κρυφά αλλά ακούγονταν. Ντροπή στο χωριό γι' αυτές. Στην πόλη το ίδιο 20 % με έρωτα και 80% με προξενιό. Πίστευαν με έρωτα χωρίζουν με προξενιό μια ζωή! Τώρα τα πράγματά άλλαξαν..» Μάλιστα όταν ο λόγος έρχεται κατόπιν στο θέμα του γάμου των παιδιών τους κανένας από τους πληροφορητές μου δε μίλησε άμεσα και έμμεσα για προξενιό αλλά αντίθετα για έρωτα και αγάπη.

Ακολουθώντας οι αρνητικές αναφορές στην ακραία μορφή της πατριαρχίας, στον 'φανατισμό', είναι ένα ακόμη μοτίβο που επανέρχεται σε αφηγήσεις της παρούσας περιόδου με την αξιοπερίεργη διαφορά ότι αυτή τη φορά καμία από τις πληροφορήτριες, παρόλο που οι δύο από τις τρεις συγκατοίκησαν επί μακρόν μαζί τους, δεν τον συνδυάζει πια με την τραυματική εμπειρία της συμβίωσης με τα πεθερικά. Στις αφηγήσεις της παρούσας έρευνας οι αναφορές στον 'φανατισμό' έχουν να κάνουν περισσότερο όχι πλέον με προσωπικά βιώματα όσο με αφηγήσεις τρίτων που περιέγραφαν ακραία περιστατικά 'φανατισμού' σχετιζόμενα κυρίως με το θέμα της παρθενιάς και γενικότερα της 'μετρημένης' συμπεριφοράς των γυναικών. Η μοδίστρα πληροφορήτρια εκφράζοντας ίσως τις παροντικές της ανησυχίες ως μητέρα δυο κοριτσιών στην ελληνική κοινωνία ' όλων των κινδύνων', αν και παραδέχεται πως δεν είχε δει με τα μάτια της, έχει έντονα αποτυπώσει στη μνήμη της αφηγήσεις που κυκλοφορούσαν ευρέως εκείνα τα χρόνια και που μιλούσαν για κούρεμα και διαπόμπευση 'πρόστυχών' γυναικών από τον θιγμένο πατέρα και ιδίως τα αδέρφια τους τονίζοντας πως «Πρέπει να είσαι παρθένα. Έτσι μας είχαν πει οι γονείς και εμείς το κρατούσαμε..».

Σε πολλά μεταναστευτικά αφηγήματα μάλιστα η έννοια του 'φανατισμού' διαχωριζόμενη πλήρως από τα υγιή πρότυπα του Ανδρισμού, στιγματίζεται και αντιδιαστέλλεται με την έννοια της 'κουλτούρας' η οποία ταυτίζεται με την δύναμη της 'γνώσης' και τις επαφές με τον 'έξω κόσμο' ως αναγκαίας προϋπόθεσης για τον πολιτισμικό και τεχνολογικό εκσυγχρονισμό της Αλβανίας.¹⁸⁵ Η δασκάλα αφηγήτρια μας αναφέρεται στο 'φανατισμό' σαν κάτι το άκρως αντίθετο με την καθαυτή έννοια της 'κουλτούρας' την οποία ακριβώς συνδυάζει με την γνώση του έξω κόσμου, την κοσμοπολίτικη νοοτροπία και την δύναμη της γνώσης που έχει τη δύναμη να ξεπερνά τις οπισθοδρομικές, 'φανατικές' αντιλήψεις. Κάνοντας μάλιστα αναφορά στην προκομμουνιστική εθνική Ιστορία των δεκαετιών του Μεσοπολέμου και το εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα του βασιλιά Αχμέτ Ζώγου του Α' θα επισημάνει: «Οι γονείς μου είχανε Κουλτούρα..Η Σκόδρα ήταν κέντρο τότε. Ο παππούς μου ήταν έμπορος..Παλιά ήτανε φανατικοί έλεγε η μάνα μου. Με τον Ζώγο βγάλανε τα μαντίλια, με τον Ζώγο τα βγάλανε..». Μάλιστα όταν φέρνει στο νου της μια μαθήτριά της που οι γονείς της την σταμάτησαν από το σχολείο στα 14 για να την παντρέψουν φαίνεται σαν μόλις εκείνη τη στιγμή να συνειδητοποιεί ότι «είχε και τέτοια τελικά στη Βόρεια Αλβανία..»

185] Schwandner-Sievers Stephanie, Fischer Bernd Jurgen, *Albanian Identities*, ο. π. σελ 193-194

Συνοψίζοντας θα διαπίστωνα ότι οι πληροφορητές μου θυμούνται με νοσταλγία τη ζωή στο πατριαρχικό σύστημα συνδέοντάς το κυρίως με τα αυστηρά πρότυπα διαπαιδαγώγησης. Ωστόσο η μνήμη τους μοιάζει σε σχέση με τα προ κρίσης αφηγήματα, να αποσυνδέεται όλο και περισσότερο από τις αναφορές στην πατριαρχία και ιδίως στην πιο ακραία της μορφή το ‘φανατισμό’ στον οποίο αναφέρονται πλέον ως κάτι πέρα και έξω από την σημερινή κοσμοαντίληψη τους περιορίζοντας, ακόμα και οι γυναίκες, τη σχετική καταγγελτική ρητορική για τον ακραίο ‘φανατισμό’ σε ιστορίες τρίτων. Μάλιστα είναι η πρώτη φορά που συναντώ και άνδρα να μιλάει υποτιμητικά για τις ακραίες μορφές της πατριαρχίας δείγμα ότι ακόμα και η συντηρητική πρώτη γενιά με το πέρασμα του χρόνου πολιτισμικά αλλάζει κάπως στάση. Άλλωστε με τι κουράγιο και για πόσο μπορεί κανείς να υποστηρίξει το ‘φανατικό’ πρότυπο όταν τα περισσότερα χρήματα στο σπίτι δεν τα φέρνει πλέον ο ίδιος αλλά η σύζυγός του..

Με άλλα λόγια θα διέβλεπα στις αφηγήσεις της παρούσας έρευνας μια τάση συμπόρευσης παράδοσης αλλά και εκσυγχρονισμού με τον δεύτερο να κερδίζει βαθμιαία όλο και περισσότερο έδαφος στη νοοτροπία και κατ’ επέκταση στη μνήμη των αφηγητών μου. Αυτή η τάση εκσυγχρονισμού αποτυπώνεται πολύ παραστατικά στον αμφιθυμικό λόγο του μικρότερου ηλικιακά ‘μάστορα’ των συνεντεύξεων μου ως εξής: « *Η κρίση έκανε πολλούς να γυρίσουν πίσω [εν. στην παράδοση]. Κάποιοι τα τηρούν τα έθιμα ..Κάποιοι λένε δεν είμαστε στο 60’* ».

ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΔΙΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΥΛΙΚΟΤΗΤΑ

Διερευνώντας τις αφηγήσεις ζωής των πληροφορητών μου διαπίστωσα ότι η μνήμη τους επανέρχεται σε καθημερινά χρηστικά αντικείμενα και πράγματα ευτελούς αξίας η αναφορά στα οποία βοηθά ενδεχομένως να αναστοχαστούν ευκολότερα το παρελθόν τους. Αυτό που κάνει εντύπωση είναι ότι σε πολλές περιγραφές δίνεται έμφαση στην ίδια την υλική διάσταση των πραγμάτων τα οποία έχουν τις δικές τους συναισθηματικές συνδηλώσεις στις ανθρώπινες σχέσεις και στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα προσεγγίζουν το παρελθόν τους.

Το μοτίβο καταρχάς της υλικής στέρησης ως απότοκο της εθνικής περιχαράκωσης που το ίδιο το κομμουνιστικό καθεστώς είχε φροντίσει στην ρητορική του να συνδέσει με τον πολύ διαδεδομένο μύθο της εθνικής υπερηφάνειας, αυτάρκειας και ανεξαρτησίας, μοτίβο που συναντήσαμε σε προηγούμενες αφηγήσεις της προ κρίσης περιόδου επανέρχεται και μάλιστα με μια διάθεση διδακτική στα αφηγήματα της παρούσας έρευνας. Μιας έρευνας που διεξήχθη σε μια εποχή όπου το ζήτημά του υπερκαταναλωτισμού και υπερδανεισμού των νοικοκυριών, του εξωτερικού χρέους, και της απώλειας της εθνικής κυριαρχίας κυριαρχεί ως θέμα συζήτησης. Έτσι ένας από τους οικοδόμους αφηγητές που σήμερα πρέπει να αποπληρώνει τις δόσεις του στεγαστικού του δανείου θα θυμηθεί κουνώντας το κεφάλι τα λόγια του Χότζα:« *Μας*

έλεγε *χόρτα θα φάμε, δεν θα απλώσουμε το χέρι, δεν θα ζητιανέψουμε...*» ενώ και η μοδίστρα αφηγήτρια με θαυμασμό αναφέρει: «*Η μάνα μου και αλάτι να μην είχαμε στο σπίτι, ποτέ δε ζήτησε ..Λίγα πράγματα μα δε μας έλειπε τίποτα*». Μάλιστα η ίδια αφηγήτρια θα φέρει στο νου της τα λόγια της καθηγήτριάς της στο σχολείο με αφορμή μια φτωχική ζακέτα-σύμβολο φτώχειας αλλά και δυναμικού, περήφανου χαρακτήρα στην προκειμένη περίπτωση. Θα περιγράψει λοιπόν: «*Θυμάμαι οι άλλες φίλες μου στο σχολείο φορούσαν καμπαρντίνες, εγώ μόνη μου την έβαψα και την έπλεξα τη ζακέτα που φορούσα..Μια μέρα είπε η καθηγήτρια των ρωσικών ' κοίτα αυτή δεν έχει τι να φορέσει και είναι πρώτη στα μαθήματα ενώ εσείς δεν σας λείπει τίποτα και δεν διαβάζετε ' ».*

Αυτό που παρατήρησα είναι ότι οι αφηγήσεις, ιδίως των γυναικών, στέκονται σε απλά, χρηστικά μικροπράγματα που όμως έχουν τις δικές τους συναισθηματικές συνδηλώσεις στο ψυχισμό και τη μνήμη όπου το ζήτημα της καθημερινής ζωής και η σπουδαιότητα των υλικών λεπτομερειών της όπως παρατηρεί και η Πασσερίνι κατέχει κεντρική θέση στη μνήμη του ολοκληρωτισμού.¹⁸⁶ Αυτό ίσως συμβαίνει υποσυνείδητα για να δοθεί η αίσθηση της συνέχειας σε μια ζωή που λόγω της οικονομικής κατάρρευσης και της μετανάστευσης διακόπηκε απότομα, την οποία νοσταλγούν ταυτίζοντας την με τα χρόνια της νεότητάς τους και από την οποία εμπνέονται και παίρνουν δύναμη για να συνεχίσουν. Νοσταλγώντας ίσως την χαμένη πατρική φιγούρα και την αγάπη που μάλλον στερήθηκε στην προσωπική της ζωή λόγω του διαζυγίου, της μετανάστευσης και του ρατσισμού η μοδίστρα αφηγήτρια θυμάται ιδιαίτερα τα κεράσια - σύμβολο αγάπης των παιδικών της χρόνων λέγοντας: «*Η μάνα μου του έδινε λεφτά για ψωμί..Ο πατέρας μου κρυφά από τη μαμά μου μας έπαιρνε κεράσια και μόλις ερχότανε μας τα μοίραζε..*». Η δε δασκάλα αναπολώντας το σεβασμό και την αγάπη που απολάμβανε και συγκρίνοντας την με τις οδυνηρές εμπειρίες της μετανάστευσης και του επαγγέλματος της λαντζέρισσας αναφέρει: «*Σα δασκάλα με φιλοξενούσανε στα σπίτια τα Σαββατοκύριακα, και γάλα και αυγά μου φέρνανε..Θυμάμαι τα θρανία και τα παιδιά, τα έβαζα με τη σειρά ..Το χειμώνα, οι γονείς δίνανε στα παιδιά κάθε μέρα ένα ζύλο για το σχολείο.. Έραβα ρούχα για τα φτωχά παιδιά δωρεάν, έκανα κεντήματα..αγόραζα τετράδια..*»

Βέβαια το μοτίβο να αναφέρονται οι μετανάστες στα πρωτόγνωρα γι' αυτούς δυτικά καταναλωτικά αγαθά επανέρχεται και στις αφηγήσεις της παρούσας έρευνας. Ωστόσο ενώ στα περισσότερα προ κρίσης αφηγήματά αυτά περιγράφονταν με θαυμασμό και η απόκτησή τους θεωρούνταν προϋπόθεση και σύμβολο μεταναστευτικής επιτυχίας μόνο σε μία από τις έξι περιπτώσεις της παρούσας έρευνας τα καταναλωτικά αγαθά περιγράφονται με έμφαση και αίσθημα κατάπληξης. Θέλοντας ένας από τους οικοδόμους πληροφορητές να δείξει το πόσο επιτυχημένος και εργατικός υπήρξε στα μάτια των Ελλήνων αλλά και των συμπατριωτών του ως υποψήφιος γαμπρός για τις κόρες τους θυμάται τα πρώτα του χρόνια στην Ελλάδα: «*Το 1992 αγόρασα 145,000 δραχμές τηλεόραση με 5,000 μεροκάματο..Δούλενα ένα μήνα..Ήθελε ένας Έλληνας που με έβλεπε που δούλενα, ψώνιζα ψωγεία ,κουζίνες..Μπράβο [έλεγε],νοικοκύρης, εργατικός..*»

186] Πασσερίνι Λουίζα, *Σπαράγματα του 20^{ου} αιώνα*, ο. π. σελ 282

Ωστόσο είναι ο ίδιος αφηγητής που υπό το 'κράτος' της σημερινής κρίσης και την περιρρέουσα ατμόσφαιρα αμφισβήτησης της υπερκατανάλωσης, αναφερόμενός στα ίδια αυτά τα καταναλωτικά προϊόντα που σε πολλά προ κρίσης αφηγήματα είχαν σχεδόν φетиχοποιηθεί ως 'καινούργιά' και 'αγορασμένα' θα πει για το κατεξοχήν σύμβολο του δυτικού καταναλωτικού-υλιστικού προτύπου, το ψυγείο: «*Μπορεί να 'λεγες έχω ψυγείο όμως τώρα λες καμιά φορά άμα είναι άδειο, τι το θέλω..*».

Ενδεχομένως πίσω από τη ρητορική της «τίμιας φτώχειας» όσο και τα σχόλια για τη σημερινή καταναλωτική μανία, υπεύθυνη σε μεγάλο βαθμό για την παρούσα κρίση να υποδηλώνεται μια επικριτική στάση με διάθεση μάλιστα διδακτισμού και νουθεσίας απέναντι στον νεοπλουτισμό και την επιδειξιμανία ορισμένων Ελλήνων που δεν διαχειρίστηκαν συνετά το χρήμα που έπεσε στα χέρια τους όλα τα προηγούμενα χρόνια. Θα υποστηρίξει ο πενηντάχρονος οικοδόμος: «*Ο καπιταλισμός εδώ στην Ελλάδα σαν 'Πυραμίδα'. Ο αληθινός καπιταλισμός λέει σιγά σιγά να χτίσεις, να δουλέυεις πολλά χρόνια μετά να γίνεις πλούσιος. Τώρα στην Ελλάδα ο άλλος ξαφνικά γίνεται πλούσιος*».

Στο πνεύμα εξάλλου επαναπροσδιορισμού της στάσης έναντι των δυτικών καταναλωτικών αγαθών, αφού βέβαια αυτά έχουν όλα αυτά τα χρόνια 'απομυθοποιηθεί' μέσω της αγοράς και της χρήσης τους αναφέρονται και δύο από τις τρεις αφηγήτριές μου. Οι τελευταίες ωστόσο ταυτίζουν δύο κατεξοχήν καταναλωτικά αγαθά, την *coca-cola* και το μίξερ, με περιστατικά ρατσισμού σε βάρος τους και επίδειξη 'πολιτισμικής ανωτερότητας' από τα αφεντικά τους στην Ελλάδα τα οποία μοιάζουν να τις μεταχειρίζονταν όπως οι Ισπανοί conquistadores στους πρωτόγονους Ινδιάνους της Αμερικής που επεδίωκαν τους να τους 'εκπολιτίσουν' δείχνοντάς τους 'καθρεφτάκια'.

Θα θυμηθεί η οικιακή εργάτρια με ανάμεικτα συναισθήματα θυμού και γέλιου το πρώτο αφεντικό της να της λέει δίνοντας της να πιεί ένα μπουκάλι *coca-cola* μαζί με μια τυρόπιτα: «*Έλα γαμώ την Αλβανία σου.. Πάρτο ,το 'χεις δει αυτό στην Αλβανία ποτέ;..Όμως εγώ λέω την αλήθεια, πιο καλύτερή ζωή έχω ζήσει στην Αλβανία.*». Η δε δασκάλα αφηγήτριά φέρνει στο νου της το αφεντικό να την ρωτάει ειρωνικά: «*Εσύ έχεις δει στην Αλβανία μίξερ, έχεις δει μπλέντερ;*» παρατηρώντας με αγανάκτηση: «*Αυτά τα είχα εγώ και εκεί..Εμείς όλοι ήρθαμε για τα παιδιά... Εγώ είχα πάρει σύνταξη τότε, ζούσαμε καλά*».

Συνοψίζοντας, τα καθημερινά αντικείμενα και η υλικότητά τους μοιάζουν στα αφηγήματα των μεταναστών της παρούσας έρευνας για το παρελθόν τους να μετουσιώνονται όχι απλά σε σύμβολα φτώχειας και στέρησης που προβάλλουν τον δυναμικό και σκληροτράχηλο χαρακτήρα τους ή αποδεικνύουν ως σύμβολα μεταναστευτικής επιτυχίας την κοινωνική κινητικότητά και ενδυνάμωσή τους. Δείχνουν μάλλον περισσότερο να παραπέμπουν νοσταλγικά στα χρόνια της αθωότητας και του πάλαι ποτέ κοινωνικού κύρους, της αλλοτινής αγάπης και του σεβασμού που απολάμβαναν στην πατρίδα τους ενώ συχνά παρουσιάζονται απομυθοποιημένα συνδεδεμένα με ρατσιστικά περιστατικά και ταυτιζόμενα με καταναλωτικές νοοτροπίες της ελληνικής κοινωνίας οι οποίες σήμερα, στα χρόνια της κρίσης, στηλιτεύονται όσο ποτέ άλλοτε.

ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ: Η ΧΑΜΕΝΗ ΕΛΕΜ

Παρατηρώντας τις ιστορίες ζωής των αφηγητών μου σε μια εποχή όπου τα ‘κοινωνικά πλαίσια της μνήμης’ έχουν μετασχηματιστεί από την εντεινόμενη καπιταλιστική κρίση διαπίστωσα ότι οι περισσότεροι θέλησαν να μιλήσουν με ιδιαίτερη προθυμία και ενδιαφέρον για τη ζωή στον κομμουνισμό κρίνοντας και συγκρίνοντας την κομμουνιστική με την καπιταλιστική ιδεολογία χωρίς ωστόσο να τρέφουν αυταπάτες για τη δυνατότητα επιστροφής σε ένα προ πολλού χαμένο παράδεισο στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης.

Στα περισσότερα αφηγήματα οι πληροφορητές επιμένουν στο αίσθημα της σιγουριάς και αισιοδοξίας για το μέλλον που απολάμβαναν στην Αλβανία από τη στιγμή που το καθεστώς τους παρείχε το βασικό αγαθό για τον βιοπορισμό τους, την πλήρη απασχόληση και τα ασφαλιστικά δικαιώματα που συνδέονται με αυτήν. Όχι τυχαία και σε σύγκριση με τη σημερινή περίοδο όπου η εργασία τους είναι ως επί το πλείστον ανασφάλιστη και τα μεροκάματα κακοπληρωμένα οι αφηγητές εστιάζονται με ευδιάκριτη νοσταλγία στα εργασιακά δικαιώματα που απολάμβαναν επί κομμουνισμού επαναλαμβάνοντας αρκετές φορές το ουσιαστικό ‘σιγουριά’ και το επίθετό ‘σίγουρος’. Θα παρατηρήσει ο πρώην καθηγητής μαθηματικών: *«Δεν είχες άγχος, είχες σίγουρη δουλειά.. Στην αγροτιά ακόμη όταν έβρεχε έπαιρνες το 70% [του μεροκάματου]»*. Ο σαρανταπεντάρης μάστορας θα πει: *«Είχε δουλειά ..όχι ανεργία. Μόλις τελείωνε το παιδί το σχολείο, στα 16 πήγαινε στα γραφεία του κόμματος..Θα πας στη τάδε εταιρία»* ενώ και η οικιακή εργάτρια θα παραδεχτεί: *«Όποιος δούλευε με το Χότζα είχε λεφτά»*. Μάλιστα προξενεί εντύπωση ότι ακόμα και αυτοί που προέρχονταν από οικογένειες που το καθεστώς εδίωξε αναγνωρίζουν τις τότε ευνοϊκές συνθήκες εργασίας και το αίσθημά ικανοποίησης που προέρχονταν από αυτές. Θα αναφέρει η μοδίστρα αφηγήτρια: *«Δούλευα εργάτρια σε ένα εργοστάσιο φασόν..θυμάμαι έπαιρνα αρκετά λεφτά. Εκεί πληρωνόμουν κάθε δύο βδομάδες, ήταν στάνταρ, μπορούσες να κανονίσεις..Παρά τα κακά σίγουρα λεφτά, σίγουρη δουλειά»*.

Το δεύτερο σε συχνότητα μοτίβο που επανέρχεται έχει να κάνει με το αίσθημα αμοιβαιότητας, σεβασμού και αυτοπειθαρχίας που φρόντισε το καθεστώς μέσα από την εκπαίδευση και τους χώρους δουλειάς να περάσει στους ανθρώπους. Στην εποχή της κρίσης όπου κυριαρχεί ο ατομισμός και η αλλοτρίωση και όπου ο καθένας έχει αφεθεί μόνος του να τα βγάλει πέρα δεν εκπλήσσει που όλοι σχεδόν οι αφηγητές εστιάζονται με ιδιαίτερη έμφαση στα παραπάνω θέματα. Θα παρατηρήσει σχετικά ο πενήντάχρονος οικοδόμος αναφορικά με την ικανότητα του Χότζα να εμφυσήσει την πίστη σε αξίες: *« Το καλύτερο το σχολείο, πολύ αυστηρό, πολύ καλό. Αυστηροί δάσκαλοι αλλά σεβόμασταν πάρα πολύ το δάσκαλο..»* ενώ και ο βορειοηπειρώτης αφηγητής δίνοντας έμφαση στο πνεύμα σεβασμού και αμοιβαιότητας που επικρατούσε επί κομμουνισμού θα θυμηθεί: *«Με το Χότζα δεν μπορούσες να βρίσεις, να κάνεις..Ένας ήθελε να παντρευτεί.. και πήγαμε εμείς σαν μέλη της οργάνωσης Νεολαίας..ήρθε η οργάνωση Γυναίκας, για να συμβουλευθούν ..»*

Ένα θέμα που επανέρχεται εξάλλου στις αναμνήσεις των αφηγητών αφορά τις κοινωνικές παροχές και ιδίως το αίσθημα της ασφάλειας που ένιωθαν στην Αλβανία

χάρη στον αποτελεσματικό έλεγχο και την αυστηρότητα των αρχών που έκανε τους πολίτες να μπορούν να κοιμηθούν ακόμη και «*με ανοιχτά παράθυρά τη νύχτα*» όπως αναφέρει ο πρώην καθηγητής μαθηματικών από τη στιγμή που υπήρχε «*Νόμος παντού*». Νιώθοντας σήμερα το γήρας να πλησιάζει αλλά και όντας αποκομμένοι από τα αγαθά του κράτους Πρόνοιας μιας και πολλοί δουλεύουν ανασφάλιστοι κάθε άλλο παρά τυχαίο είναι που η μνήμη τους πηγαίνει διαρκώς στο σύστημα περίθαλψης και τις παροχές που τους προσέφερε η φτώχη τους πατρίδα. Θα αναφέρει χαρακτηριστικά η πρώην δασκάλα: «*Για τα παιδιά το πρώτο καλό, πήγαινε η μαμή [γιατρός]κάθε 2 μέρες όσο μακριά και να 'ταν...Στις γιαγιάδες που δεν είχαν λεφτά έδινε 500 λεκ ,ρύζια, μακαρόνια ,λάδι και έβαζε και γυναίκα να τους κοιτάει κάθε μέρα...*».

Αναφορικά με τα αρνητικά του καθεστώτος οι περισσότεροί αφηγητές τονίζουν κυρίως το πόσο 'κλειστός' ήτανε χρησιμοποιώντας αυτό το χαρακτηριστικό επίθετο σε συνδυασμό με το 'δικτάτορας' ακριβώς για να καταδείξουν το πόσο είχε περιχαρακώσει τον αλβανικό λαό. Πρόκειται για ένα λεκτικό μοτίβο που το είδαμε να κυριαρχεί και στα προ κρίσης αφηγήματα το οποίο έρχεται σε αντιδιαστολή με τον 'ανοιχτό' χαρακτήρα, τη γνώση και την ελευθερία της ζωής στον καπιταλισμό. Και οι δύο οικοδόμοι- μάστορες της έρευνας μου τον συγκρίνουν έτσι με τον πιο ανοιχτό και διορατικό Τίτο λέγοντας ό ένας από τους δυό: «*Αυτός τυφλός όχι όπως ο Τίτο που άνοιζε τα σύνορα..Γιατί η Γιουγκοσλαβία, η Ελλάδα και εμείς τέτοιο χάλι;*»

Πέρα από αυτήν την στερεοτυπική αντίθεση μεταξύ του τότε και του τώρα, μεταξύ 'κλειστής', οπισθοδρομικής, κομμουνιστικής Αλβανίας σε υπονοούμενη αντιδιαστολή με την 'ανοιχτή', προοδευτική, καπιταλιστική Δύση, η μνήμη των πληροφορητών, χωρίς ωστόσο ένα ευδιάκριτο αίσθημα ενοχής, αυτοθυματοποίησης ή μοιρολατρίας σε τέτοιο βαθμό όπως παρατηρεί λχ η Παπαγεωργίου στην προ κρίσης έρευνα της, εστιάζεται στην αναξιοκρατία, και την κομματική διαφθορά. Θα παρατηρήσει ο πενήντάχρονος οικοδόμος: «*Όσοι δεν ήταν με το συστήμ του Χότζα δεν είχαν δικαίωμά για πανεπιστήμιο..βάζανε άλλους με κατώτερο βαθμό*» συμπεραίνοντας ότι σε αντίθεσή με τους «*τεμπέληδες*» όπως αποκαλεί τους βολεμένους και ευνοημένους του κόμματος, «*ο λαός δούλευε πολύ χωρίς να έχει προκοπή όπως είχε στον καπιταλισμό*». Ο δε βορειοηπειρώτης μαθηματικός θα θυμηθεί τους 'σπιούνους' του κόμματος ενώ και η μοδίστρα αφηγήτρια θα σταθεί στο στιγματισμό της οικογένειάς της και στις συνέπειές για τη ζωή και της σπουδές της λέγοντάς: «*Όλα τα χωράφιά τα πήρε το κράτος και εκτός αυτού τους βάλανε και έναν τίτλο 'Τσιφλικάρης' και μας κνηηγούσανε..Εμείς σαν παιδιά του Τσιφλικά κανένα δικαίωμά ,ούτε να σπουδάσουμε.*»

Ωστόσο οι περισσότεροι αφηγητές όταν αναφέρονται στο πρόσωπο - σύμβολο του καθεστώτος, τον Χότζα, αν και οι ίδιοι δεν το παραδέχονται ξεκάθαρα, συγκρίνουν άλλοτε ακούσια και άλλοτε εκούσια το εδώ με το εκεί δείχνοντας να αναπολούν τα προνόμια της ζωής στον κομμουνισμό τα πρότυπα του οποίου μάλιστα συνδέουν και ταυτίζουν με τα πατριαρχικά πρότυπα της αμοιβαιότητας, του σεβασμού και της προσωπικής τιμής. Θα παρατηρήσει συνειρμικά η οικιακή εργάτρια για το Χότζα «*..ούτε άφησε να κλέβει, ούτε να σκοτώσει. Τώρα δε μιλάνε στην οικογένεια να πεις μια κουβέντα δε μπορείς*» επαναλαμβάνοντας έτσι σαν επωδό και σαν ρεφρέν 4 με 5 φορές τη φράση «*Εμένα μ' αρέσει το συστήμ του Χότζα* »..

Το μνημονικό μοτίβο όπου κομμουνισμός και πατριαρχία διαπλέκονται και μάλιστα συνυπάρχουν εξιδανικευμένα εμφανίζεται και στην περίπτωση της παρούσας έρευνας. Αυτό το περίεργο αμάλγαμα και η εκ πρώτης όψεως οξύμωρη σύζευξη στη μνήμη πολλών αφηγητών δύο φαινομενικά εκ διαμέτρου αντίθετων ιδεολογιών, του κομμουνισμού και της πατριαρχίας, ενδεχομένως να οφείλεται στην προτεραιότητά που έδιναν στην καλλιέργεια μιας ανώτερης εργασιακής ηθικής στηριζόμενη στον αυστηρό καταμερισμό και εποπτεία της εργασίας. Άλλωστε όπως υποστηρίζει η Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, τα δυο αυτά συστήματα, παρά τις όποιες διαφορές τους, εδράζονται σε δυο θεμελιώδεις αρχές: Στο ότι και για τα δύο συστήματα οι ατομικές επιθυμίες και πράξεις νομιμοποιούνταν μόνο με αναφορά σε μια ευρύτερη συλλογικότητα αλλά και στο ότι και τα δύο δίνουν προτεραιότητά στο θέμα της υπόληψης και φήμης ως οργανωτικής αρχής της κοινωνίας.¹⁸⁷

Μάλιστα ακόμα περισσότερο δείχνουν να αναπολούν τον κομμουνισμό και τις αξίες του ιδίως αυτοί που ήταν οι πιο ευνοημένοι του τότε συστήματος. Αναφερόμενος στις κομματικές διακρίσεις ο πρώην μαθηματικός θα παραδεχτεί: «*Οι δημόσιοι υπάλληλοι δεν τα έβλεπαν αυτά*» ενώ και ο σαρανταπεντάχρονος μάστορας, έχοντας μάθει την τέχνη ήδη από την Αλβανία, ενθυμούμενός πως κάποτε στο χωριό του το ψωμί δεν τρωγόταν λόγω κακής ποιότητας του καλαμποκιού θα καυχηθεί: «*Μέσα σε μια βδομάδα νταλικές με άλλο σιτάρι ήρθαν..Μας πρόσεχε,. γιατί σε αυτό το χωριό ήμασταν ‘καλλιτέχνες’*». Αυτοί που περνούσαν καλά εκεί φαίνεται έτσι πως νοσταλγούν με ακόμη μεγαλύτερη ένταση τη ‘χαμένη Εδέμ’ του Κομμουνισμού μοτίβο που εντοπίσαμε και σε πολλές προ κρίσης αφηγήσεις.¹⁸⁸

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο δεν είναι τυχαίο πως ο θάνατος του Χότζα περιγράφεται με ιδιαίτερες λεπτομέρειες και υποβλητικό τρόπο και από τους τέσσερις πληροφορητές που δεν ανήκαν στους ‘εχθρούς’ του καθεστώτος. Μέχρι και η οικιακή εργάτρια που δεν ανήκε στους άμεσα ευνοημένους του συστήματός θα ομολογήσει πως πήγαινε στον τάφο του κάθε μέρα ενώ ο σαρανταπεντάχρονος μάστορας θα θυμηθεί: «*Όλος ο κόσμος έκλαιγε. Άσε τι λένε. ‘Μαύρη’ μέρα στο χωριό μας..Θυμάμαι εκείνη τη χρονιά είχε βαρύ χειμώνα..Οι μεγάλοι ήξεραν ότι θα πεθάνει κάποιος μεγάλος*». Η δε δασκάλα αφηγήτριά παραδέχεται συγκινημένη: «*Δεν πήραμε ανάσα, μας κοβόταν η ανάσα.*» ενώ και ο έτερος εκπαιδευτικός αποφαίνεται: «*Όλος ο κόσμος έκλαιγε και μάλιστα έλεγε τι θα γίνει από τώρα και πέρα..Αυτός ήταν θεός. Κατάργησε τη θρησκεία και ήταν αυτός θεός*».

Αυτό που παρατήρησα από τις συνεντεύξεις είναι ότι πέρα από δύο πληροφορητές που οι οικογένειές τους εκδιώχτηκαν από το καθεστώς και είναι φυσιολογικό να μην το νοσταλγούν μολονότι αναγνωρίζουν τα θετικά του, όλοι οι υπόλοιποι αφηγητές, πέρα από την στερεοτυπικά επαναλαμβανόμενη μομφή που του

187] Riki Van Boeschoten, *Gendered Memories: From Communist Past to Migrant present*, Διεθνές συνέδριο *Gendered aspects of Migration in South Eastern Europe*, 30/11-2/12 2007, Βόλος, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

188] Balli Brikena, *From communist past to capitalist present*, ο.π. σελ 334-335

προσάπτουν, ότι δηλαδή ήταν πολύ ‘κλειστός’, αναστοχάζονται τα χρόνια στον κομμουνισμό όχι τόσο με μοιρολατρικά και ενοχικά συναισθήματά στο βαθμό που παρατήρησα σε προ κρίσης αφηγήσεις όσο περισσότερο με μια νοσταλγική διάθεση ταυτίζοντάς τα μάλιστα με τις αρχέγονες πατριαρχικές σταθερές και αξίες. Μοιάζει δηλαδή, όπως σχετικά παρατηρεί και η Πασσερίνι αναφερόμενη στη μνήμη των ολοκληρωτικών καθεστώτων, η μνήμη τους να στέκεται περισσότερο στις καλές και όμορφες στιγμές του οικογενειακού βίου και του ατομικού παρελθόντος και πολύ λιγότερο στον αυταρχισμό του κομμουνιστικού συστήματος περιορίζοντας τις μνημονικές αναφορές για τα ‘βάσανα’ της ζωής στον κομμουνισμό τους σε αφηγήσεις τρίτων και όχι τόσο της δικής τους ζωής.¹⁸⁹

Αυτή την εμφανώς εξιδανικευτική διάθεση με την οποία αναστοχάζονται τη ζωή στον κομμουνισμό οι αφηγητές μου, άνδρες και γυναίκες μια από τις οποίες μάλιστα, η οικιακή εργάτρια, θα παραδεχτεί πως « ο πατέρας μου 90' χρονών ακόμα έχει κρεμασμένο το 'στέμμα' του Χότζα», μια διάθεση που φαντάζει ακόμα πιο μεγάλη στην εποχή της καπιταλιστικής κρίσης που διανύουμε, πρέπει να τη συσχετίσουμε με την «κόκκινη νοσταλγία» που προέκυψε από τη διάψευση της προσδοκίας για τη ζωή στον καπιταλισμό.

Πρόκειται για την καλούμενη μετασοσιαλιστική «ostalgie», τη νοσταλγία δηλαδή που αναδύεται ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 90 σε χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ με κυρίαρχη την πρώην Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας οι κοινωνίες των οποίων διήλθαν από μια μακρά μεταβατική περίοδο πολιτικών και πολιτισμικών μετασχηματισμών σε αναζήτηση μιας νέας ταυτότητας. Ο νεολογισμός αυτός προέρχεται από τη γερμανική λέξη «Ανατολή» (Ost) και τη σύνθετη ελληνική «νοσταλγία» από το Νόστος-επιστροφή στην πατρίδα και το άλγος, την λύπη δηλαδή που προέρχεται από την αίσθηση απώλειας της πατρίδας και των εμπειριών που συνδέονται με αυτήν. Αυτή η ιδιότυπη νοσταλγία συνδεόμενη σε επίπεδο καθημερινής πρακτικής με την σχεδόν φετιχοποίηση υλικών αντικειμένων που παραπέμπουν στον κομμουνισμό, από ανατολικά αυτοκίνητα και κομμουνιστικές κονκάρδες ως παλιές ηλεκτρικές συσκευές και πορτρέτα ηγετών που αναρτώνται σε περίοπτη θέση σε χώρους του σπιτιού, εξιδανικεύει τα θετικά της ζωής στον κομμουνισμό προβάλλοντας το αίσθημα σιγουριάς και ασφάλειας που απολάμβανε μέσω κυρίως της εγγυημένης από το κράτος εργασίας ο απλός άνθρωπος σε σύγκριση με την ανασφαλή και απρόβλεπτη ζωή και εργασία στον καπιταλισμό. Αυτή η νοσταλγία συνεπώς κατά την Daphne Berdahl έχει να μας πει περισσότερα για το παρόν παρά για το παρελθόν από τη στιγμή που μέσω αυτής το άτομο προσπαθεί να διαχειριστεί την αίσθηση της απώλειας και τα τραύματα του παρόντος αλλά και τις αβεβαιότητες του μέλλοντος του.¹⁹⁰

189] Πασσερίνι Λουίζα, *Σπαράγματα του 20^{ου} αιώνα*, ο. π. σελ 282

190] Daphne Berdahl, *(N)Ostalgie' for the present: Memory, longing, and East German things*, Ethnos, 2010, σελ 206-207

Αυτό το αίσθημα νοσταλγίας φαντάζει μάλλον πιο δυνατό από τις προ κρίσης αφηγήσεις όπου η ‘συλλογική’ μνήμη του κομμουνισμού έμοιαζε περισσότερο ‘διχασμένη’ και στραμμένη στα θέληγτρά του τότε ακμάζοντος καπιταλισμού. Η νοσταλγία αυτή ίσως να οφείλεται στο ότι ο κομμουνισμός μπόρεσε να εξασφαλίσει ορισμένα βασικά πράγματα που είναι δυσεύρετα στην σημερινή Ελλάδα της κρίσης και της επισφαλούς εργασίας: τη δουλειά και το αίσθημά της αισιοδοξίας που πηγάζει από αυτήν, το πνεύμα συλλογικότητας και την πίστη σε ανώτερες αξίες και ιδανικά που χρειάζεται ο κάθε άνθρωπος προκειμένου να πορευτεί στη ζωή. Κάθε κρίση επομένως για τον κομμουνισμό ισοδυναμεί συχνά με μια σύγκριση με τον καπιταλισμό, το τότε με το τώρα ,το εκεί με το εδώ, άλλοτε υποσυνείδητη και άλλοτε περισσότερο ρητή. Μόνο που τώρα το βάρος της πλάστιγγας, τουλάχιστον σε ψυχολογικό και συναισθηματικό επίπεδο, δεν μοιάζει πλέον να γέρνει και τόσο ξεκάθαρα υπέρ του καπιταλισμού και της πίστης στην Ιδέα της προόδου μέσω αυτού όπως αποφαίνονταν ορισμένες προ κρίσης έρευνες..

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΣ ΝΟΤΟΣ – ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΟΣ ΒΟΡΑΣ: ΜΙΑ ΑΝΤΙΘΕΣΗ ΠΟΥ ΕΠΙΜΕΝΕΙ

Σε πολλές από τις αφηγήσεις της παρούσας έρευνας εξακολουθεί να διαφαίνεται η βαθιά από ότι φαίνεται πολιτισμική αντίθεση μεταξύ Βορείων και Νοτίων, μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών. Στη μνήμη έτσι των προερχομένων από το χριστιανικό Νότο Αλβανών ο Μουσουλμανικός Βοράς συνεχίζει να ταυτίζεται με τις οπισθοδρομικές αντιλήψεις, τις ακραίες νοοτροπίες και τις ‘φανατικές’ πρακτικές θεωρούμενος κατά κάποιον τρόπο πολιτισμικά κατώτερος. Στα πλαίσια αυτής της αντίθεσης ο σαρανταπεντάχρονος μάστορας μουσουλμανικής καταγωγής, θεωρεί ότι τον αδελφό του τον έκοψαν από τις εξετάσεις εισαγωγής στο Πανεπιστήμιό μόνο και μόνο επειδή ήταν ‘Βόρειος’. Αντίθετα οι χριστιανοί αφηγητές συνεχίζουν να προβάλλουν την πίστη τους που από ότι φαίνεται τους προσδίδει υψηλότερο status στην χριστιανική Ελλάδα.

Η καταγόμενη από την Κορυτσά μοδίστρα παρόλο που δεν είχε βαφτιστεί στην Αλβανία και συνεπώς επίσημα τουλάχιστον δεν θεωρούταν χριστιανή, αναφερόμενη στο κούρεμα και τη διαπόμπευση γυναικών που είχαν σεξουαλικές επαφές εκτός γάμου θα πει αφήνοντας να φανεί αυτός ο υφέρπων διαχωρισμός μεταξύ Βορίων-φανατικών και Νοτίων-προοδευτικών: *«Αυτά ήταν στη Βόρεια Αλβανία πιο έντονα...ένας μόνο σε μας έπιασε την αδερφή του και τις έκοψε τα μαλλιά. Αυτή ήτανε η πρώτη και η τελευταία που ακούσαμε στην Κορυτσά που ήταν μικρή κοινωνία και γνωρίζομασταν»*. Ο δε βορειοηπειρώτης μαθηματικός αναφερόμενός σε ένα περιστατικό ακραίου ‘φανατισμού’ που κατέληξε μάλιστα σε φόνο θα κάνει ακόμα πιο ευδιάκριτό αυτό τον πολιτισμικό διαχωρισμό μεταξύ Βορά-Νότου ενθουμούμενος:

«Εκεί στο Βορά το νόμο τον έκανε ο άνδρας. Είχε μέρη που είχε φανατισμό..Η γυναίκα του έφυγε σε κάποιον και αυτός τη σκότωσε..Όταν ρώτησε η ασφάλεια 'τί έκανε αυτός; ' τους είπε ' Με άφησε και έφυγε ' λες και 'κανε κάτι φυσιολογικό..»

Από τη μεριά τους οι πληροφορητές που προέρχονται από τον μουσουλμανικό Βορά αλλά και την κεντρική Αλβανία προβάλλουν περισσότερο το προφίλ του ανοικτού ατόμου σε θέματα θρησκευτικών αντιλήψεων προβάλλοντας εμμέσως το παρελθόν τους στην κομμουνιστική Αλβανία μη διστάζοντάς να καταγγείλουν το ρατσισμό που αντιμετώπισαν στην Ελλάδα λόγω του μουσουλμανικού ή μη χριστιανικού ονόματός τους. Ο βορειοηπειρώτης μαθηματικός με επικριτικό πνεύμα τονίζει πως *«οι Έλληνες υποστήριζαν τους χριστιανούς και ανάγκασαν τους Αλβανούς να αλλάξουν ονόματα»*. Η δε δασκάλα αφηγήτρια επισημαίνει *« Είμαι μερικά πράγματά προσωπικά, η θρησκεία όχι βαθιά σε εμάς, δεν είναι πάρα πολύ βαθιά αυτό το πράγμα .Γιατί να αλλάξω εγώ το όνομά μου για χάρη της θρησκείας»*. Μάλιστα η ίδια αφηγήτριά αναφερόμενη στη γενέτειρά της Σκόδρα, αμφισβητώντας το στερεότυπο του οπισθοδρομικού 'Βορείου Μουσουλμάνου' προβάλλει ένα πιο προοδευτικό πρότυπο υποστηρίζοντας: *«..Είχανε 'κουλτούρα' η Κορυτσά και η Σκόδρα, οι μοναδικές πόλεις στην Αλβανία..Καπνίζουν σε εμάς, κάπνιζαν και πριν έρθουν εδώ [οι γυναίκες].Δεν είχαμε σχέση με υπόλοιπη Αλβανία. Σε αυτούς είναι ντροπή να καπνίζει η γυναίκα»*.

Αυτό ωστόσο το πιο προοδευτικό σε σύγκριση με τα προ κρίσης αφηγήματα, πιο 'ενδυναμωμένο' και ενίοτε πιο επιθετικό και καταγγελτικό προφίλ που επιδιώκουν να προβάλλουν όχι μόνο οι Βόρειοι αλλά και πολλοί από τους υπόλοιπους μουσουλμάνους Αλβανούς σε βάρος των «ρατσιστών Ελλήνων» οι οποίοι κατά τη γνώμη τους πρέπει να πάψουν να ασχολούνται με θέματα πιο προσωπικά όπως αυτό της θρησκείας, ενδεχομένως ενθαρρύνεται να εκφραστεί και να εκδηλωθεί πιο ανοιχτά λόγω της κρίσης και του διασυρμού που έχουν υποστεί όλα αυτά τα τελευταία χρόνια οι Έλληνες από μεριάς των δανειστών. Και αυτό διότι το αίσθημα ανωτερότητας και το γόητρο των Ελλήνων έναντι των Αλβανών φαίνεται να έχει πληγεί πλέον σε τέτοιο βαθμό από τη ρητορική των ξένων media και το στερεότυπο λχ περί του 'τεμπέλη' και 'πονηρού' Έλληνα που μοιάζει σαν να έχουν χάσει πλέον τρόπον τινά, τουλάχιστον στα μάτια των μεταναστών, την ηθική νομιμοποίηση να τους ελέγχουν για τις προσωπικές τους πεποιθήσεις.

Ωστόσο όσο η κρίση επιμένει η αντίθεση μεταξύ Βορείων και Νοτίων μοιάζει να βαθαίνει. Και αυτό διότι πολλοί από τους τελευταίους, ιδίως οι βορειοηπειρώτες, έχοντας καταφέρει να ενσωματωθούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τους υπολοίπους και κυρίως όντας απαλλαγμένοι από το βραχνά των 'χαρτιών' και το κυνήγι των ενσήμων, εισπράττοντας μάλιστα πολλοί από αυτούς τη σύνταξη του ομογενούς, φαίνεται πως προκαλούν τη ζήλεια αυτών που δεν απολαμβάνουν αντίστοιχα προνόμια χωρίς αυτό να σημαίνει πως ο Βόρειος είναι πάντα ο μη ή λιγότερο ενταγμένος και ο Νότιος ο ενταγμένος πλήρως. Ένας βορειοηπειρώτης πληροφορητής μου σε μια αποστροφή του λόγου, διαχωρίζοντάς τη θέση του από τους 'άλλους' Αλβανούς θα πει *« οι άλλοι χωρίς χαρτιά, εγώ διαφορετικά»* αναφερόμενός στη δυνατότητά του να επισκέπτεται όποτε θέλει το πατρικό του κάτι που δεν μπορούν πλέον να κάνουν τόσο εύκολα 'οι άλλοι'.

Αυτή τη διάσταση μεταξύ ενταγμένων και λιγότερο ενταγμένων μεταναστών επεσήμανε και η Μιχαήλ σε επιτόπια έρευνά της στην Καστοριά τονίζοντας ωστόσο ότι δεν έχει να κάνει μόνο μεταξύ προνομιούχων βορειοηπειρωτών και λιγότερο ενταγμένων Αλβανών αλλά και μεταξύ των υπολοίπων μελών της μεταναστευτικής κοινότητας οι ανταγωνισμοί στους κόλπους της οποίας για μια θέση ‘στην καρδιά’, στις δουλειές και στα σπίτια των Ελλήνων μοιάζει να αυξήθηκαν από τη στιγμή που λόγω κρίσης τα μεροκάματα λιγόστεψαν. Στην έρευνά της (2011) αναφέρει μια μετανάστρια: « *Μας ζηλεύουν επειδή τα καταφέραμε. Οι περισσότεροι από αυτούς είναι μουσουλμάνοι ενώ εγώ είμαι χριστιανή. Πήγαίνα στην εκκλησία και έτσι έκανα γνωριμίες.. Δεν τους άρεσε γιατί μπήκαμε στον κύκλο των Ελλήνων από την αρχή*».¹⁹¹ Διαχωρίζοντας εμμέσως τη θέση του και το ‘Εγώ’ του από τους ‘άλλους’ Αλβανούς θα αναφέρει ο σαρανταπεντάχρονος οικοδόμος της δικής μου έρευνας που αν και αμιγώς μουσουλμανικής καταγωγής Αλβανός καταφέρνει και βρίσκει ακόμα κάποια μεροκάματα έχοντας κάνει από πριν τα κουμάντα του: « *Εγώ δόξα το θεό δεν έχω δυσκολίες σε αυτά.. Οι άλλοι δεν έχουν ένσημα και δυσκολεύονται.. Γι αυτό και έφυγαν οι μισοί και φεύγουν*».

Συνοψίζοντας θα έμενα στη διαπίστωση ότι η βαθύτερα πολιτισμική αντίθεση μεταξύ Βορά – Νότου όχι μόνο εξακολουθεί να επιμένει σε ευδιάκριτο βαθμό αλλά στα χρόνια της κρίσης μοιάζει να αναζωπυρώνεται λόγω των προνομίων που απολαμβάνουν οι μεν και στερούνται οι δε. Οι χριστιανοί του Νότου συνεχίζουν να απολαμβάνουν μια πιο πλεονεκτική θέση σε σύγκριση με τους μουσουλμανικής καταγωγής μετανάστες οι οποίοι ωστόσο πηγαίνοντας ένα βήμα πέρα από την θρησκευτική υβριδικότητα που πρόβαλλαν στο παρελθόν μοιάζουν όλο και περισσότερο να εγκαταλείπουν τη θέση ‘άμυνας’ επιδεικνύοντας έναν πιο προοδευτικό χαρακτήρα χωρίς να είναι διατεθειμένοι αυτή τη φορά να απεμπολήσουν ή να αποκρύψουν τόσο εύκολα τα πολιτισμικά και θρησκευτικά τους πιστεύω.

‘ΑΡΡΕΝΩΠΕΣ’ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΣΤΟΝ ΕΡΓΑΣΙΑΚΟ ΣΤΙΒΟ

Παρατηρώντας τα αφηγήματα ζωής των γυναικών διείδα ότι μολονότι πρόκειται για πρώτης γενιάς μετανάστριες που έχουν ανατραφεί με συντηρητικά πατριαρχικά πρότυπα οι ίδιες αυτοπαρουσιάζονται ως δυναμικές προσωπικότητες με αρρενωπά χαρακτηριστικά τα όποια αναδεικνύονται μέσα από την εμπειρία της μετανάστευσης και τον αγώνα της καθημερινής βιοπάλης.

Αυτός ο δυναμικός χαρακτήρας μοιάζει να έχει εκκολαφτεί από την εφηβική και νεανική ηλικία, τα μαθητικά και τα πρώιμα εργασιακά τους χρόνια στην Αλβανία. Και στις τρεις αφηγήτριες επανέρχεται έτσι το μοτίβο αν όχι ακριβώς της ‘γεννημένης επαναστάτριας’, τουλάχιστον μιας γυναίκας από τα γεννοφάσκια της δυναμικής, δραστήριας και πεισματάρως που ανταγωνίζεται ισότιμά τους άνδρες στο χώρο των σπουδών και της εργασίας και που στο τέλος τα καταφέρνει.

191] Μιχαήλ Δόμνα, *Αλβανική μετανάστευση στην Ελλάδα*, ο. π. σελ 144-145

Η αναφορά και η προβολή τέτοιου είδους μοτίβων που συχνά έχουν ένα επικό χαρακτήρα λειτουργεί κατά την Πασσερίνι γι αυτές τις κατατρεγμένες μετανάστριές ως πηγή έμπνευσης και ενθάρρυνσης, τους δίνει δύναμη να συνεχίσουν στον ανηφορικό δρόμο της παροντικής ζωής τους.¹⁹² Η δασκάλα αφηγήτρια αναφερόμενη σε ένα επεισόδιο τσακωμού με ένα πρώην αφεντικό της παρατηρεί σχετικά: « *Εγώ το είχα αυτό από μικρή, ήθελα το δίκαιό και στο σχολείο και στους γονείς..*». Αλλά και η μοδίστρα αφηγήτρια μας περιγράφει: «*Μου είπε κάποτε η μάνα μου άμα κεντήσεις αυτά τα δύο μαξιλάρια θα σε πάρω στο μοναστήρι.. και καθόμουν όλη μέρα, δυο μέρες, και τα κέντησα ..Ήμουν έτσι από μικρή, από μικρή πολύ ανήσυχη*». Η ίδια μάλιστα στέκεται στο ότι οι δάσκαλοί της ούτε καν κοίταζαν το γραπτό της στο σχολείο έχοντας της απόλυτη εμπιστοσύνη ότι θα τα καταφέρει ενώ θυμάται με περηφάνια τα λόγια της πρώτης της προϊσταμένης στο εργοστάσιο : «*Αν είχα πέντε σαν και εσάς δεν τις ήθελα τις άλλες.*»

Οι αφηγήτριές σπλισμένες με αυτό το πνεύμα μαχητικότητας και εργατικότητάς αυτοπαρουσιάζονται να αντιδρούν με ιδιαίτερη ευθιξία και δυναμισμό απέναντι στο ρατσισμό που βίωσαν ιδίως τα πρώτα χρόνια από τα αφεντικά τους στην Ελλάδα, αντίδραση που παρατηρήσαμε και σε προ κρίσης συνεντεύξεις. Η πρώην δασκάλα αφηγούμενη την προσπάθειά της να εμψυχώσει τις πιο φοβισμένες συναδέλφισσες της στο εστιατόριο ώστε να διεκδικήσουν ισότιμη μεταχείριση με τους έλληνες συναδέλφους περιγράφει: «*..Είχε ρατσισμό και πάρα πολύ! Εγώ Αλβανίδα, η προηγούμενη βορειοηπειρώτισσα , έτρωγε μόνη της στη λάντζα ..της είπα ‘να πας μαζί να φας [με τους άλλους σερβιτόρους]τι είσαι εσύ ζώο να τρως μόνη σου’. Μου λέει ‘τα αφεντικά σε βλέπουν με άλλο μάτι’.. Πάω με το πιάτο εγώ ‘επιτρέπεται λέω να φάω και εγώ εδώ σαν άνθρωπός’..Με κοιτούσανε όμως στα μάτια... εγώ τίποτα..Το είπα και στην άλλη όμως φοβόταν, είχε ντροπή.. Μετά ξεκίνησε να φάει και i αυτή εκεί.. Είχε ρατσισμό.*» Η ίδια μάλιστα θα βάλει στη θέση του ένα αφεντικό όταν της είπε πως θα της δίνει λιγότερα χρήματα επειδή δεν ήξερε τη γλώσσα αντιμιλώντας του: « *Γιατί; Τα πιάτα και οι κατασάρολες με τη γλώσσα πλένονται;*»

Η σκληρή δουλειά ωστόσο των πρώτων χρόνων αλλά και τα χρήματα που κέρδισαν με τον ιδρώτα τους επιτρέπει στις αφηγήτριές μας να βελτιώσουν της συνθήκες ζωής του. Το μοτίβο της επαγγελματικής και οικονομικής κινητικότητας επομένως χάρις στο σκληρό ιδρώτα και τη σωματική κούραση επανέρχεται στα λεγόμενα των τριών αφηγητριών μας δύο από τις οποίες μάλιστα θα τολμήσουν να χωρίσουν τον όχι και τόσο ‘προκομμένο’ σύζυγό τους παρά το ότι κάτι τέτοιο δεν ήταν εύκολα αποδεκτό για τα συντηρητικά ήθη των Αλβανών. Θυμάται η μοδίστρα αφηγήτριά μας περιγράφοντας τη ζωή της με τον ράθυμο σύζυγό της: « *Δουλεύαμε δώδεκα ώρες, βγάζαμε πολλά λεφτά.. Ούτε ποδήλατό εκεί, εδώ πήραμε αμάξι, οι πρώτοι Αλβανοί..Εγώ μια μηχανή, μια σκλάβια να βγάζει τα λεφτά, αυτός όμως τίποτα..Και αποφασίσαμε να χωρίσουμε... Εγώ, μια γυναίκα μόνη, σε μια ξένη χώρα, με δυο κορίτσια, έπρεπε να ξεκινήσω από την αρχή..*».

Στα πλαίσια ωστόσο της σταδιακής ενσωμάτωσής τους στην ελληνική κοινωνία οι αφηγήτριες μας αναφέρονται στη δημιουργία σχέσεων οικειότητας με ορισμένους

192] Πασσερίνι Λουίζα, *Σπαράγματα του 20^{ου} αιώνα*, ο. π. σελ 114-115

εργοδότες τους αλλά και στην προσπάθειά τους να κρατήσουν τις αποστάσεις προκειμένου να μην καταστούν θύματα εκμετάλλευσης, μοτίβα που συναντήσαμε και στα προ κρίσης αφηγήματα στα πλαίσια της οικιακής εργασίας. Θυμάται με πολύ νοσταλγία το σταθερό μεροκάματο και την αγάπη της οικογένειας την οποία φρόντιζε η οικιακή εργάτρια που πριν κατασταλάξει στο συγκεκριμένο επάγγελμά πέρασε από τα χωράφια και τις λαϊκές αγορές λέγοντας : « *Οκτώ χρόνια κρατούσα πέντε παιδιά στο σπίτι του παπά.. Μαζί τρώγαμε μεσημέρι, πρώτο πιάτο δικό μου, καφέ και μετά φύγε..*» Το πόσο καλό 'ήταν' το μεροκάματό 'στα σπίτια' φαίνεται στο λόγο της δασκάλας αφηγήτριας για μια πρώην πάμπωχη μαθήτρια της: «*..Όταν ήρθε δεν είχε ψωμί να φάει ,έκλαιγε..Τώρα αυτή ζει καλύτερά από μένα γιατί ξεκίνησέ να δουλεύει στα σπίτια.. Για αυτή και για πολλές άλλες αλλάζανε τα πράγματα...*» Η μοδίστρα αφηγήτρια που και αυτή έκανε μεροκάματα καθαρίζοντας περιστασιακά σπίτια περιγράφει εντούτοις με εμφανή διστακτικότητα και καχυποψία τη σύναψη στενών σχέσεων με τα αφεντικά παρόλο που παραδέχεται πως καμιά φορά τύχαινε να βγουν έξω παρέα: « *Έ όχι ..καλές σχέσεις είχα αλλά όχι και καφέ..δε δίνανε τα λεφτά, τα αργούσανε..Θυμάμαι κάποτε πήγε να με φιλήσει ένας προϊστάμενος..*»

Η ίδια μάλιστα συνεχίζοντας θα θυμηθεί συγκινημένη μα και εμφανώς μετανιωμένη το σωματικό και κυρίως ψυχικό κόστος, την απομόνωσή, τη φθορά σε προσωπικό και οικογενειακό επίπεδο που είχε η απουσία της από το σπίτι, θέμα που εντοπίζεται και σε προ κρίσης συνεντεύξεις: « *Δουλειά 14-16 ώρες τη μέρα, Σάββατα, Κυριακές, γιορτές, δουλειά ,τα παιδιά σπίτι μόνα τους. Δεν ζήσανε τη παιδική τους ηλικία τα παιδιά μου..ήμωνα αωστηρή ,φοβόμωνα μην η μεγάλη πάρει δρόμο*». Η δε δασκάλα αφηγήτρια στο ίδιο μοτίβο απογοήτευσης και αίσθηση απομόνωσης, δείχνοντας το πρησμένο από την ατελείωτη ορθοστασία στη λάντζα πόδι της, θα θυμηθεί στα πλαίσια της 'τραυματικής μνήμης' : «*Δεν έπαιρνα ποτέ άδειες ,ούτε για γιορτές ποτέ.. Ο πατέρας μου θα πέθαινε ήμωνα στη δουλειά 11 η ώρα δε μ' άφηνε να φύγω.. έφυγα μόνο για μια μέρα .. στο δρόμο πέφτω από το λεωφορείο και σπάω το πόδι.. Όταν γύρισα πήρανε χαμπάρι και 11 η ώρα ήρθαν να με φωνάζουν. Τους δείχνω μαύρο το πόδι, θα έρθεις μου λέει..Πήγα. Δεν τολμούσαμε να πούμε και τίποτα γιατί θα μας έβγαζαν από τη δουλειά..Αυτό θα πει ρατσισμός, αυτό θα πει καπιταλισμός και δεν είναι δίκαιο!*»

Ένα από τα πράγματα που παρατήρησα είναι ότι η οικιακή εργασία περιγράφεται με πολύ πιο θετικούς όρους, σχεδόν εξιδανικευμένη συγκριτικά προς άλλες μορφές έμμισθης εργασίας χωρίς τη σχετική γκρίνια λχ περί διπλού φορτίου. Μάλιστα αυτές που παραπονιούνται περισσότερο για έλλειψη χρόνου αυτοδιάθεσης και για σωματική και ψυχική κούραση δείχνουν να είναι όχι τόσο η οικιακή εργάτρια όσο η λαντζέρισσα και η μοδίστρα που πλέον γυρεύει και αυτή να κάνει μεροκάματα καθαρίζοντας σπίτια ή αναλαμβάνοντάς τη φύλαξη παιδιών και ηλικιωμένων. Η πρώτη μάλιστα δείχνει να νοσταλγεί τα οκτώ χρόνια που πέρασε στο «σπίτι του παπά», το καλό και σταθερό μεροκάματο που πλέον είναι δυσεύρετο κάνοντας την να ξαναγυρνά σε δουλειές ακόμα πιο βαριές ως αποκλειστική ή χειρότερα, στα χωράφια, προκειμένου να συμπληρώσει το εισόδημά της.

Αυτό που επίσης παρατήρησα πέρα από τα παραπάνω μοτίβα που εμφανίζονται και στα προ κρίσης αφηγήματα και έχουν να κάνουν με το πρότυπο της γεννημένης

επαναστάτριας, των σχέσεων οικειότητας ,της προσπάθειας επαγγελματοποίησης των υπηρεσιών αλλά και της φθοράς, της κοινωνικής απομόνωσης που συνεπάγεται η έξοδος στη μισθωτή εργασία και η συνακόλουθη έλλειψη ελεύθερου χρόνου είναι ότι απουσιάζει από τη μνήμη των μεταναστριών της έρευνας εκείνη η ενίοτε μεγαλόστομη ρητορική περί ανατροπής των παραδοσιακών έμφυλων ρόλων παρόλο που η δασκάλα αφηγήτρια αναγνωρίζει πως οι ρόλοι αυτοί άλλαξαν κυρίως για τις οικογένειες αυτών που προέρχονταν από τα χωριά και όχι τόσο από τις πόλεις. Απουσιάζει ή τουλάχιστον έχει μετριαστεί με άλλα λόγια ο συχνά ‘θριαμβευτικός’ και με στόμφο εκείνος λόγος περί οικονομικής ενδυνάμωσης των γυναικών και περί απροθυμίας του συζύγου να συμβάλει στις δουλειές του σπιτιού που συναντούσα όχι σπάνια σε προ κρίσης αφηγήσεις.

Η παραπάνω τάση ενδεχομένως να οφείλεται στο ότι λόγω κρίσης έχουν μειωθεί τα εισοδήματα όχι μόνο των ανδρών αλλά και των γυναικών κάτι που φαίνεται να τους κόβει κάπως ‘τον αέρα του νικητή’ .. Μπορεί εξάλλου να απουσιάζει ή να μετριάζεται μια ρητορική δυναμικής διεκδίκησης ίσως διότι επιτείνει το ήδη τεταμένο κλίμα των διαπροσωπικών σχέσεων και παραπέμπει σε οδυνηρές εμπειρίες σχετιζόμενες με περιστατικά ενδοοικογενειακών διενέξεων που έτσι και αλλιώς επιτείνονται λόγω οικονομικής καχεξίας και των προβλημάτων που αυτή επιφέρει. Επιπρόσθετα η τάση αυτή ίσως να καταδεικνύει την ενίσχυση της τάσης επιστροφής αλλά και συναισθηματικής αποδοχής των παραδοσιακών έμφυλων ρόλων στους οποίους φαίνεται πως επιστρέφουν όλο και περισσότερο εκούσια, από την κούραση και την φθορά, ή ακούσια, λόγω κρίσης και ανεργίας, οι μετανάστριες.

Μπορεί ωστόσο να οφείλεται στο ότι οι σύζυγοί τους έχουν πλέον συμβιβαστεί σε τέτοιο βαθμό, λόγω της ανεργίας και της αυξανόμενης εξάρτησής τους από το γυναικείο εισόδημά, ώστε να βρίσκουν τελικά , θέλοντας και μη, το χρόνο και τη διάθεση να συμμετάσχουν στις καθημερινές φροντίδες του νοικοκυριού. Άλλωστε ο ζήλος εκείνος με τον οποίο αναφέρονταν στην έξοδό τους στη μισθωτή εργασία και στις προοπτικές που ανοίγονταν μπροστά τους μέσω αυτής μοιάζει να παρέπεμπε περισσότερο σε αίτημα και προσδοκία ενδυνάμωσης παρά σαν υπαρκτή πραγματικότητα. Σήμερα, μετά από τόσα χρόνια ζυμώσεων με την ‘προοδευτική’ δυτική ρητορική περί ισότητας αλλά και λόγω οικονομικής συγκυρίας που δεν ευνοεί την εκδήλωση της ανδρικής ανωτερότητας, έχοντας κατακτήσει πλέον σε μεγάλο βαθμό όχι μόνο απλά μια σχέση ισοτιμίας αλλά συχνά υπεροχής έναντι του άλλου φύλου δε βρίσκονται πλέον, όπως λχ μια δεκαετία πριν, στη ‘θέση άμυνας’ και στην ανάγκη εκείνη που τις υποχρέωνε αλλοτινά να την διεκδικήσουν πιο δυναμικά ακόμη και σε επίπεδο λεκτικής επιτέλεσης θεωρώντας ίσως σαν κάτι δεδομένο και αυτονόητο που δε μοιάζει πλέον να απειλείται..

ΑΝΔΡΙΣΜΟΣ ‘ΠΡΟΣΑΡΜΟΖΟΜΕΝΟΣ’ ΣΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Μελετώντας τις αφηγήσεις των ανδρών διαπίστωσα ότι η μνήμη τους εστιάζεται σε περιστατικά μέσα από τα οποία προβάλλονται τα αρρενωπά τους χαρακτηριστικά, ο δυναμικός τους χαρακτήρας ,η εργατικότητά και η ψυχική τους δύναμη, μοτίβα που συναντήσαμε και σε προ κρίσης αφηγήσεις.

Ειδικότερα η αναφορά στο ‘κουρμπέτι’, στο μακρινό και επικίνδυνο ‘ταξίδι’ για δουλειά, ως συνέχεια μιας ευρύτερης οικογενειακής παράδοσης και ως διαβατήρια τελετή ανδρισμού και ενηλικίωσης, επανέρχεται στις αφηγήσεις και των δύο οικοδόμων πληροφορητών ως κεντρικό στοιχείο και δείγμα αρρενωπότητας εκκολαπτόμενης στην πατρίδα ήδη από τα παιδικά και εφηβικά χρόνια . Αναφέρει ο σαρανταπεντάχρονος μάστορας: *«Ο πατέρας μου ήταν στο κουρμπέτι, μια φορά το μήνα έρχονταν..Εγώ από 9 χρονών έκοβα ξύλα στα χωράφια βοηθούσα τη μάνα. Στα 15-16 φεύγω οικοδομή, στο κουρμπέτι να βοηθήσω οικογένεια.»*.Μάλιστα αναφερόμενός στην ‘ανεξάρτητη’ απόφαση του να μεταναστεύσει και συνδέοντας το το κουρμπέτι, με το ταξίδι από την ‘άγνοια’ στη ‘γνώση’ στα πλαίσια του γνώριμου από τα προ κρίσης αφηγήματα ‘ανδρικού’ μοτίβου ‘του πειρασμού της περιέργειας’ και της αυτόνομης δράσης θα θυμηθεί ο πενηντάχρονος ‘μάστορας’: *« Ήθελα να βλέπει κάτι.. Πώς είναι εδώ; Κλειστό εκεί. Περιέργεια, από το σχολείο έμαθα [εν. για την Ελλάδα]..Παράνομα ήρθαμε. Εγώ το αποφάσισα από όλα τα αδέρφια και την οικογένεια.»*.

Ένα ακόμα μοτίβο ανδρισμού έχει να κάνει με την επίπονη περίοδο της μαθητείας αλλά και τις καθημερινές ‘εξετάσεις’ που έδιναν προκειμένου να *«σε πει ο άλλος μάστορα»*. Το πόσο βαρύνουσα σημασία είχε το να γίνεις τελικά ‘μάστορας’ περιγράφει ο ίδιος αφηγητής ενθυμούμενός: *« Τα λεφτά ανάλογα με την τέχνη..Εγώ δούλευα εργάτης και μόνος μου άρπαζα το μυστήρι, μόνος μου.. Αυτός [ο αρχιμάστορας] δεν ήθελε να μάθω εγώ την τέχνη. Ήθελα να μη μείνω εργάτης. Αυτός έπαιρνε 140 λεκ, 250 ο μάστορας..Μέτα από 2-3 χρόνια εξετάσεις, αν δεν ήξερες θα έμενες πάλι εργάτης όχι μέσο. Πέρασα εξετάσεις Γ’ κατηγορίας κατευθείαν από 140 πήγα 190 λεκ..Μας έλεγε το κράτος σας έχω ανάγκη σαν μαστόρια »*.

Αυτό που παρατήρησα εξάλλου είναι ότι απουσιάζουν σχεδόν ολοκληρωτικά από τις αφηγήσεις των ανδρών σε αντίθεση με των γυναικών πληροφορητών αναφορές σε συγκεκριμένα περιστατικά ρατσισμού. Υπάρχουν μόνο μια – δυο σύντομες και γενικόλογες φράσεις όπως *«είχε λίγο ρατσισμό»* σε λεπτομέρειες του οποίου ωστόσο δεν θέλουν να αναφερθούν ενδεχομένως διότι τα έχουν ‘αποθήσει’ από τη μνήμη τους λόγω του ότι μπορεί να σχετίζονται με τραυματικές εμπειρίες που προσέβαλαν τον ανδρισμό τους. Ο δε βορειοηπειρώτης καθηγητής θεωρεί πως ρατσισμό είχε κυρίως για τους μουσουλμάνους όχι για τους χριστιανούς ελληνικής καταγωγής όπως ο ίδιος. Απεναντίας από τους δύο οικοδόμους ο πενηντάχρονός αφηγητής αναφέρεται σε μια *« πολύ καλή σχέση με τα αφεντικά»* που τον συμβούλευαν και τον καθοδηγούσαν ενώ ο δεύτερος περιγράφοντας μια πατερναλιστική σχέση με τα πρώην αφεντικά του τονίζει πως *«από το 2000 έχουμε οικογενειακή σχέση, γάμο, βαφτίσια με καλούν, τόσο πολύ είχα σεβασμό, όπως είχα μάθει..»* .

Ο ίδιος μάλιστα προβάλλει στο λόγο του το πρότυπο του άνδρα – κουβαλητή γεγονός που τον καθιστούσε ‘ιδανικό γαμπρό’ όχι μόνο για Αλβανίδες αλλά και για Ελληνίδες νύφες καθώς όπως αναφέρει *«είχα ευκαιρίες εδώ..Ήθελε ένας Έλληνας που με έβλεπε που δούλευα, ψώνιζα ψυγεία ,κουζίνες μπράβο έλεγαν νοικοκύρης, εργάτης , σκέφτεται την οικογένειά.. εγώ όμως λέω όχι, έχω κόσμο πίσω..»* Στο σημείο μάλιστα αυτό εμμέσως παραδέχεται πως με τις Ελληνίδες δεν έβλεπε μέλλον αφήνοντας να διαφανεί η απόσταση, τα προσκόμματά που στην πραγματικότητα μπορεί να

υπήρχαν στην προοπτική μεικτού γάμου μεταξύ Αλβανού και Ελληνίδας. Έτσι στα πλαίσια μιας νέο-πατριαρχικής στροφής δικαιολογεί την απόφασή να γυρίσει στο χωριό του και να πάρει κορίτσι από τον τόπο του, υπάκουο και αναθρεμμένο με τα παλιά τα πρότυπα όχι λόγω απόρριψής από Ελληνίδα αλλά λέγοντάς: *«εγώ πρώτα ήρθα ελεύθερος..πήγα πίσω παντρεύτηκα, είχα αφήσει κόσμο πίσω, μάνα, πατέρα, αδέρφια..λέω όχι Ελληνίδα, δύσκολα θα πήγαινε εκεί.»*

Ωστόσο όταν η κουβέντα έρχεται στο αν και κατά πόσο έχει επηρεάσει η εργασία της γυναίκας τον παραδοσιακό καταμερισμό εργασίας και οι τρεις άνδρες παραδέχονται πως η γυναίκα κυρίως τα τράβαγε όλα από τη στιγμή που ο άνδρας έλειπε από το πρωί στην οικοδομή ενώ εκείνες παρόλο που εξακολουθούσαν όπως και στην Αλβανία να εργάζονται επωμίστηκαν και την ανατροφή των παιδιών. Θα πει λοιπόν ο πενηντάρης οικοδόμος: *«η γυναίκα περισσότερο ασχολείται με το σπίτι, τα παιδιά, εγώ δούλευα»* ενώ και ο βορειοηπειρώτης πρώην μαθηματικός και έπειτα εργαζόμενος σε τεχνική εταιρεία θα αναφέρει: *«Στην Ελλάδα δεν άλλαξε η κατάσταση..Και η γυναίκα και εδώ πολύ σκληρά δούλενέ, σε 2-3 δουλειές πήγαινε..[Στο σπίτι] όλα η γυναίκα..Εγώ έφευγα 5 το πρωί γυρνούσα βράδυ κουρασμένος, όλα στη γυναίκα»*.

Ωστόσο ο παρατατικός που χρησιμοποιούν οι αφηγητές λχ 'δούλευα', 'έφευγα', έρχεται σε αντιδιαστολή με την τωρινή κατάστασή τους όπου πλέον τα μεροκάματά στην οικοδομή όλο και αραιώνουν. Αυτό που διέκρινα είναι ένα εμφανές αίσθημα αμηχανίας και σχετικής απροθυμίας να μιλήσουν πιο ανοικτά στην ερώτησή για το πώς έχει επηρεάσει η κρίση τη ζωή και τους συζυγικούς ρόλους στο δικό τους σπίτι. Η αμηχανία αυτή παρατηρείται, όχι τόσο στον πρώην μαθηματικό που βαδίζοντάς στα 60 εισπράττει μια μικρή έστω σύνταξη από το αλβανικό δημόσιο αλλά και από το ελληνικό κράτος ως ομογενής όντας κάπως πιο εξασφαλισμένος, όσο στους άλλους δυο αφηγητές, που βρίσκονται στην παραγωγική ηλικία των 45-50 χρόνων, δεν έχουν σταθερή δουλειά και χρειάζονται τα μεροκάματά των δυο συζύγων τους που δουλεύουν 'στα σπίτια'. Ο συνήθως λαλίστατος αφηγητής που καυχιόταν για τον 'τίτλο' του 'μάστορα' και τη δυνατότητά του να ψωνίζει τα απαραίτητα για το νοικοκυριό παρατηρεί αμήχανα και διστακτικά: *«..Εεε εγώ άνεργος είμαι τώρα...σαν οικοδόμος που είμαι εντάξει..Βοήθεια είναι αυτό τώρα, εννοείται πως ωφέλησε η δουλειά της γυναίκας..Αυτή κάνει κάτι, θα βγει το γάλα από τα παιδιά, βοήθεια είναι..»* Μάλιστα δεν προλαβαίνει να τελειώσει καλά καλά τη σκέψη του και ο ήχος από τον αρτοπαρασκευαστή τον καλεί να τρέξει για να μην καεί το βραδινό ψωμί και η οικογένεια μείνει νηστική.. Κάτι που σπεύδει να κάνει μάλιστα χωρίς δεύτερη σκέψη και δισταγμό..

Αυτή η έκδηλη απροθυμία και αμηχανία να αναφερθούν ιδίως οι άνδρες στο πώς επηρέασε η κρίση τις συζυγικές και οικογενειακές σχέσεις καθώς και την κατανομή των έμφυλων ρόλων τις περισσότερες φορές καταλήγει σε σιωπή. Αυτή η σιωπή μπορεί ίσως να συνδέεται με αισθήματα ντροπής και δισταγμού να παραδεχτούν την οικονομική και κατ' επέκταση προσωπική αποδυνάμωσή της ισχύς και δυνατότητας επιβολής τους αλλά και την αντιστρόφως ανάλογη οικονομική ενδυνάμωση των γυναικών, παραδοχή που δεν συνάδει με τα παραδοσιακά πρότυπα ανδρισμού με τα οποία ανατράφηκε η πρώτη γενιά. Μιας ενδυνάμωσης που

ανατρέποντας το παραδοσιακό στερεοτυπικό μοντέλο της αλβανικής οικογένειας μπορεί ενίοτε να καταλήξει σε ένα υποτιμητικό για τον άνδρα διαζύγιο. Σε έρευνα της Μιχαήλ (2011) στην Καστοριά θα αναφέρει ένας αφηγητής για τους γονείς του: « Η μάνα μου δουλεύει πιο πολύ. Είναι πιο άξια. Οι γονείς μου χώρισαν για προσωπικούς λόγους. Η μάνα μου είχε οικονομίες, τα δικά της λεφτά.. Ο πατέρας τώρα πήγε πίσω, στο πατρικό.». ¹⁹³

Σε ένα δεύτερο επίπεδο αυτή η σιωπή ωστόσο μπορεί ενδεχομένως να σχετίζεται με την πιθανή διατάραξη των ενδοοικογενειακών σχέσεων υποδηλώνοντας ενδεχομένως αισθήματα ενοχής που καταλήγουν σε μνημονική απόθεση τραυματικών εμπειριών. Σε πρόσφατη έρευνα η Νίκη Παπαγεωργίου και ο Χρήστος Τσιρώνης επισημαίνοντας την αύξηση κρουσμάτων αλκοολισμού και ενδοοικογενειακής λεκτικής και σωματικής βίας σε χώρες που βρίσκονται σε παρατεταμένη ύφεση υποστηρίζουν σχετικά : «Όσο αυξάνονται τα περιστατικά ακραίας φτώχειας τόσο μεγαλώνει η αναμονή ή και η απαίτηση να «θυσιαστούν» οι γυναίκες για την επιβίωση των οικείων τους.. Τα πρόσωπα που κυρίως γίνονται θύματα αυτού του είδους βίας στην οικογένεια, στον εργασιακό χώρο και στον κοινωνικό περίγυρο είναι οι γυναίκες και μάλιστα οι πιο αδύναμες..Σε ορισμένες περιπτώσεις οι γυναίκες, αποφασίζουν να μη γνωστοποιήσουν την εκμετάλλευση που υφίστανται είτε ως μια επιλογή επιβίωσης, είτε εξαιτίας μιας πολιτισμικής αντίληψης ότι οι γυναίκες πρέπει να «θυσιάζονται» για τους υπόλοιπους.» ¹⁹⁴. Σε κάθε περίπτωση πέρα από τις παραπάνω υποθέσεις εργασίας χρειαζόμαστε περισσότερη έρευνα που να επιτρέπει μια πιο ασφαλή στοιχειοθέτηση του αντίκτυπου της κρίσης επάνω στις έμφυλες σχέσεις σε κοινωνικό και ενδοοικογενειακό επίπεδο.

Συνοψίζοντάς θα έλεγα πως οι μετανάστες της πρώτης γενιάς εξακολουθούν να έχουν ψηλά στο σύστημα αξιών τους τόσο την πατριαρχική νοοτροπία όσο και την εργασιακή ηθική παραδεχόμενοι τη δική τους αρχική απροθυμία να ασχοληθούν με τα του οίκου τους αλλά και αναγνωρίζοντας την υπερπροσπάθεια των συζύγων τους στον τομέα αυτό. Ωστόσο δείχνοντας σαν να ‘βολεύονται’ με αυτήν την κατάσταση, αναλαμβάνουν εργασίες για να τις ξεκουράσουν κάπως μιας και αυτές είναι που πλέον λείπουν περισσότερο από το σπίτι για να φέρουν το μεροκάματο και ‘το γάλα του παιδιού’ χωρίς αυτό βέβαια να είναι κάτι που φαίνεται να τους χαροποιεί ιδιαίτερα. Έτσι για την ‘τιμή των όπλων’, κάπως ‘δειλά’ και χωρίς την έμφαση, την ‘επιτελεστική υπεραρρενωπότητά’ και το ζήλο εκείνο που συνάντησα σε προ κρίσης αφηγήσεις απλά αναφέρονται σε αυτό που καταλήγει ο πενήντάχρονος οικοδόμος αφηγητής μου : « Άλλο που τώρα κρίση.. αλλά η γυναίκα δεν πρέπει να δουλεύει βαριά δουλειά..Η γυναίκα είναι για το σπίτι, για τα παιδιά, για το φαί..».

193] Μιχαήλ Δόμνα, *Αλβανική μετανάστευση στην Ελλάδα*, ο. π. σελ 178

194] Παπαγεωργίου Νίκη , Τσιρώνης Χρήστος, *Φύλο, Μετανάστευση και Οικονομική κρίση στην Ελλάδα: Η τρέχουσα συζήτηση*. Διατμηματικό Δίκτυο Πρωταγόρας, 2013, στο ejournals.lib.auth.gr/culres/article/view/3943 σελ 115-117

IV] ΠΡΟΣΔΟΚΙΕΣ ΚΑΙ ΕΝΟΡΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Αναλύοντας τον ορίζοντα προσδοκιών, τις επιθυμίες και τους φόβους των μεταναστών για το μέλλον τους στην προ του 2008 περίοδο στάθηκαν ιδιαίτερα στη σημασία των συνθηκών εργασιακής επισφάλειας ως παράγοντα ανασταλτικού για τη χάραξη μεσοπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων μελλοντικών σχεδίων. Ορισμένα από τα μοτίβα αυτού του επισφαλούς μεταναστευτικού ορίζοντα που εντοπίστηκαν στα προ Μνημονίου αφηγήματα επανέρχονται εμφατικά και στην παρούσα έρευνα ενώ κάποια άλλα τείνουν να εκλείψουν ή να μετασχηματιστούν προσλαμβάνοντας νέες εκδοχές και διαστάσεις.

Παρόλο που όλοι σχεδόν οι αφηγητές ζώντας μέσα σε αυτή τη ρευστή ελληνική πραγματικότητα της κρίσης ήταν επιφυλακτικοί στο να διατυπώσουν ξεκάθαρα τις σκέψεις και τα σχέδιά τους αναφορικά με το μέλλον διέκρινα τα ακόλουθα θέματα προσανατολισμών τα οποία βρίσκονται μεταξύ τους σε μια διαδοχική και αλληλεξαρτώμενη σχέση και μέσα από τα οποία, με πολλές βέβαια αντιφάσεις και παλινδρομήσεις, οι μετανάστες προσπαθούν να φανταστούν το μέλλον ώστε αντλώντας δύναμη από αυτό να ανταπεξέλθουν στις προκλήσεις του παρόντος.

ΦΟΒΟΣ ΚΑΙ ΑΧΝΗ ΕΛΠΙΔΑ ΣΤΗ ΣΚΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Μελετώντας τα λεγόμενα των πληροφορητών για το πώς βλέπουν το μέλλον τους και με ποια θέματα το συσχετίζουν διαπίστωσα ότι στις περισσότερες συνεντεύξεις τείνει να εκλείψει ένα από τα πιο συνηθισμένα μοτίβα μεταναστευτικής προσδοκίας το οποίο συναντούσαμε έστω και σε φθίνουσα πορεία στις αφηγήσεις της προηγούμενης, προ κρίσης περιόδου. Αυτό έχει να κάνει με την πίστη στην ιδέα της προόδου σε υλικό και πνευματικό επίπεδο μέσω της εργασίας του ατόμου στο καπιταλιστικό μοντέλο οργάνωσης της κοινωνίας. Δεν φαίνεται να υπάρχει ξεκάθαρα μια τέτοια σταθερή πίστη που να τη συνοδεύει μια εμφανώς αισιόδοξη διάθεσή ότι τα πράγματα θα βελτιωθούν αλλά περισσότερο επανέρχεται ένα αίσθημα φόβου ότι η προσωπική τους ζωή μπορεί να χειροτερέψει ακόμα περισσότερο στο μέλλον.

Αυτό που κυριαρχεί στα περισσότερα αφηγήματα είναι συνεπώς ένα αίσθημα απογοήτευσής και ματαιώσης των προσδοκιών για επαγγελματική και κοινωνική κινητικότητα στην προοπτική της οποίας δεν αναφέρεται κανένας. Το αντίθετο μάλιστα με κάθε ευκαιρία ιδίως οι γυναίκες πληροφορήτριες για να καταστήσουν ακόμα πιο 'χτυπητή' την διάψευση των σημερινών προσδοκιών τους αναφέρονται ενίοτε με μια δόση λεκτικής υπερβολής στις υψηλές προ-μεταναστευτικές προσδοκίες τους που κατέρρευσαν με πάταγο ιδίως στα χρόνια της κρίσης. Θα αναφέρει ειρωνικά η οικιακή εργάτρια «*Λέγανε οι πιο μεγάλοι 'θα βρεις λεφτά με το τσουβάλι, στο δρόμο..Μας λένε πίσω ακόμα δε χορτάσατε λεφτά;' Δεν το ξέρουνε αυτοί που δεν ήρθαν εδώ!*» Η δε δασκάλα θα πει «*Το περίμενα όπως στα έργα ,όπως στη τηλεόραση... Το περίμενα κάπως αλλιώς Για μένα δεν είναι προς καλό..*». Αλλά και ο

βορειοηπειρώτης αφηγητής στα πλαίσια αυτής της απογοήτευσης συγκρίνοντας το πριν με το σήμερα θα πει « *Δύο πράγματα δε μπορούσε να προβλέψει κανείς ότι θα χαλούσε το σύστημα του Χότζα και τη κρίση εδώ στην Ελλάδα*». Μάλιστα ο ίδιος αφηγητής θα πει σε μια νέα, αντεστραμμένη εκδοχή του λεκτικού μοτίβου που είδαμε και στα προ κρίσης αφηγήματα του ‘ανοιχτός –κλειστός’, ‘άγνοια- γνώση’ πως «*δεν ‘ξέραμε’ τι θα πει καπιταλισμός*» μόνο που στην περίπτωση αυτή η μετέπειτα γνώση του καπιταλισμού δε μοιάζει να γεννά αισιοδοξία όπως λχ στην προ κρίσης έρευνα της Παπαγεωργίου αλλά απογοήτευση.

Μέσα σε αυτήν την απογοητευτική κατάσταση περισσότερο οι άνθρωποι μοιάζουν απλά να προσπαθούν να διαχειριστούν τα νέα δεδομένα. Αυτό που προέχει πλέον είναι η επιβίωση, ο αγώνας να μπορέσουν να καλύψουν τα βασικά για τη συντήρηση των ιδίων και της οικογένειάς τους. Θα παρατηρήσει ο βορειοηπειρώτης εκπαιδευτικός που ωστόσο έχοντας ελληνική ταυτότητά δεν έχει το άγχος των ενσήμων και το φόβο της απέλασης με τον οποίο έρχονται καθημερινά αντιμέτωποι πολλοί ανασφάλιστοι μετανάστες: «*Από το 2009 χωρίς δουλειά και εγώ και η γυναίκα... Τον ΕΝΦΙΑ πρέπει να τον πληρώσουμε..Μας κόψανε και τη σύνταξη του Βορειοηπειρώτη.*»

Η ανασφάλιστη εργασία, τα μεροκάματα που λιγοστεύουν ,το γεγονός ότι δεν έχουν ένσημα για τη σύνταξη και την ασφάλισή τους είναι θέματά που δεν αφήνουν πολλά περιθώρια αισιοδοξίας παραδεχόμενοι ωστόσο ότι τα προγράμματα νομιμοποίησης τους επέτρεψαν να σχεδιάσουν αρχικά μια φυσιολογική ζωή στην Ελλάδα η οποία όμως ανατράπηκε από την Κρίση. Θα πει χαρακτηριστικά ο πενήντάχρονος οικοδόμος : «*Για οκτώ χρόνια μέναμε στα πουρνάρια, μας κνηγούσαν σαν τα γρούνια. Από 90 ως 98 μάρκα λεφτά, μαύρη δουλειά. Μετά ο κόσμος νοίκιασε σπίτια, έστειλε τα παιδιά σχολείο, τα βάφτισέ, αυτό ήταν..Ως το 2010 δουλεύαμε κανονικά, πολύ σκληρά, πολύ δουλειά..Από τότε χάλια μάρκα.. Ούτε ένσημα κολλάνε ούτε σύνταξη θα πάρουμε..Δεν υπάρχει προκοπή*».

Η πλειοψηφία εξάλλου των μεταναστών, δυσκολευόμενη να βρει εργασία και κατ’ επέκταση τα απαιτούμενα ένσημα ασφάλισης περνάει σε καθεστώς απονομιμοποίησης καθώς αδυνατεί να ανανεώσει την διετούς διάρκειας άδεια παραμονής. Μάλιστα μέχρι πρότινος, για να μπορέσει κανείς να ανανεώσει μια τέτοια περιορισμένης ισχύος άδεια απαιτούνταν ετήσιο εισόδημα 10.200,00€ αντί των 5.000,00€ που ίσχυε παλιότερα, ποσό αρκετά υψηλό για τα σημερινά μεταναστευτικά αλλά και ελληνικά δεδομένα.¹⁹⁵ Ωστόσο βάσει του Νέου Μεταναστευτικού Κώδικα του 2014 (Ν. 4251/2014)για την ανανέωση μιας άδειας παραμονής εξαρτημένης εργασίας απαιτούνται πλέον 50 ένσημα το χρόνο αντί των 150 που ίσχυε ως τότε γεγονός που διευκόλυνε κάπως τα πράγματα αν και πολλοί με δυσκολία μπορούν να εξασφαλίσουν και αυτά. Η έλλειψη χαρτιών πέρα από το μεγάλο κίνδυνο της σύλληψης και της απέλασης έχει περιορίσει και τις απλές χαρές της ζωής, το να μπορείς να δεις από κοντά συγγενείς και αγαπημένα πρόσωπα .Παρατηρεί με άγχος και παράπονο η οικιακή εργάτρια: «*Η κρίση άρχισε εδώ και πέντε ,έξι*

195] Μιχαήλ Δόμνα, *Αλβανική μετανάστευση στην Ελλάδα*, ο. π. σελ 132-134

χρόνια..Εγώ παίρνω 140 ευρώ στο σπίτι που πάω και κάνα μεροκάματο 20 ευρώ, δεν είναι αυτό..Και να πεθάνει ο μπαμπάς άμα δεν έχω χαρτιά δε μπορώ να πάω..».

Το ίδιο αίσθημα παραίτησης από ‘μεγάλα’ σχέδια και όνειρα έχει και η εξηντάχρονη μοδίστρα αν και η ίδια έχοντας κάνει ‘οικογενειακή συνένωση’ με την κόρη της που έχει ελληνική ταυτότητα δεν αντιμετωπίζει πρόβλημα με το καθεστώς παραμονής της. Ωστόσο βλέποντάς τα χρόνια να περνάνε και εισπράττοντας μια σύνταξη από την Αλβανία που ξεπερνά μόλις τα 63 ευρώ διαπιστώνει με ένα εμφανές αίσθημα παραίτησης και ανησυχίας για το ‘αύριο’: «..Για μένα ήταν κρίση από την πρώτη μέρα, μόνη μου χωρίς άνδρα δε βλέπω διαφορά ..Μόνο ήθελα να σπουδάσουν τα κορίτσια..τόρα αφού τα πάντρεψα δεν έχω υποχρεώσεις. Μόνο παράπονο, μια σύνταξη, μια γκαρσονιέρα..Δεν τα κατάφερα, έπρεπε να είχα βάλει ασφάλεια..Ο θεός ξέρει..Δεν ξέρω τι μας ξημερώνει..»

Ωστόσο αυτό που παρατήρησα είναι ότι οι άνδρες αφηγητές, παρόλο που βρίσκονται σε εξίσου αν όχι χειρότερη θέση από αυτή των γυναικών στο να βρουν δουλειά λόγω ηλικίας αλλά και εξαιτίας της απώλειας του κύρους τους, δείχνουν να έχουν συμβιβαστεί ‘αποδεχόμενοι σιωπηλά’ τις σε βάρος τους αλλαγές στους έμφυλους ρόλους από τη στιγμή που κουτσά στραβά και προς ώρας τα καταφέρνουν με τις υποχρεώσεις χάρις βέβαια και στη βοήθεια των ‘ανδρικών’ συζύγων τους. Μοιάζουν μάλιστα σαν να ‘βολεύονται’ κάπως με αυτή την κατάσταση μη μπορώντας να κάνουν διαφορετικά.. Θα πει ένας αφηγητής οικοδόμος στο επάγγελμα με ένα αίσθημα συγκρατημένης αισιοδοξίας: « Η κρίση είναι τώρα μια πενταετία..και εγώ με τον Έλληνα την κρίση μαζί, δυσκολευόμαστε αλλά λέω θα την βγάλουμε.»

Ο έτερος ομότεχός του συγκρίνοντας τα πλεονεκτήματα της Ελλάδας σε σχέση με άλλες χώρες και αναφερόμενος στην πιο αξιόπιστη ‘σύμμαχο’ του στον αγώνα κατά της κρίσης, την εργασία και τον τίμιο ιδρώτα, θα πει αναφερόμενός στον ελληνικό ήλιο που μοιάζει να λειτουργεί στο υποσυνείδητο του σαν σύμβολο ελπίδας: «Εγώ εδώ θα ζήσει, εδώ θα πεθάνει, εκεί στη Γορύτσα θα πω τη γυναίκα να κάνει το τάφο (γέλια).. Πατρίδα είναι εκεί που δουλεύεις εκεί που έχεις αφήσει τον ιδρώτα, που έχεις το μέλλον, που έχεις το σπίτι .. Γερμανία, Αγγλία όχι ότι είναι καλύτερη χώρα εκεί, εδώ 18 ώρες ήλιο, εκεί ομίχλες κρύο άλλη κουλτούρα εκεί.. είναι κρύο κόσμο εκεί, εδώ άλλο, απλό κόσμο.. γιατί έρχεται όλη Ευρώπη εδώ;»

Το συναίσθημα που φαίνεται να κυριαρχεί εν τέλει στις αφηγήσεις στα χρόνια της κρίσης είναι όχι απλά η ανασφάλεια αλλά ο φόβος. Όχι μόνο η παραίτηση από κάθε μακρόπνοο σχέδιο ζωής ή απλά το ‘βλέποντας και κάνοντάς’ αλλά μια πλήρη απόσυρση, απογοήτευση και αίσθημα ματαιώσης, ένα « όπως είναι τώρα δεν έχω μέλλον, τίποτα » όπως αποφαινεται η οικιακή εργάτρια βλέποντας την κρίση να επιμένει ή ένα μοιρολατρικό « ο θεός ξέρει» όπως αναφέρει η μοδίστρα αφηγήτρια. Αυτό το αίσθημα διάψευσης της πίστης στην Ιδέα της προόδου, της ευθραυστότητας και του φόβου για το μέλλον φαίνεται να το επιδεικνύουν κυρίως οι γυναίκες που δείχνουν μάλλον πιο συναισθηματικές από τους άνδρες. Μπορεί ωστόσο ιδίως στην περίπτωση των τελευταίων να οδηγήσει σε μια πιο ψύχραιμη, ρεαλιστική και θετική αντιμετώπιση ‘του θεριού’ που ίσως εκπορεύεται από την ίδια την κουλτούρα και τα πρότυπα ανδρισμού και ‘ηρωισμού’ με τα οποία έχουν γαλουχηθεί επί χρόνια στην πατρίδα τους.

ΝΟΣΤΟΣ: ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΑ ΠΙΘΑΝΟΣ, ΛΟΓΙΚΑ ΑΠΙΘΑΝΟΣ

Αναλύοντας τις αφηγήσεις των πληροφορητών μου παρατήρησα ότι το θέμα της επιστροφής στην Πατρίδα εξακολουθεί να επανέρχεται στο λόγο τους όχι μόνο για λόγους συναισθηματικούς αλλά και λόγω κρίσης αν και μέσα στη γενικότερη ρευστότητα οι περιγραφές τους είναι κάπως αντιφατικές και συγκεκριμένες.

Ωστόσο με 'εξαίρεση δύο πληροφορητές, τη μοδίστρα και τον πεννητάχρονο οικοδόμο οι οικογένειές των οποίων είχαν διωχθεί από το καθεστώς και οι οποίοι ισχυρίζονται ότι ποτέ δε σκέφτηκαν να γυρίσουν πίσω μιας και από την αρχή είχαν σχεδιάσει να μείνουν μόνιμα στην Ελλάδα, όλοι οι υπόλοιποι ομολογούν πως κατά καιρούς είχαν σκεφτεί να επιστρέψουν αν και όπως δηλώνουν δεν το σκέφτονται πλέον σοβαρά. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο σαρανταπεντάχρονος μάστορας συναισθηματικά δεμένος με τον τόπο του « Στην αρχή στόχος ήταν για ένα καλύτερη ζωή, να δουλέψω και να γυρίσω πίσω, ένα σπιτάκι να φτιάξω εκεί αλλά εφόσον από το 2000 έφερα την οικογένεια δεν πρόκειται να επιστρέψω πίσω..Εντάξει εγώ ήθελα λίγο να γυρίσω και μάλιστα εκεί που γεννήθηκα παιδί..».

Ωστόσο πολλοί που συναισθηματικά εξακολουθούν να έλκονται από την ιδέα της επιστροφής αναφέρονται νοσταλγικά σε αγαπημένα πρόσωπα και συγγενείς που έμειναν πίσω στην πατρίδα παραπονούμενοι πως τα τελευταία χρόνια έχουν αραιώσει τις επισκέψεις τους λόγω κόστους και έλλειψη χαρτιών. Θα αναφέρει ο παραπάνω πληροφορητής «*Εξόδα..Όσο μπορούμε μία φορά το χρόνο, το εξάμηνο, εντάξει νιώθω όσο να ναι πατρίδα είναι, οι γονείς μου μακριά ,προχτές αρχίσανε να κλαίνε μας περίμεναν τα Χριστούγεννα όμως δύσκολα να έρθω*» Η δε οικιακή εργάτρια της οποίας ο μεγαλύτερός γιος έχει ήδη φύγει στην Αλβανία τονίζει: «*Δε μπορώ να επισκεφτώ ούτε πεθερά, ούτε κουνιάδια χωρίς χαρτιά.. Κάθε μέρα στεναχωριέμαι τι θα πληρώσω..*» Αντίθετα όντας σε πλεονεκτικότερη θέση με ελληνική ταυτότητα ως ομογενής ο πρώην μαθηματικός αν και έχει λόγω κρίσης αραιώσει τις επισκέψεις, ερωτώμενος για την προοπτική επιστροφής μετά από περίσκεψη απαντά: «*Πήγαινα κάθε μήνα, κάθε δυο μήνες οι άλλοι χωρίς χαρτιά εγώ διαφορετικά...Δε νομίζω να επιστρέψω..πες πως είμαι στην Ελλάδα, στο σύνορό είναι το χωριό μου. Για μένα όχι λόγος να γυρίσω, η γυναίκα αγαπά το χωριό περισσότερο*».

Η κρίση ωστόσο πέρα από τη συχνότητα των επισκέψεων εκμηδένισε και τα εμπόσματα προς την πατρίδα ενώ περιόρισε και τα άλλοτε πλουσιοπάροχα δώρα προς τους εκεί συγγενείς. «*Ούτε φράγκο*» αναφέρει χαρακτηριστικά πως έστειλε πίσω τα τελευταία χρόνια ένας από τους δυο οικοδόμους πληροφορητές μου. Κάτι τέτοιο ωστόσο πλήττει το γόητρο του μετανάστη που είναι ανάλογο της γενναιοδωρίας, των παροχών και του υλικού πλούτου που αυτός επιδεικνύει στους συντοπίτες και συγγενείς του.¹⁹⁶ Ο περιορισμός των παροχών αυτών φαίνεται πως επηρέασε αρνητικά τις άλλοτε στενές οικογενειακές και συγγενικές σχέσεις προκαλώντας γκρίνιες και εκατέρωθεν παρεξηγήσεις. Θα αναφέρει χαρακτηριστικά η

196] Μιχαήλ Δόμνα, *Αλβανική μετανάστευση στην Ελλάδα*, ο. π. σελ147-148

οικιακή εργάτρια «Οι συγγενείς σε 'αγαπάνε', νομίζουν πως είναι πλούσια εδώ, θέλουν λίγο το συμφέρον.. Πρώτα χρόνια ρούχα, λεφτά με τσουβάλια, κάθε δυο μήνες.. Κάθε φορά που πηγαίνω νιώθω σαν ξένη, παντού το χέρι στην τσέπη..Λένε 'αυτοί έχουν λεφτά εμείς δεν έχουμε' όμως αυτοί έχουν περισσότερα από μας. Έχουν τα σπίτια τους, δεν έχουν δάνεια ,έξοδα ,ρεύμα...».Μάλιστα ο πενηντάχρονος οικοδόμος θα ομολογήσει: «Οι συγγενείς νομίζουν ότι έχεις λεφτά ενώ είναι ανάποδα τα πράγματα..Αληθινά εκεί εγώ νιώθω σαν ξένος.»

Στο πλαίσιο της διαφαινόμενης διατάραξης των σχέσεων με τους ανθρώπους στην πατρίδα λόγω οικονομικής καχεξίας εντάσσονται και οι ανταγωνισμοί στον τομέα της εργασίας από τη στιγμή που όσοι αποφασίσουν να επιστρέψουν θα δυσκολευτούν και εκεί να βρουν δουλεία ενώ είναι πολύ πιθανόν να αντιμετωπίσουν το μένος των συμπατριωτών τους αφού τα μεροκάματα και οι δουλειές δεν επαρκούν για όλους. Παρατηρεί σχετικά ο σαρανταπεντάρης οικοδόμος: « Δουλειά εκεί δύσκολά, ποιόν να ρωτήσεις, πρέπει να 'χεις γνωστό παρόλο που βλέπω από το δορυφορικό, δύσκολα, γιατί άμα είχε δουλειά θα είχε γυρίσει ο κόσμος πίσω».

Έτσι λόγω κρίσης, σύμφωνα με το Αλβανικό Ίδρυμα Διεθνών Σπουδών, μόνο κατά την περίοδο 2011-12 από τους 500.000 Αλβανούς που ζούσαν και εργάζονταν στην Ελλάδα είχε αποχωρήσει το 15% οι περισσότεροι από τους οποίους ωστόσο γύρισαν πίσω.¹⁹⁷ Και αυτό διότι η ανεργία στην Αλβανία έχει φτάσει το 14% ενώ ανεπίσημα το ποσοστό της μπορεί και να ναι υπερδιπλάσιο αφού πολλοί δεν καταγράφονται έχοντας ως σκοπό να μεταναστεύσουν και πάλι για άλλο προορισμό η για την Ελλάδα όπου παρά την κρίση έχουν σαφώς περισσότερες πιθανότητες να βρουν δουλειά και να κερδίσουν παραπάνω χρήματα από τα 250 ευρώ που παίρνει περίπου το μήνα ένας οικοδόμος εκεί. Ο Οδυσσέας Κότε, αντιδήμαρχος Αργυροκάστρου σε συνέντευξη του στη Deutsche Welle στα μέσα του 2015 δηλώνει: «Η επανένταξη αυτών των ανθρώπων πίσω στην Αλβανία είναι δύσκολη, γιατί κι εδώ υπάρχει ανεργία, η αγορά εργασίας είναι μικρή και δεν έχει ευκαιρίες για νέους εργαζόμενους. Οι εμπορικές σχέσεις της περιοχής με την Ελλάδα έχουν πέσει κατά 55%».¹⁹⁸

Αντιμετωπιζόμενοι μάλιστα ως ελληνοαναθρεμμένοι 'Grecos' ,σαν 'ξένοι' στον ίδιο τους τον τόπο, οι μετανάστες που επιστρέφουν και ιδίως τα παιδιά τους φαίνεται πως βιώνουν και πάλι έναν παράδοξο ρατσισμό αυτή τη φορά όχι από τους Έλληνες αλλά από τους ομοεθνείς τους.¹⁹⁹ Αυτόν ακριβώς τον ιδιότυπο ρατσισμό θίγει και η πρώην δασκάλα αφηγήτρια αντιμετωπίζοντάς με σκεπτικισμό την προοπτική επιστροφής λέγοντας: « Πάρα πολλοί έχουν γυρίσει ,είχαν μείνει χωρίς δουλειά, όμως λόγω των παιδιών ξαναγυρίσανε..ό,τι λεφτά είχανε άνοιξαν μαγαζί..Λένε [οι εκεί

197] Ανακτήθηκε στο <http://www.enet.gr/?i=news.el.ellada&id=316571>

198] Ανακτήθηκε στο <http://dw.com/p/1Fz9X>

199] Michail Domna, Social development and transnational households: resilience and motivation for Albanian immigrants in Greece in the era of economic crisis, *Southeast European and Black Sea Studies*, 2013Vol. 13, No. 2, σελ 274-275

ομοεθνείς τους] ήρθανε αυτοί οι Έλληνες που είναι Αλβανοί και μας χάλασαν τη δουλειά». Η αλβανίδα ανθρωπολόγος στο πανεπιστήμιο της Μασσαλίας, Τζέρντα Νταλιπάτζ επισημαίνοντας την αμφιθυμική στάση της αλβανικής κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες υπογραμμίζει χαρακτηριστικά: «Πριν από 3-4 χρόνια εξαπλώθηκε ευρύτατα η χρήση του υποτιμητικού χαρακτηρισμού "Τζώρτζης" για τους μετανάστες που επέστρεφαν από την Ελλάδα, καθώς κάποιοι είχαν αλλάξει το όνομα τους με ένα ελληνικό. "Δες πόσο χάλια οδηγεί αυτός ο Τζώρτζης" ή "Δες πόσο μεγάλο σπίτι έχτισε αυτός ο Τζώρτζης". Από τη μια έχουμε τραγούδια που εξυμνούν τον ηρωισμό των μεταναστών που διέσχισαν τα σύνορα για να θρέψουν ένα κομμάτι ψωμί την οικογένεια τους κι από την άλλη τους υποτιμάμε και τους αποκλείουμε σαν ξένους.»²⁰⁰

Επίσης αυτό που εντόπισα είναι ότι επανέρχεται το μοτίβο όχι μόνο οι γυναίκες αλλά και οι άνδρες πλέον να μην επιθυμούν την επιστροφή για να μην πέσουν πάνω στην κλειστή κοινωνία του χωριού και 'το κουτσομπολιό' ενώ για τις μικρότερες ηλικιακά ο φόβος της συγκατοίκησης με τα πεθερικά παραμένει υπαρκτός. Σε αυτά τα πλαίσια ο μικρότερος στην ηλικία οικοδόμος της έρευνας μου αναφέρει πως η γυναίκα του δεν θέλει να γυρίσει πίσω μη συμμεριζόμενη την αρχική βούληση του να επιστρέψει όχι απλά στην Αλβανία αλλά στον χωριό ακριβώς που γεννήθηκε. Ο δε πενήνταρης οικοδόμος θα παρατηρήσει σχετικά: «Όπως είναι τα πράγματα δε θες να κάτσεις πολύ καιρό..Οικονομία, κουλτούρα..κουτσομπολιό.».

Εξάλλου, όπως τόνισαν και οι έξι πληροφορητές της έρευνας, η επιθυμία των παιδιών να παραμείνουν στην Ελλάδα απορρίπτοντας την προοπτική επιστροφής είναι ένας βασικός παράγοντας ματαίωσης των προσδοκιών επιστροφής από τη στιγμή που η Αλβανίδα μάνα δύσκολα αφήνει τα παιδιά της, μοτίβα που συναντήσαμε και στις προ κρίσης αφηγήσεις. Θα τονίσει ο βορειοηπειρώτης μαθηματικός « Τα παιδιά δε φεύγουν, θέλουν κοντά στη μαμά» ενώ και η μοδίστρα αφηγήτρια ομολογεί «Τι να πάω να κάνω εκεί μακριά από τα παιδιά;». Ένας δε από τους 'μάστορες' αφηγητές μου θα πει: « Η γυναίκα δε θέλει να γυρίσει ,η μάνα κοντά στα παιδιά ...όμως δεν έχει σπίτι εκεί και τα παιδιά δε σκέφτονται να γυρίσουν, δε ξέρουν τη γλώσσα. Άλλοι που έφυγαν δυσκολεύτηκαν τα παιδιά τους, Δύσκολό πίσω, που θα τους πάω;». Με άλλα λόγια οι σπουδές των παιδιών πέρα από την κακή κατάσταση της αλβανικής οικονομίας καθιστούν δύσκολη έως απίθανη την απόφαση επιστροφής κάνοντας τη ροή αυτών που επιστρέφουν να μοιάζει περισσότερο με 'σταγόνες' παρά με 'πλημμύρα'.²⁰¹

Αυτό εξάλλου που φαίνεται να δένει τους περισσότερους με την Ελλάδα είναι η αγορά σπιτιού ιδίως στις περιπτώσεις όπου δεν υπάρχει σπίτι στην Αλβανία. Δεν είναι τυχαίο ότι σε κάθε αναφορά για τα μελλοντικά τους πλάνα επανεμφανίζεται emphaticά ο λόγος για το σπίτι που απέκτησαν με οικονομίες αιματηρές αλλά και ενίοτε με στεγαστικό δάνειο. Η οικιακή εργάτρια θα παραδεχθεί με ειλικρίνεια αλλά και άγχος για την αποπληρωμή του στεγαστικού της δανείου: «Άμα δεν είχα αγοράσει θα είχα

200] Ανακτήθηκε στο <http://www.balcanicaucaso.org/aree/Albania/La-doppia-assenza-dei-migranti-albanesi-in-Grecia-131695>

201] King Russell, Vullnetari Julie , A population on the move, ο. π. σελ 216

φύγει, πριν 5-6 χρόνια σκέφτηκα να φύγω.. αόριο άμα δε δουλεύω να το πληρώσω που θα πάει αυτό το σπίτι; Αλλά τώρα εδώ, πουθενά αλλού..». Είναι χαρακτηριστικό ότι από όλους τους αφηγητές η μόνη που δηλώνει πως σκέφτεται ξανά τη μετανάστευση αν και βρίσκεται ήδη στο εξηκοστό έτος της ηλικίας της είναι η μοδίστρα αφηγήτρια που ελπίζει πως δουλεύοντας για λίγα χρόνια κοντά στην αδερφή της στην Αγγλία θα καταφέρει να αγοράσει μια γκαρσονιέρα τώρα που «οι τιμές έχουν πέσει» όπως αναφέρει. Ο δε σαρανταπεντάρης μάστορας εμφανώς συγκινημένος σε μια ρεαλιστική εξομολόγηση για το τι νιώθει κάθε φορά που επισκέπτεται το πατρικό του στην Αλβανία θα πει: « ..Μέσα όμως σε μια βδομάδα, 2-3 μέρες πάει το μυαλό μας στο σπίτι εδώ..Γιατί αυτό με 'ανοίγει' εμένα! Γιατί εδώ είναι οι υποχρεώσεις, το τηλέφωνο, το νερό, το ρεύμα, εδώ είναι το σπίτι!».

Συνεπώς θα κατέληγα στο ότι οι περισσότεροι, τουλάχιστον όσοι άντεξαν να παραμείνουν στην Ελλάδα όλα αυτά τα χρόνια της κρίσης, μπορεί να αναφέρονται με νοσταλγία στο τόπο τους όμως όλοι παραδέχονται πως σχεδόν τίποτα πλέον σε αυτό τον τόπο δεν είναι όπως το άφησαν και κυρίως οι άνθρωποί του κάτι που τους αποθαρρύνει από το να επιστρέψουν. Το γεγονός αυτό, η αποξένωση και η χαλάρωση των δεσμών με τα εκεί συγγενικά δίκτυα, η υψηλή ανεργία στην Αλβανία, η επιθυμία των παιδιών να παραμείνουν και κυρίως η κατοχή ακινήτου, συχνά με στεγαστικό δάνειο, συντελούν ώστε η προοπτική της επιστροφής να φαντάζει στα μάτια των περισσότερων με όνειρο 'θερινής νυκτός' από το οποίο φαίνεται, όσο περισσότερο η κρίση επιμένει, τόσο περισσότερο να παραιτούνται.

ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΕΡΗΦΑΝΙΑ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟ ΡΑΤΣΙΣΜΟ

Ένα από τους χειρότερους επιπτώσεις των μεταναστών, αυτός του ρατσισμού, επανέρχεται και στις αφηγήσεις της παρούσας έρευνας και μάλιστα μοιάζει να δεσπόζει στο φαντασιακό των μεταναστών για το μέλλον τους. Σε αντίθεση ωστόσο με τους άνδρες πληροφορητές που στο λόγο τους ο ρατσισμός μοιάζει για λόγους που προανέφερα σχεδόν σαν να μην υπάρχει ή τουλάχιστον να μη συνιστά και τόσο σοβαρό εμπόδιο, για τις γυναίκες πληροφορήτριες και ιδίως αυτές που είναι μουσουλμανικής καταγωγής, οι αναφορές στο ρατσισμό της ελληνικής κοινωνίας είναι ουκ ολίγες γεγονός που φαίνεται να τις προβληματίζει έντονα. Είναι χαρακτηριστικό ότι αναφέρονται σε αυτόν όχι σε αόριστο και παρατατικό αλλά κυρίως σε χρόνο ενεστώτα και μέλλοντα γεγονός που καταδεικνύει την αντοχή και την ανθεκτικότητα του.

Αυτό που παρατήρησα ωστόσο είναι ότι σε καμιά περίπτωση ο ρατσισμός δε συνδυάζεται ξεκάθαρα με την προοπτική επιστροφής στην Αλβανία κάτι που είχα εντοπίσει σε προ κρίσεις αφηγήσεις. Οι πληροφορήτριες μου μάλιστα δείχνουν σαν να έχουν πλέον μάθει μετά από τόσα χρόνια να συμβιώνουν μαζί του και μάλιστα να τον αντιμετωπίζουν ακόμα πιο δυναμικά και ενεργητικά από τη στιγμή που έχοντας αγοράσει σπίτι, αποσκοπούν συχνά στο να μείνουν σε μονιμότερη βάση στην

Ελλάδα. Η πρώην δασκάλα αφηγήτρια έχοντας ίσως βρεθεί στην ανάγκη να ‘απολογηθεί’ για το σπίτι που αγόρασε απέναντι σε ‘περιεργούς’ γείτονες δηλώνει πως το αγόρασε κυρίως με χρήματα που έφερε από την Αλβανία αυτή και ο σύζυγός της και λιγότερο με χρήματα που αποταμίευσε εδώ. Θα πει: «*Με περίσσευαν τα λεφτά εμένα [εκεί] και εδώ ίσα ίσα. Όχι να βγάλω στην άκρη..Μόνο που κατάφερα να ζω. Με λεφτά από την Αλβανία πήραμε το σπίτι εδώ. Το σπίτι εδώ είναι δικό μου!*»

Η δε οικιακή εργάτρια προτάσσοντας το ότι αυτή ζει πια 25 χρόνια στην Ελλάδα, στηλιτεύει εμμέσως τη ζηλοφθονία πολλών που τη βλέπουν με σπίτι τονίζοντας: «*Πήρα σπίτι.. Έ αυτή πήρε αυτό το σπίτι από Αλβανία; Εγώ εδώ ζω 25 χρόνια!*». Αυτό που φαίνεται να προκύπτει από τα παραπάνω παράπονα είναι το ότι ενδεχομένως, λόγω κρίσης, επιδεινώνονται οι διαπροσωπικές σχέσεις από τη στιγμή που εντείνεται ο οικονομικός ανταγωνισμός μεταξύ γηγενών και μεταναστών καθώς πολλοί Έλληνες, αντιμετωπίζοντας το φάσμα της ανεργίας και της φτωχοποίησης, βλέπουν συχνά με καχυποψία ως και ζηλοφθονία τον πλουτισμό του διπλανού τους όπως επεσήμανε και η Μιχαήλ σε αντίστοιχη έρευνα της σε περιοχή της Καστοριάς στα χρόνια της κρίσης.²⁰² Πόσο μάλλον από τη στιγμή που αυτός ο πλουτισμός, λειτουργώντας ως κόκκινό πανί, αφορά το νεοαποκτηθέν ακίνητο του ‘Αλβανού’ γείτονά τους.

Σε αυτή την κατεύθυνση δυναμικής αντίδρασης απέναντι στο ρατσισμό ίσως δεν είναι τυχαίο που τόσο η δασκάλα όσο και η οικιακή εργάτρια που και οι δύο ως μουσουλμάνες είναι πιθανόν να βίωσαν περισσότερο το ρατσισμό προτάσσουν emphaticά στο λόγο τους το θέμα του ονόματος τους, το αίτημα δηλαδή να τις φωνάζουν με το πραγματικό τους όνομα το οποίο συνδέουν με το σεβασμό και την αποδοχή της προσωπικότητας και ιδιαιτερότητάς τους. Διαμαρτύρεται με θυμό η οικιακή εργάτρια : *[Λένε] πήρα μια Αλβανίδα στο σπίτι..Έχω όνομα!*»Η ίδια μάλιστα επαναδιαπραγματευόμενη το συλλογικό ‘εμείς’ σε αντιδιαστολή με το ‘εσείς’ θα περάσει στην επίθεση τονίζοντας: «*..Λένε κανένας Αλβανός θα το έχει κλέψει αυτό. Μπορεί να είναι 10 Αλβανός κακός ,12 Ελληνας κακός..Εδώ στην Ελλάδα τα παιδιά τους γονείς τους θέλουν μόνο για περιουσία .Εγώ ποτέ! Τα δικά μου παιδιά όταν πήρα αυτό το σπίτι δεν είπαν ‘αυτό είναι δικό μου αλλά Μαμά, να ζήσεις καλά’..Έχουμε άλλη αγάπη εμείς στην Αλβανία!..Ξέρεις τι λένε εκεί ‘τι είσαι εσύ Γκρέκος είσαι εσύ’ σαν Τούρκος όπως λέμε εμείς».*

Η δε δασκάλα καταγγέλλοντας το μισαλλόδοξο και ξενοφοβικό πνεύμα που εξακολουθεί να επιμένει, προφέροντας μεγαλόφωνα και συλλαβιστά το αλβανικό της όνομα της ξεκαθαρίζει με ένα αίσθημα αυτοσεβασμού και περηφάνιας: «*Αυτό με πειράζει πάρα πολύ.. Από την Αλβανία είσαι; Τα έχεις βαφτίσει τα παιδιά; Ο άνδρας έχει βαφτιστεί; Γιατί να αλλάξω εγώ το όνομά μου λόγω της θρησκείας;*». Μάλιστα απορρίπτοντας τη στερεοτυπική εικόνα του αλβανού μετανάστη που ήρθε γιατί εκεί ‘ψωμολυσσάει’ η ίδια ξεκαθαρίζει emphaticά πως δεν ήρθε εδώ για τα λεφτά αλλά ‘αναγκαστικά’ γιατί εκεί είχε πόλεμο φοβούμενη κυρίως για τη ζωή των παιδιών της. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «*Το 97’ εκεί είχε πόλεμο με όπλα..Θα σου πάρουμε το παιδί μου είπανε..*» ενώ και η οικιακή εργάτρια αναφερόμενη σε φόνους κυριολεκτικά

202] Μιχαήλ Δόμνα, *Αλβανική μετανάστευση στην Ελλάδα*, ο. π. σελ 144-145

μπροστά στην πόρτα του σπιτιού της τονίζει: «έκλεψαν ένα κορίτσι εκεί και φοβήθηκα.. πήρα ένα ταξί και έφυγα». Στο ίδιο μοτίβο του ότι δηλαδή ήρθαν στην Ελλάδα για να έχουν τα παιδιά ένα καλύτερο μέλλον η μοδίστρα αφηγήτρια αναφέρει «ήρθαμε εδώ για μια καλύτερη ζωή για εμάς και τα παιδιά μας».

Συνοψίζοντας θα έλεγα πως, σε αντίθεση με τους άνδρες που δύσκολα παραδέχονται και μιλάνε για το θέμα του ρατσισμού ανοιχτά, οι γυναίκες μοιάζουν να σκληραίνουν τη στάση τους απαντώντας σε φαινόμενα που τις θίγουν ως προσωπικότητές με ένα εμφανώς πιο επιθετικό πνεύμα, με ένα πνεύμα όχι απλά αυτοσεβασμού που το συναντήσαμε και παλιότερα αλλά έκδηλης υπερηφάνειας, ένα πνεύμα που επαναδιαπραγματεύεται ακόμα πιο δυναμικά το συλλογικό 'εμείς' σε σχέση με τα προ κρίσεως αφηγήματα. Πρόκειται ασφαλώς για αφηγηματικά μοτίβα σχετιζόμενα με αντιδράσεις σε ρατσιστικές συμπεριφορές που εντοπίσαμε και σε προ κρίσης αφηγήματα μόνο που τώρα δείχνουν να επανέρχονται ακόμη πιο επιτακτικά και με μεγαλύτερη ένταση.

Αυτή η έμφυλη διαφοροποίηση ως προς το ζήτημα της δυναμικής διεκδίκησης του σεβασμού της προσωπικότητάς και των δικαιωμάτων τους καταδεικνύει ενδεχομένως την ανισομερή ενδυνάμωση που επήλθε μέσα από τη μετανάστευση στις έμφυλες σχέσεις. Αυτή η αύξηση της ισχύος των γυναικών σε υποκειμενικό επίπεδο αλλά και η εμφανώς πιο ατροφική ενδυνάμωση των ανδρών σχετίζεται με την κοινωνικοοικονομική ενδυνάμωση των πρώτων αλλά και την παράλληλη αποδυνάμωση των δεύτερων. Αυτή η τάση δυναμικής διεκδίκησης αναφορικά με τις γυναίκες μοιάζει να εκκολάφτηκε και να χαλυβδώθηκε μέσα από την εμπειρία της εξόδου τους στη μισθωτή εργασία και τη συναναστροφή με τις 'δύστροπες' και απαιτητικές Ελληνίδες εργοδότριες τους με τις οποίες για να τα βγάλουν πέρα έπρεπε να έρχονται αντιμέτωπες τολμώντας συχνά να τις 'βάζουν στη θέση τους'. Από την άλλη η απροθυμία των ανδρών να 'συγκρουστούν' ίσως να οφείλεται στο ότι το κύρος και η αυτοπεποίθησή τους έχει κλονιστεί λόγω της οικονομικής αποδυνάμωσης τους από τη στιγμή που όπως λέει και ο σοφός λαός «έχω γρόσια, έχω λόγια...».

Η διαφανόμενη αυτή παραπάνω τάση δυναμικής διεκδίκησης των δικαιωμάτων ενδεχομένως να οφείλεται στο ότι οι μετανάστες πρώτης γενιάς όπως και κάθε άνθρωπος όσο μεγαλώνει δεν επιδιώκει πλέον τόσο τα χρήματα που ούτως ή άλλως λόγω κρίσης εκλείπουν όσο να τον τιμούν και να τον σέβονται από τη στιγμή που στην Ελλάδα δεν ήρθαν χτες αλλά έχουν σχεδόν περάσει τη μισή ζωή τους. Ίσως να οφείλεται στην κρίση που όξυνε τις σχέσεις, τις αντιζηλίες και τους οικονομικούς ανταγωνισμούς μεταξύ γηγενών και μεταναστών οι οποίοι στο λόγο τους μοιάζουν να αυτοπεριγράφονται όλο και περισσότερο όχι απλά ως οικονομικοί μετανάστες που μετανάστευσαν με ελεύθερη βούληση αλλά ως πρόσφυγες που ήρθαν στη 'φτωχή' πλέον Ελλάδα αναγκαστικά για να σωθούν από τον 'πόλεμο'. Ίσως πάλι να οφείλεται στο ότι μετά από τόσα χρόνια κρίσης, η αίσθηση ανωτερότητας και υπεροχής των Ελλήνων έχει κλονιστεί σε τέτοιο βαθμό από τους 'δανειστές και εταίρους' που επιτρέπει στους ως πρότινος 'αδύναμους' μετανάστες να διεκδικήσουν μια πιο ισότιμη θέση στην ελληνική κοινωνία ιδίως τώρα που ο 'βασιλιάς'-Έλληνας είναι γυμνός..Σε κάθε περίπτωση το περιορισμένο εύρος του δείγματος των

πληροφορητών καθιστά επισφαλή την όποια απόπειρα γενίκευσης καθιστώντας επιτακτική την ανάγκη για μια πιο επισταμένη έρευνα πάνω στο ζήτημα των σχέσεων γηγενών και μεταναστών και στον τρόπο που αυτές εξελίσσονται στα χρόνια της κρίσης.

ΤΟ ΑΝΤΙΔΟΤΟ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ: ΨΥΧΙΚΗ ΕΠΑΦΗ, ΑΓΑΠΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Κεντρική θέση στο φαντασιακό των πληροφορητών μου εξακολουθεί μέσα σε αυτή την ταραχώδη περίοδο να έχει η πορεία και οι προτεραιότητες της οικογένειας τους. Αυτό που μοιάζει να τους απασχολεί είναι όχι μόνο ο δικός τους βιοπορισμός αλλά και η 'εξέλιξη' των παιδιών μέσα από τη δημιουργία της δικής τους οικογένειας. Ωστόσο πέρα από την οικογένεια στα θέλω των μεταναστών αρχίζει να προβάλλει ως προτεραιότητα η ψυχική επαφή και η σύσφιξη των διαπροσωπικών σχέσεων όχι μόνο με τους συγγενείς και φίλους αλλά με τους ανθρώπους γενικότερα.

Αυτό που διαπίστωνα είναι ότι στο φαντασιακό τους κεντρικό ρόλο πλέον δείχνει να παίζει όχι μόνο ο υπολογισμός του συμφέροντος, η λογική αλλά και το συναίσθημα, και μάλιστα το συναίσθημα της αγάπης, μια λέξη που επανέρχεται όλο και πιο επιτακτικά ως αίτημα στο λόγο των αφηγητών μου. Αυτή η βαθύτερη ανάγκη αποκατάστασης της επικοινωνίας και της ψυχικής επαφής με τους ανθρώπους καταδεικνύει το μέγεθός της αλλοτρίωσης και της αποξένωσης στην οποία είχαν περιέλθει οι διαπροσωπικές σχέσεις όλη την προηγούμενη περίοδο όπου οι προτεραιότητες μοιάζει να ήταν άλλες, να ήταν το χρήμα και όχι ο άνθρωπος.

Η κρίση, όπως προανέφερα, λειτούργησε ως καταλύτης στην περαιτέρω αποδόμηση των διαπροσωπικών σχέσεων φέρνοντας στο προσκήνιο και εντείνοντας τους οικονομικούς ανταγωνισμούς και τις αντιζηλίες μεταξύ γηγενών και μεταναστών αλλά και μεταξύ των ίδιων των μελών της μεταναστευτικής κοινότητας και των συγγενών τους στην πατρίδα. Μέσα σε αυτή τη ψυχική απομόνωση και περιθωριοποίηση η οποία επιτείνει την αίσθηση ευθραυστότητας που μοιάζει να κυριεύει τους περισσότερους είναι επόμενο το άτομο να ψάχνει στήριγμα και 'καταφύγιο' στον άνθρωπο και όχι πλέον στα υλικά αγαθά η πίστη στην αξία των οποίων κλονίστηκε και ενίοτε απομυθοποιήθηκε.

Το αίτημα για περισσότερο αγάπη στις ανθρώπινες σχέσεις προβάλλεται με έμφαση τόσο από τους μη προνομιούχους νομικά και οικονομικά μετανάστες όσο και από τους πιο ευνοημένους. Έχοντας κάνει λόγο για διατάραξη των σχέσεων με τους Έλληνες αλλά και με τους συγγενείς πίσω στην πατρίδα η οικιακή εργάτρια θα πει: *«Δεν θέλω χρήμα, θέλω αγάπη, περισσότερο αγάπη..Ο κοινιάδος ζει καλύτερα εκεί.. Έχουν αγάπη, ψυχική ηρεμία... Άμα είσαι μακριά από γονείς ..δε νιώθεις άγχος κάθε μέρα;»* Ο δε σαρανταπεντάχρονος οικοδόμος θα διακηρύξει πως *«η αγάπη δεν έχει σύνορα»* αναφερόμενος στη σχέσεις μεταναστών και Ελλήνων για τους οποίους ο έτερος ομότεχνός του θα πει πως είναι *«απλός κόσμος όχι κρύος»* όπως οι άλλοι

Ευρωπαίοι. Στο ίδιο μοτίβο η δασκάλα που τόσο πολύ μίλησε για τις συνέπειές του ρατσισμού στη ζωή της προτάσσοντας την αγάπη και τη φιλότητα έναντι του μίσους θα αναφερθεί στον τίτλο ενός βιβλίου που αποδίδει στο Χότζα ,’το *Αλβανοί και Έλληνες, δύο λαοί φίλοι*.

Μάλιστα αυτή η επαναδιαπραγμάτευση των σχέσεων με τους ανθρώπους μοιάζει να ξεκινά από το ίδιο το χειμαζόμενο σπιτικό τους και τη διάθεση επιστροφής σε πιο παραδοσιακά έμφυλα πρότυπα. Θυμίζω τα λόγια του πενηντάχρονου οικοδόμου: *«Άλλο που τώρα κρίση.. αλλά η γυναίκα δεν πρέπει να δουλεύει βαριά δουλειά..Η γυναίκα είναι για το σπίτι, για τα παιδιά ,για το φαί..»*. Αλλά και ο παρακάτω λόγος της οικιακής εργάτριας που βάζει τον εαυτό της ‘πίσω’ από το σύζυγό της, αν και φαντάζει κάπως πιο ‘ρομαντικός’ συγκριτικά προς αυτούς που μας είχαν συνηθίσει τα προ κρίσης αφηγήματα, καταδεικνύει τη διαφαινόμενη διάθεση επαναδιαπραγμάτευσης των έμφυλων ρόλων με βάση πιο παραδοσιακές αξίες και σταθερές. Αναφέρει λοιπόν: *« Ποτέ δε θέλω να δουλεύει μόνο ο άνδρας.. Όπου ο άνδρας και εγώ πίσω. Μαζί στο βουνό, μαζί στις ελιές. Δε χωρίζω ποτέ δουλειά. Μαζί θα το κάνουμε, μαζί τα οικονομικά...Ο άνδρας μια μέρα δουλεύει και δέκα όχι, που εγώ φέρνω λεφτά και άνδρας δε φέρνει δεν άλλαξε σχέση. Εγώ πρώτα τον άνδρα από τα λεφτά..»*. Εντούτοις ορισμένοι αφηγητές εκφράζουν το σκεπτικισμό τους για το αν και κατά πόσο αυτή η διαφαινόμενη επιστροφή σε πιο παραδοσιακά, οικογενειακά πρότυπα είναι προϊόν συνειδητής επιλογής ή αναγκαστικός συμβιβασμός στα δεδομένα της κρίσης που έχει έναν συγκυριακό χαρακτήρα. Χαρακτηριστικά ο πρώην μαθηματικός τονίζει *« Υπάρχει στροφή αναγκαστική αλλά για πόσο θα συνεχίσει δε μπορεί να το προβλέψει κανένας»*. Η μοδίστρα αφηγήτρια εντούτοις προκρίνοντας τη μέση οδό παρατηρεί: *« Δε μ’ άρεσε παλιά που οι γυναίκες εξαρτιόνταν από τον άνδρα αλλά όχι και αυτό τώρα που οι γυναίκες δουλεύουν περισσότερο»*.

Σε κάθε περίπτωση το πρόταγμα δημιουργίας οικογένειας κατέχει κεντρική θέση στους σχεδιασμούς των μεταναστών αναφορικά με το μέλλον των παιδιών τους από την πορεία του οποίου, ιδίως οι γυναίκες, συναρτούν σε μεγάλο βαθμό και το δικό τους μέλλον. Αυτό που ωστόσο παρατήρησα είναι ότι σε αντίθεση με τα προ κρίσεως αφηγήματα όπου οι περισσότεροι ήταν αρνητικοί και επιφυλακτικοί στη σύναψη μεικτών γάμων στην παρούσα έρευνα πέρα του ότι δεν αναφέρεται κανείς σε γάμο μέσω προξενιού όλοι δηλώνουν ότι όχι μόνο δεν έχουν πρόβλημα στην προοπτική να πάρει το παιδί τους Έλληνα αλλά και οι τρεις αφηγήτριές δείχνουν ξεκάθαρα να το επιθυμούν. Αυτή η επιθυμία καταδεικνύει ενδεχομένως τη βαθύτερη επιθυμία να παραμείνουν στη χώρα αυτοί και τα παιδιά τους τα οποία με το νόμο 4332/2015 περί χορήγησης ιθαγένειας είναι πολύ πιο εύκολο να λάβουν την ελληνική υπηκοότητα έχοντας φοιτήσει σε ελληνικό σχολείο για ικανό χρονικό διάστημα.

Παραδέχεται έτσι η μοδίστρα αφηγήτρια *« Από την αρχή ήθελα για Έλληνες, πιο προοδευτικοί, πιο μορφωμένοι, κάτι θα είχαν, ένα σπιτάκι..»* ενώ και η οικιακή εργάτρια αναφέρει: *« Εγώ δε θέλω Αλβανούς γαμπρούς, δεν έχουν αγάπη όπως έχουν οι Έλληνες για γυναίκα»*. Ωστόσο δυο από τους πληροφορητές εμφανίζονται έντονα προβληματισμένοι για τα περιθώρια δυνατότητας ενός τέτοιου γάμου λόγω ρατσισμού ιδίως προς τα αγόρια. Παρατηρεί ο πενηντάχρονος μάστορας: *« Το ένα το παιδί το μεγάλο είναι παντρεμένο με Αλβανίδα. Δύσκολα τα αγόρια με*

Ελληνίδα..Εμένα δε με πειράζει αν είναι Έλληνας, μόνο να δουλεύει, να είναι καλός άνθρωπος, ούτε η πίστη..» Η δε δασκάλα με παράπονο αναφέρει : «Τους ξένους δε τους θέλουνε οι Ελληνίδες. Οι Ελληνίδες δεν τους θέλουνε.. Τα παιδιά μας δεν έχουνε πρόβλημα..τα παιδιά Έλληνες θέλουνε..Δεν είμαι ρατσίστρια όχι όπως εδώ 'Από την Αλβανία είσαι', 'Αλβανή είσαι;'.Οι Αλβανοί είναι άνθρωποι!»

Με βάση τα παραπάνω θα κατέληγα στο ότι η κρίση έκανε τους μετανάστες όπως και πολλούς Έλληνες να επαναπροσδιορίσουν τους στόχους και τις προτεραιότητές τους κάνοντάς τους να στραφούν και πάλι στους ανθρώπους γύρω τους, στην οικογένεια, στο συναίσθημα, στην ανάγκη τους να πάρουν και να δώσουν περισσότερη αγάπη αντλώντας ψυχικά αποθέματα στον αγώνα επιβίωσής τους. Πρόκειται για μοτίβα που υπέβρισκαν ήδη και στα προ κρίσης αφηγήματα του επισφαλούς μεταναστευτικού ορίζοντα αν και το αίτημα για 'περισσότερη αγάπη' μοιάζει να προβάλλεται στις αφηγήσεις της παρούσας έρευνας με πολύ πιο επιτακτικό τρόπο από ότι στο παρελθόν. Τέλος σε αντίθεση και πάλι προς τα προ κρίσης αφηγήματα οι μετανάστες εμφανίζονται περισσότερο ανοιχτοί στην προοπτική μεικτών γάμων από τη στιγμή που μέσω αυτών μπορούν να ευωδούν ευκολότερα οι προβαλλόμενες στο μέλλον των παιδιών προσδοκίες τους για κοινωνική κινητικότητα μιας και με τον 'παραδοσιακό' τρόπο, μέσω της εργασίας που ούτως ή άλλως είναι είδος προς εξαφάνιση στη σημερινή Ελλάδα, αυτές οι προσδοκίες είναι 'λίγο' δύσκολο να επιτευχθούν..

VI ΣΥΝΟΨΗ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΩΝ

Τα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας εργασίας γύρω από την ιστορία της αλβανικής μεταναστευτικής υποκειμενικότητας κινούνται, όπως ήδη ειπώθηκε, προς δύο κεντρικές κατευθύνσεις. Πρώτον στο πώς οι μετανάστες θυμούνται το παρελθόν τους στην προ της κρίσης εποχή και με ποιο τρόπο το αναστοχάζονται εντός αυτής. Δεύτερον, στο πώς οραματίζονταν το μέλλον τους πριν την κρίση και σε ποιο βαθμό επιδρά αυτή στον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνουν υπό τις παρούσες συνθήκες τον ορίζοντα προσδοκιών τους. Μέσα από τον εντοπισμό και τη σύγκριση των κύριων προ και εντός της κρίσης μοτίβων μνήμης και προσδοκίας θα συνόψιζα τα βασικά συμπεράσματα στα οποία καταλήγω ως ακολούθως.

Αναφορικά με τη μνήμη της πατριαρχίας που επανέρχεται ως σταθερό κοινωνικό πλαίσιο μνήμης διαπίστωσα ότι τόσο στα προ όσο και στα εντός της κρίσης αφηγήματα οι πληροφορητές, αναφέρονται με εξιδανικευτικό τρόπο στα πατριαρχικά πρότυπα διαπαιδαγώγησης θεωρώντας ότι αυτά τους βοήθησαν να επιβιώσουν σε συνθήκες δύσκολες. Ωστόσο στα περισσότερα οι πληροφορητές περιγράφουν μια μητρική φιγούρα με περισσότερό δυναμικά, ενίοτε ‘αρρενωπά’ χαρακτηριστικά που ξεπερνά μάλιστα σε εργατικότητα, αυστηρότητα και αξιοσύνη τον άνδρα σύζυγό της ενώ αντίθετα μια πατρική μορφή πολύ λιγότερο αυστηρή και ‘αρρενωπή’ από ότι επιτάσσει το αυστηρό πατριαρχικό πρότυπο ίσως επηρεαζόμενοι από τον κλονισμό των παραδοσιακών έμφυλων ρόλων μέσα από τη διαδικασία της μετανάστευσης η οποία οδήγησε συχνά στην ενδυνάμωση των γυναικών και στην αποδυνάμωση του ρόλου των ανδρών.

Ωστόσο η μνήμη των πληροφορητών μου μοιάζει σε σχέση με τα προ κρίσης αφηγήματα, να αποσυνδέεται όλο και περισσότερο από τις αναφορές στο πατριαρχικό σύστημα και ιδίως στην πιο ακραία του μορφή το ‘φανατισμό’ στον οποίο αναφέρονται πλέον ως κάτι το εντελώς πέρα και έξω από τη σημερινή νοοτροπία τους περιορίζοντας, ακόμα και οι γυναίκες, τη σχετική καταγγελτική ρητορική για τον ακραίο ‘φανατισμό’ σε ιστορίες τρίτων. Μάλιστα είναι η πρώτη φορά που συναντώ άνδρα να στηλιτεύει τις ακραίες μορφές της πατριαρχίας δείγμα ότι ακόμα και η συντηρητική πρώτη γενιά με το πέρασμα του χρόνου πολιτισμικά και ιδεολογικά μετατοπίζεται ως ένα βαθμό. Με άλλα λόγια θα διέβλεπα στις αφηγήσεις της παρούσας έρευνας μια τάση συμπόρευσης μεταξύ παράδοσης αλλά και εκσυγχρονισμού με τον δεύτερο να κερδίζει όλο και περισσότερο έδαφος στη κοσμοαντίληψη και κατ’ επέκταση στη μνήμη των αφηγητών μου.

Εξάλλου η μνήμη πολλών πληροφορητών για τη ζωή στο κομμουνιστικό αλλά και στο μετέπειτα καπιταλιστικό σύστημα σε πολλές περιγραφές στέκεται emphaticά στην ίδια την υλική διάσταση των πραγμάτων. Το μοτίβο της υλικής στέρησης ως απότοκο της εθνικής περιχαράκωσης που το καθεστώς είχε συνδέσει με τον μύθο της εθνικής υπερηφάνειας, αυτάρκειας και ανεξαρτησίας, μοτίβο που συναντήσαμε σε αφηγήσεις της προ κρίσης περιόδου επανέρχεται και μάλιστα με μια διάθεση διδακτική και επικριτική για τους Έλληνες στα αφηγήματα της παρούσας έρευνας.

Ωστόσο, ενώ στα περισσότερα προ κρίσης αφηγήματα τα δυτικά καταναλωτικά αγαθά και η κατοχή τους περιγράφονταν με θαυμασμό αυτά μοιάζουν στα αφηγήματα της έρευνάς μου να μετουσιώνονται όχι απλά σε σύμβολα φτώχειας και στέρησης που προβάλλουν τον σκληροτράχηλο χαρακτήρα τους ή αποδεικνύουν ως σύμβολα μεταναστευτικής επιτυχίας την κοινωνική κινητικότητα τους. Δείχνουν περισσότερο να παραπέμπουν νοσταλγικά στα χρόνια της αθωότητας και του πάλαι ποτέ κοινωνικού κύρους, της αλλοτινής αγάπης και του σεβασμού που απολάμβαναν στην πατρίδα τους σε υποσυνείδητή ίσως αντιδιαστολή και σύγκριση με την κοινωνική απαξίωση, απομόνωση και περιθωριοποίηση που τους επεφύλαξε η μεταναστευτική εμπειρία ιδίως στα χρόνια της κρίσης. Μάλιστα συχνά παρουσιάζονται απομυθοποιημένα συνδεδεμένα με ρατσιστικά περιστατικά ή ταυτιζόμενα με καταναλωτικές νοοτροπίες οι οποίες στις μέρες μας στηλιτεύονται όσο ποτέ άλλοτε.

Αναφορικά με τη μνήμη του κομμουνιστικού καθεστώτος οι περισσότεροι αφηγητές μου, πέρα από την συνηθισμένη μομφή που του καταλογίζουν αναφερόμενοι στο ότι ήταν πολύ ‘κλειστός’, αναστοχάζονται τα χρόνια στον κομμουνισμό όχι τόσο με ανάμεικτά συναισθήματά που μπορεί να φτάνουν ως την αίσθηση συνενοχής ή μοιρολατρίας, τουλάχιστον στο βαθμό που παρατήρησα σε αρκετές προ κρίσης αφηγήσεις, όσο περισσότερο με μια νοσταλγική διάθεση η οποία βέβαια ήταν εμφανής και σε προ κρίση έρευνες που είχαν επισημάνει στα πλαίσια του επισφαλούς μεταναστευτικού ορίζοντά αυτήν την ανερχόμενη τάση νοσταλγίας για τον κομμουνισμό αλλά και σκεπτικισμού έναντι του καπιταλισμού. Μοιάζει ακόμη η μνήμη τους να στέκεται περισσότερο σε απλές και ευτυχισμένες στιγμές της καθημερινότητάς τους και πολύ λιγότερο στον αυταρχισμό του κομμουνιστικού συστήματος περιορίζοντας τις μνημονικές αναφορές για τα ‘βάσανα’ της ζωής στον κομμουνισμό τους σε αφηγήσεις τρίτων και όχι τόσο της δικής τους ζωής. Αυτό το αίσθημα μετασοσιαλιστικής νοσταλγίας λειτουργώντας ως πηγή ενθάρρυνσης απέναντι στις προκλήσεις του παρόντος και έμπνευσης απέναντι στις αβεβαιότητες του μέλλοντος συμβαδίζει με την αναδυόμενη ήδη από τα μέσα του 90’ σε πολλές πρώην σοσιαλιστικές χώρες τάση νοσταλγίας και εξιδανίκευσης του κομμουνισμού φαντάζοντας ωστόσο πιο ισχυρό από τις προ κρίσης αφηγήσεις όπου η ‘συλλογική’ μνήμη του κομμουνισμού έμοιαζε περισσότερο ‘μπερδεμένη’, αντιφατική και ‘διχασμένη’ ανάμεσα στο κομμουνιστικό παρελθόν και στο τότε θελκτικό καπιταλιστικό παρόν.

Αναφορικά με την βαθιά πολιτισμική αντίθεσή Βόρειος-Νότιος, Χριστιανός-μουσουλμάνος που ως σταθερό κοινωνικό πλαίσιο και μοτίβο μνήμης φαίνεται να επανέρχεται τόσο στα προ όσο και στα εντός κρίσης αφηγήματά παρατήρησα πως όσο περισσότερο η κρίση επιτείνεται τόσο περισσότερο μοιάζει να οξύνεται η αντίθεση μεταξύ Βορείων και Νοτίων. Μέσα από τις αφηγήσεις μνήμης οι τελευταίοι συνεχίζουν να προβάλλουν έναν πιο προοδευτικό χαρακτήρα θεωρώντας τους Βορείους πιο ‘Φανατικούς’ αλλά και κοινωνικά λιγότερο ενταγμένους στη χώρα υποδοχής. Και αυτό διότι πολλοί από τους τελευταίους, ιδίως οι βορειοηπειρώτες, έχοντας καταφέρει να ενσωματωθούν σε μεγαλύτερο βαθμό από τους υπολοίπους, απαλλαγμένοι από το άγχος των ‘χαρτιών’ και το κυνήγι των ενσήμων, φαίνεται πως

προκαλούν αισθήματά αντιζηλίας και ανταγωνισμού από μέρους αυτών που δεν απολαμβάνουν αντίστοιχα προνόμια γεγονός που δείχνει να επηρεάζει τη συνοχή και να διαταράσσει τις σχέσεις της μεταναστευτικής κοινότητας. Ωστόσο πρέπει να επισημανθεί ότι αυτοί οι ανταγωνισμοί για μια θέση στην ‘καρδιά’, στις δουλειές και στα σπίτια των Ελλήνων αφορούν στο σύνολό της την αλβανική μεταναστευτική κοινότητα πέρα από τους ανταγωνισμούς χριστιανικής και μουσουλμανικής καταγωγής μεταναστών. Οι χριστιανοί του Νότου συνεχίζουν έτσι να απολαμβάνουν μια πιο πλεονεκτική θέση σε σύγκριση με τους μουσουλμανικής καταγωγής μετανάστες οι οποίοι μοιάζουν ωστόσο σταδιακά να ορθώνουν το ανάστημά τους σε θέματα πίστεως μη αποδεχόμενοι την πολιτισμική ανωτερότητα όχι μόνο των Νοτίων αλλά και των χριστιανών γενικότερα.

Σχετικά επίσης με το μοτίβο μνήμης του να αυτοπαρουσιάζονται οι αφηγήτριες με δυναμικά χαρακτηριστικά συνδεδεμένο άρρηκτα με το μοτίβο ‘της σκληρής δουλειάς’ τόσο στη χώρα καταγωγής όσο και, ιδίως, στη χώρα υποδοχής μέσω της μετανάστευσής, συγκρίνοντας τα προ με τα εντός της κρίσης αφηγήματα παρατήρησα ότι η οικιακή εργασία περιγράφεται στα δεύτερα με πολύ πιο θετικούς όρους, σχεδόν εξιδανικευμένη και ωραιοποιημένη συγκριτικά προς άλλες μορφές μισθωτής εργασίας χωρίς πλέον τα συνηθισμένα παράπονα περί διπλού φορτίου και έλλειψης χρόνου αυτοδιάθεσης. Αυτό που επίσης παρατήρησα συγκρίνοντας τα προ με τα εντός κρίσης αφηγήματα πέρα από τα κοινά μνημονικά μοτίβα που έχουν να κάνουν με τις σχέσεις οικειότητας, την προσπάθεια επαγγελματοποίησης των παρεχόμενων υπηρεσιών αλλά και τη σωματική και ψυχική φθορά, την κοινωνική απομόνωση στην οποία οδήγησε της γυναίκες το εξαντλητικό ωράριο εργασίας εκτός σπιτιού είναι ότι απουσιάζει από τη μνήμη και το λόγο των μεταναστριών της έρευνας μου εκείνη η ρητορική περί ανατροπής των παραδοσιακών έμφυλων ρόλων. Απουσιάζει με άλλα λόγια εκείνος ο ενίοτε ‘επικός’ και με στόμφο διατυπωμένος λόγος περί οικονομικής ενδυνάμωσης των γυναικών και περί απροθυμίας των ανδρών να συμβάλουν στις δουλειές του σπιτιού που συναντούσα σε προ κρίσης αφηγήσεις στοιχείο που μάλλον καταδεικνύει την ενίσχυση της τάσης επιστροφής αλλά και συναισθηματικής αποδοχής των παραδοσιακών έμφυλων ρόλων στους οποίους φαίνεται πως επιστρέφουν όλο και περισσότερο εκούσια, από την κούραση και την φθορά, ή ακούσια, λόγω κρίσης και ανεργίας, οι μετανάστριες. Ωστόσο αυτός ο μετριασμός της σχετικής ‘καταγγελτικής’ ρητορικής ενδεχομένως να αντανακλά την πραγματική, όχι πλέον προβαλλόμενη ως αίτημα, ενδυνάμωση και αποδοχή της ως πρότινος διεκδικούμενης ισότιμης θέσης των γυναικών από τη στιγμή που ο στόχος αυτός φαίνεται πως έχει πλέον επιτευχτεί σε μεγάλο βαθμό χωρίς να είναι ορατή η αμφισβήτηση της νεόκοπης αυτής ισχύς και ενδυνάμωσής τους.

Αναφορικά με τα μοτίβα προβολής του Ανδρισμού άμεσα συνδεδεμένο με το χώρο της εργασίας και το μοτίβο της ‘σκληρής δουλειάς’, οι αφηγητές εξακολουθούν να στέκονται στο πρότυπο του άνδρα-κουβαλητή αλλά και στο θέμα της μέσας και της ανδρικής τιμής αν και οι αναφορές σε προσβλητικά περιστατικά ρατσισμού μοιάζουν υποβαθμισμένες, σαν να έχουν σχεδόν λησμονηθεί, στις αφηγήσεις και στη μνήμη τους που μοιάζει να τα έχει απωθήσει σε μεγαλύτερο βαθμό από το στα προ κρίσης αφηγήματα όπου οι μνήμες της τραυματικής εμπειρίας του ρατσισμού ήταν

περισσότερο νωπές και συνδέονταν με την επιθυμία τους να εγκαταλείψουν τη χώρα. Αυτή η επιθυμία φαίνεται πως πλέον τείνει να συρρικνωθεί και να ανασταλεί ακόμα περισσότερο σήμερα μοιάζοντας κατά κάποιο τρόπο να ‘προσαρμόζει’ και συνακόλουθά να ‘καταστέλλει’ τη μνήμη που αναφέρεται στην εμπειρία του ρατσισμού μιας και μια τέτοια μνήμη δεν συνάδει ίσως με τον μελλοντικό προσανατολισμό τους να παραμείνουν στη χώρα και να συμβιώσουν με το ελληνικό στοιχείο.

Αυτό που διέκρινα εντούτοις σε σαφώς πιο μεγάλο βαθμό σε σύγκριση προς τα προ της κρίσης αφηγήματά είναι ένα αίσθημα αμηχανίας και απροθυμίας των ανδρών να αναφερθούν στο πώς έχει επηρεάσει η κρίση τη ζωή και τους συζυγικούς ρόλους στο δικό τους σπίτι από τη στιγμή που συχνά τα περισσότερα αν όχι τα μόνα χρήματα στο σπίτι τα φέρνει πλέον η σύζυγος. Αυτό το αίσθημα αμηχανίας καταλήγει συχνά σε σιωπή και μνημονική απόθεση αντανακλώντας ίσως αισθήματα ντροπής και ενοχής συνδεδεμένα ενδεχομένως με τραυματικές εμπειρίες σε οικογενειακό και κοινωνικό επίπεδο. Παραδέχονται εντούτοις τη δική τους αρχική απροθυμία να ασχοληθούν με τα καθημερινά θέματα του νοικοκυριού και της ανατροφής των παιδιών από τη στιγμή που διαθέτουν πλέον χρόνο περισσότερο από τις γυναίκες που πέρα από το σπίτι έχουν πιο σταθερή εργασία και απουσιάζουν περισσότερο σε δουλειές εκτός σπιτιού. Ωστόσο δείχνοντας σαν να ‘βολεύονται’ κάπως με αυτήν την κατάσταση, σαν να κάνουν και μια ‘εξαίρεση’ λόγω κρίσης, αφήνοντας κατά μέρος τη ρητορική εκείνη της ‘επιτελεστικής υπεραρρενωπότητας’ αναλαμβάνουν όλο και περισσότερες οικιακές εργασίες για να τις ξεκουράσουν μιας και αυτές είναι που πλέον λείπουν περισσότερο από το σπίτι για να φέρουν το μεροκάματο και ‘το γάλα του παιδιού’.

Περνώντας στη συνέχεια στην σύγκριση μοτίβων που έχουν να κάνουν με θέματα προσδοκίας για το μέλλον όπως αυτά παρουσιάζονται σε αφηγήματά προ και εντός κρίσης διαπίστωσα ότι στα προ κρίσης αφηγήματά όπως είναι αναμενόμενό οι περισσότερες ομάδες μεταναστών φαντάζονταν το μέλλον μέσα από το όραμα της κοινωνικής ανόδου, της επαγγελματικής κινητικότητας, της διασφάλισης καλύτερων συνθηκών και ευκαιριών ζωής για τους ίδιους και τα παιδιά τους. Η ανθεκτικότητα αυτής της πίστης στην Ιδέας της προόδου αν και κλονίστηκε από τις συνθήκες εργασιακής επισφάλειας και το ασταθές θεσμικό πλαίσιο φαίνεται πως διατηρήθηκε και στα μετά το 2005 μεταναστευτικά αφηγήματα παρόλο που μοιάζει να ακολουθεί μια φθίνουσα πορεία αποκτώντας έναν όλο και πιο έμφυλο χαρακτήρα δεδομένου ότι σε αυτά οι εικόνες ενδυνάμωσης των μεταναστών και αισιοδοξίας για το μέλλον μοιάζουν να αφορούν περισσότερο της γυναίκες παρά τους άνδρες που άρχισαν να ‘προγεύονται’ τα προεόρτια της κρίσης και πριν το 2008 .

Το μοτίβο έτσι απροθυμίας να καταρτίσουν οι μετανάστες μακροπρόθεσμα σχέδια επανέρχεται ως κοινός τόπος σε πολλές αφηγήσεις ιδίως από την εποχή του Πυθαγόρα και έπειτα προσημαίνοντας την κρίση που θα ξεσπούσε σε πιο βίαιη μορφή μια πενταετία αργότερα. Μέσα σε αυτό το ανασφαλές για τη ζωή των μεταναστών πλαίσιο δεν είναι τυχαίο που οι περισσότερες έρευνες καταδεικνύουν τα υψηλά ποσοστά απογοήτευσης και απροθυμίας των μεταναστών να εκφραστούν με αισιοδοξία και αυτοπεποίθηση για τα μελλοντικά τους σχέδια από τη στιγμή που

εβρισκόμενοι ‘χωρίς χαρτιά’ ήδη από την προ κρίσης εποχή αλλά και χωρίς εργασία νομικά προστατευμένη όλα μοιάζουν να είναι στον αέρα.

Μελετώντας μάλιστα τα λεγόμενα των πληροφορητών της έρευνάς μου για το πώς βλέπουν το μέλλον τους αλλά και συγκρίνοντάς τα με τα προ κρίσης αφηγήματα της επισφαλούς προσδοκίας διαπίστωσα ότι στις περισσότερες συνεντεύξεις τείνει να εκλείψει ιδίως για τις γυναίκες που μάλιστα για να καταδείξουν και να ‘δικαιολογήσουν’ το βαθμό απογοήτευσης τους την αντιδιαστέλλουν με τις προ μετανάστευσης υψηλές προσδοκίες τους, η ίδια η πίστη στην Ιδέα της προόδου μέσω της εργασίας του ατόμου στα πλαίσια του καπιταλιστικού συστήματος. Δε φαίνεται δηλαδή να υπάρχει ξεκάθαρα μια τέτοια σταθερή πίστη που να τη συνοδεύει μια εμφανώς αισιόδοξη διάθεσή ότι η κρίση θα ξεπεραστεί αλλά περισσότερο επανέρχεται ένα αίσθημα όχι απλά ανασφάλειάς ή απογοήτευσής αλλά υπαρκτού φόβου ότι αν συνεχίσουν έτσι τα πράγματα δεν υπάρχει ζωή, δεν υπάρχει μέλλον για αυτούς στην Ελλάδα από την οποία ωστόσο δηλώνουν πως δεν επιθυμούν να φύγουν. Έτσι αυτό που κυριαρχεί πλέον είναι όχι μόνο η παραίτηση από κάθε μακρόπνοο σχέδιο ζωής ή απλά ένα ‘βλέποντας και κάνοντάς’ που συναντήσαμε σε πολλά προ κρίσης μεταναστευτικά αφηγήματα αλλά μια πλήρη απόσυρση, απογοήτευση και αίσθημα ματαίωσης αν και στην περίπτωση των ανδρών διέκρινα μια απροσδιόριστη νότα συγκρατημένης αισιοδοξίας και ενδόμυχης ελπίδας ότι παρά τα προβλήματα τα πράγματα θα βελτιωθούν στο μέλλον.

Αναφορικά με το θέμα της επιστροφής στην πατρίδα διαπίστωσα ότι ο Νόστος επανέρχεται μεν ως θέμα συζήτησης και προβληματισμού στα μελλοντικά σχέδια των μεταναστών διαγράφοντας ωστόσο μια φθίνουσα πορεία ως προς την πιθανότητα τελικής απόφασης και πραγματοποίησής του. Έτσι ενώ στα προ κρίσης αφηγήματα κυρίως οι γυναίκες ήταν αυτές που δεν ήθελαν να γυρίσουν φοβούμενες μήπως πέσουν και πάλι πίσω στο ‘φανατισμό’ και θέλοντας να παραμείνουν στη χώρα για να είναι κοντά στα παιδιά τους, στην παρούσα έρευνα ακόμη και οι άνδρες παραδέχονται πως άρχισαν να αναθεωρούν τα σχέδια τους από τη στιγμή που το να φύγουν από εδώ και να επιστρέψουν στην πατρίδα ισοδυναμεί όπως αναφέρει ένας πληροφορητής μου από το να φύγουν από το κακό και να πάνε στο χειρότερο.

Αυτό που εντέλει διαπίστωσα είναι ότι μπορεί να αναφέρονται ,ιδίως οι άνδρες, με νοσταλγία στο τόπο καταγωγής τους όμως όλοι σχεδόν οι αφηγητές παραδέχονται πως σχεδόν τίποτα πλέον σε αυτόν το τόπο δεν τους θυμίζει τα χρόνια της αλλοτινής τους νιότης ώστε να τους δημιουργεί την επιθυμία να επιστρέψουν μόνιμα. Είναι κυρίως οι σχέσεις με τους ανθρώπους και τους συγγενείς πίσω στην πατρίδα που έχουν διαταραχθεί από τη στιγμή που πλέον τα ποσά και τα δώρα που τους αποστέλλονται περιορίζονται λόγω κρίσης, το υπολογιστικό πνεύμα των συγγενών αλλά και οι οικονομικοί ανταγωνισμοί με τους οποίους έρχονται αντιμέτωποι όσοι ‘Grecos’ και ‘Τζώρτζηδες’, όπως τους αποκαλούν υποτιμητικά οι ομοεθνείς τους, αποφασίζουν να επιστρέψουν οι κύριοι ανασταλτικοί παράγοντες που δεν ευνοούν σε συνδυασμό με τα υψηλά ποσοστά της εκεί ανεργίας,την εκπόνηση σχεδίων επιστροφής. Οι παραπάνω λόγοι, η επιθυμία των παιδιών να παραμείνουν στη χώρα και κυρίως η κατοχή ακινήτου, η δύναμή της συνήθειας και ο συγχρωτισμός των 20 και πλέον χρόνων με τον εδώ κοινωνικό περίγυρο τους συνιστούν σοβαρά

προσκόμματα στην επιθυμία επιστροφής η οποία φαίνεται να αργοσβήνει όσο περισσότερο περνούν τα χρόνια μοιάζοντας με ρομαντικό ευχολόγιο που ούτε μπορούν ούτε κατά βάθος θέλουν να πραγματοποιήσουν, πολύ περισσότερο υπό τις παρούσες συνθήκες.

Το θέμα του ρατσισμού ακολούθως που επανεμφανίζεται τόσο στις προ όσο και στις εντός κρίσης αφηγήσεις προσδοκίας εξακολουθεί να δεσπόζει στους χειρότερους 'εφιάλτες' των μεταναστών για το μέλλον τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι αναφέρονται σε αυτόν όχι σε αόριστο και παρατατικό αλλά κυρίως σε χρόνο ενεστώτα και μέλλοντα γεγονός που καταδεικνύει την επιμονή και την ανθεκτικότητα του στους κόλπους της συντηρητικής ελληνικής κοινωνίας. Αυτό που παρατήρησα ωστόσο είναι ότι σε καμιά περίπτωση ο ρατσισμός δε συνδυάζεται ξεκάθαρα με την προοπτική επιστροφής στην πατρίδα κάτι που είχα εντοπίσει σε αρκετές προ κρίσεις αφηγήσεις. Οι πληροφορήτριες μου μάλιστα δείχνουν σαν να έχουν πλέον 'μάθει' να συμβιώνουν μαζί του και μάλιστα να τον διαχειρίζονται ακόμη πιο επιθετικά. Μάλιστα το ότι οι περισσότεροι από όσους βρίσκονται σήμερα στη 'φτώχη' πλέον Ελλάδα είναι ιδιοκτήτες ακινήτου, ιδιότητα την οποία με κάθε ευκαιρία προβάλλουν απέναντι στον συνομιλητή τους, θα έλεγα ότι τους δίνει έναν άλλον αέρα επαναδιαπραγμάτευσης σχέσεων και ρόλων ισχυροποιώντας την κοινωνική τους θέση από τη στιγμή που πολλοί γηγενείς κινδυνεύουν να το χάσουν λόγω χρεών. Αυτό που φαίνεται να προκύπτει εμμέσως μιας και οι ίδιοι οι μετανάστες δεν το παραδέχονται ξεκάθαρα, είναι ότι ενδεχομένως, λόγω κρίσης, επιδεινώνονται οι διαπροσωπικές σχέσεις από τη στιγμή που εντείνεται ο οικονομικός ανταγωνισμός μεταξύ γηγενών και μεταναστών που παλεύουν για μια θέση σε μια αγορά εργασίας που πλέον ασφυκτιά.

Δεσπόζουσα θέση στο φαντασιακό των πληροφορητών μου εξακολουθεί μέσα σε αυτή την ρευστή περίοδο όπου η πίστη στη δύναμη του χρήματος που έρχεται και παρέρχεται έχει υπονομευτεί, φαίνεται πως έχει η πορεία της οικογένειας όσο και η διάθεση αφοσίωσης περισσότερου χρόνου σε αυτήν, τάση που είχε εντοπιστεί και σε προ κρίσης αφηγήματα ιδίως αφηγητριών που κουρασμένες από τη 'διπλή μέρα' πρόκριναν την επιστροφή σε παραδοσιακούς ρόλους πιο κοντά στη γυναικεία φύση. Εντούτοις ορισμένοι αφηγητές προβληματίζονται για το αν και κατά πόσο αυτή η τάση επιστροφής σε πιο παραδοσιακά πρότυπα είναι αποτέλεσμά μιας σταθερής, συνειδητής απόφασης ή συγκυριακής, συμβιβαστικής προσαρμογής στα δεδομένα της κρίσης.

Στον προσωπικό αγώνα και αγωνιά του καθενός να τα βγάλει πέρα και να επιβιώσει μέσα σε αυτό το ταραχώδες σκηνικό το αίτημα για περισσότερο αγάπη και ψυχική επαφή στις ανθρώπινες σχέσεις μοιάζει έτσι να προβάλλεται με τόση έμφαση για πρώτη φορά όχι μόνο στα πλαίσια της οικογένειας όσο και στις ευρύτερες διαπροσωπικές σχέσεις με τα μέλη της μεταναστευτικής κοινότητας, τους συγγενείς στην πατρίδα αλλά και το γηγενή πληθυσμό γενικότερα. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια της επιδίωξης για αναθέρμανσή των σχέσεων με τους ανθρώπους και τον κοινωνικό τους περίγυρο, σε αντίθεση με τα προ κρίσεως αφηγήματα όπου οι περισσότεροι ήταν αρνητικοί στη σύναψη μεικτών γάμων θεωρώντας ίσως προσωρινή τη διαμονή τους στη χώρα, οι αφηγητές της εντός κρίσης έρευνάς μου

δηλώνουν πλέον περισσότερο θετικοί και ανοικτοί στην προοπτική αυτή μέσα από την οποία εκφράζουν έμμεσα την βαθύτερη επιθυμία τους για κοινωνική κινητικότητα την οποία προβάλλουν στο μέλλον των παιδιών τους.

Θα ήθελα να σταθώ τέλος στη σχέση μνήμης και μέλλοντος όπως αυτή προκύπτει από τα δεδομένα της παρούσας έρευνας επεκτείνοντας την προ δεκαετίας θέση της Βασιλικής Παπαγεωργίου που τόνισε ότι *«η νοσταλγία του παλαιού καθεστώτος και της παλιάς Αλβανίας υπονοεί την δυσκολία προσαρμογής κάποιου στη νέα πραγματικότητα»*. Όπως διαπίστωνα παρατηρώντας τις αφηγήσεις των πληροφορητών μου, θα πρόσθετα στην παραπάνω φράση της ερευνήτριας το ότι η νοσταλγία του παρελθόντος συνδέεται όχι μόνο με την αδυναμία προσαρμογής κάποιου στο παρόν αλλά και την αδυναμία, την δυστοκία οραματισμού ενός ευοίωνου μέλλοντος. Μάλιστα θα τόνιζα την αμφίδρομη σχέση μνήμης και μέλλοντος από τη στιγμή που όχι μόνο η μνήμη του παρελθόντος φαίνεται πως κατευθύνει τις σκέψεις του υποκειμένου για το μέλλον του αλλά και αντίστροφα, το υποκείμενό 'επιλέγει' και στέκεται περισσότερο σε εκείνες τις αναμνήσεις που 'νομιμοποιούν', ενθαρρύνουν και εμπνέουν τις μελλοντικές του επιλογές και βλέψεις. Κλείνοντας, επειδή η προκειμένη εργασία επεχείρησε να σκιαγραφήσει την ιστορία της ίδιας της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας δεν θα μπορούσε παρά να ολοκληρωθεί δίνοντας το λόγο στα ίδια τα υποκείμενα και στο 'ενορατικό', όπως αποδείχτηκε στην έρευνα του Πυθαγόρα, χάρισμά τους. Θα προβλέψει λοιπόν ένας από τους 'ταπεινούς' οικοδόμους αφηγητές μου: *« Η κρίση είναι τώρα μια πενταετία. Και εγώ με τον Έλληνα την κρίση μαζί, δυσκολευόμαστε αλλά λέω θα τη βγάλουμε όλοι μαζί. »*.

Βιβλιογραφία Ελληνική

Βαΐου Ντίνα, Από τις «γυναίκες» στο «φύλο», Θεωρητικές προσεγγίσεις και χώροι της μετανάστευσης, *Μαρία Λιάπη, Στρατηγικές κοινωνικής ένταξης των Μεταναστριών, Αθανασοπούλου Αγγελική, Όλα είναι πάνω μου & Λυκογιάννη Ρούλα Οι καθημερινότητες των μεταναστριών και η (ανα)συγκρότηση των γειτονιών της Αθήνας στο Το Φύλο της Μετανάστευσης* επιμ. Ντίνα Βαΐου, Μαρία Στρατηγάκη, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2009

Βαν Μπούσχοτεν Ρίκη, *Ανάποδα Χρόνια, Συλλογική Μνήμη και Ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900 -1950)* Πλέθρον, Αθήνα, 1997

Βαν Μπούσχοτεν Ρίκη, Κακές πεθερές, 'καθαρές' νύφες και 'ανδρικές' γυναίκες: έμφυλες σχέσεις και οικογένεια στο λόγο μεταναστ(ρι)ών από την Αλβανία και Βουλγαρία, 2012, στο <http://www.academia.edu/4187866/>

Βίκερς Μιράντα, *Οι Αλβανοί*, μτφρ .Ε. Παππά, Οδυσσέας, Αθήνα, 1997

Βίκερς Μιράντα, Τζέιμς Πέτιφερ, *Αλβανία, Από την Αναρχία σε μια βαλκανική ταυτότητα*, μτφρ. Ε.Μπαρτσινόπουλος, Καστανιώτης, Αθήνα, 1998

Ιωσηφίδης Θεόδωρος, Συνθήκες εργασίας τριών μεταναστευτικών ομάδων στην Αθήνα στο *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Α.Μαυράκης, Δ.Παρσάνογλου, Μ.Παύλου, (επιμ)Ελληνικά Γράμματα Αθήνα, 2001

Καββαδία Άννη, Στρατηγάκη Μαρία, Μεικτοί και δια-εθνικοί γάμοι: Ανάμεσα στις ιεραρχίες του φύλου και της εθνικής καταγωγής & Αλεξάνδρα Ζάββου, Νέλλη Καμπούρη, Εισαγωγή - Το ερευνητικό Πρόγραμμα GeMIC Όψεις της μετανάστευσης και εννοιολογικές προσεγγίσεις στο Αλεξάνδρα Ζαββού, Νέλλη Καμπούρη, Μαρία Στρατηγάκη (επιμ.) *Φύλο, μετανάστευση, διαπολιτισμικότητα*, Νήσος, Αθήνα, 2013

Καμπούρη Ελένη, *Φύλο και Μετανάστευση, Η καθημερινή ζωή των μεταναστριών από την Αλβανία και την Ουκρανία*, τ.2 Gutenberg, Αθήνα, 2007

Κασιμάτη Κούλα -. Μουσούρου Λουκία, *Φύλο και Μετανάστευση, θεωρητικές αναφορές και εμπειρική διερεύνηση*, τ.1, Gutenberg, Αθήνα, 2007

Κασίμης Χαράλαμπος.- Παπαδόπουλος Απόστολος., *Απασχόληση και επαγγελματική κινητικότητα στο Μετανάστες στην Ελλάδα, Απασχόληση και Ένταξη στις Τοπικές Κοινωνίες*. Επιμ. Κασίμης Χ.- Παπαδόπουλος Α, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012

Λαμπριανίδης, Λόης & Αντιγόνη Λυμπεράκη. *Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη*. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 2001.

Λιναρδάκη Χριστίνα, Νικολαΐδης Γιώργος, *Τράπεζα της Ελλάδος, Το Χρονικό της Μεγάλης Κρίσης, Η Τράπεζα της Ελλάδος 2008-2013, Δημόσιες Παρεμβάσεις και Θεσμικές Δράσεις για τη Διαφύλαξη της Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας και την Υπέρβαση της Κρίσης*, Κέντρο Πολιτισμού Έρευνας και Τεκμηρίωσης, Αθήνα, 2014

Μαρούκης Θάνος, *Αλβανική Μετανάστευση στην Ελλάδα, Ζητήματα κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής ένταξης* & Τριανταφυλλίδου Άννα, *Διαστάσεις και χαρακτηριστικά της μετανάστευσης προς την Ελλάδα, στο Άννα Τριανταφυλλίδου, Θάνος Μαρούκης (επιμ.). Η μετανάστευση στην Ελλάδα του 21ου αιώνα. Κριτική*, Αθήνα, 2010

Μιχαήλ Δόμνα, *Αλβανική μετανάστευση στην Ελλάδα. Ανθρωπολογικές και διεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Σταμούλης, Θεσσαλονίκη, 2014

Νίκας Χρήστος, *Η αποταμιευτική συμπεριφορά και τα εμβάσματα των Αλβανών Μεταναστών στην Ελλάδα*, Ελένη Καμπούρη, Φύλο μετανάστευση και καθημερινή ζωή: Σκιαγραφώντας τις εμπειρίες οικιακών εργαζομένων από την Αλβανία στην Αθήνα & Αγγελική Αθανασοπούλου *Αλβανίδες έμμισθες οικιακές εργαζόμενες στην Αθήνα: διαχείριση της εργασιακής και έμφυλης ταυτότητας στο πλαίσιο της μεταναστευτικής εμπειρίας*, Βασιλική Παπαγεωργίου, *Η βίωση της ετερότητας και η διαχείριση της πολιτισμικής διαφοράς στο Μετανάστευση στην Ελλάδα, Εμπειρίες-Πολιτικές-Προοπτικές, τόμοι Α' & Β', ΙΜΕΠΟ, Αθήνα, 2008*

Παπαγεωργίου Βασιλική, *Από την Αλβανία στην Ελλάδα. Τόπος και ταυτότητα, διαπολιτισμικότητα και ενσωμάτωση. Μια ανθρωπολογική προσέγγιση της μεταναστευτικής εμπειρίας*. Νήσος, Αθήνα, 2011

Παπαγεωργίου Νίκη, Τσιρώνης Χρήστος, Φύλο, Μετανάστευση και Οικονομική κρίση στην Ελλάδα: Η τρέχουσα συζήτηση. Διατμηματικό Δίκτυο Πρωταγόρας, 2013, στο ejournals.lib.auth.gr/culres/article/view/3943 σελ 101-120

Παπαταξιάρχης Ευθύμιος, Τοπάλη Πηνελόπη, Αθανασοπούλου Αγγελική, (επιμ.). *Κόσμοι της οικιακής εργασίας. Φύλο, μετανάστευση και πολιτισμικοί μετασχηματισμοί στην Αθήνα του πρώιμου 21ου αιώνα* Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2008

Παπασωτηρίου Χαράλαμπος, *Τα Βαλκάνια μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου*, Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων, Αθήνα, 1994

Πασσερίνι Λουίζα, *Σπαράγματα του 20^{ου} αιώνα, Η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία* Νεφέλη, Αθήνα, 1998

Παύλου Μίλτος, *οι Μετανάστες «σαν και εμάς» στο Η Ελλάδα της Μετανάστευσης Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του Πολίτη* επιμ. Μ. Παύλου- Δ. Χριστόπουλος, Κ.Ε.Μ.Ο, Κριτική, Αθήνα, 2004

Halbwachs Maurice, *Τα Κοινωνικά Πλαίσια της Μνήμης*. μτφρ. Ε. Ζέη, Πρόλογος Ρ. Μπενβενίστε, Επίμετρο G Namer, *Νεφέλη*, Αθήνα, 2013

Halbwachs Maurice, *Η συλλογική μνήμη*, επιμέλεια – πρόλογος Άννα Μαντόγλου, *Παπαζήσης*, Αθήνα, 2013

Hasluck Margaret, *Ο Άγραφος νόμος στην Αλβανία*, μτφρ. Χατζηπαυλή Παναγιώτα – Έυα, ΙΣΝΑΦΙ, Ιωάννινα, 2003

Χαντζαρούλα Ποθητή, Ανδρισμός, εργασία και ιδιότητα του πολίτη στις αφηγήσεις Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα, 2012, στο [http //www.academia.edu/5698897/](http://www.academia.edu/5698897/)

Χαρβαλίας Γιώργος, *Αλβανία στο Βαλκάνια, Από το διπολισμό στη νέα εποχή*, (επιμ.) Βερέμης Θάνος, Γνώση, Αθήνα, 1995

Χρηστίδης Γιώργος, Τα κομμουνιστικά Βαλκάνια, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2003

Ψημμένος Ιορδάνης, Σκαμνάκης Χριστόφορος, *Οικιακή Εργασία των Μεταναστριών και Κοινωνική Προστασία. Η περίπτωση των Γυναικών από την Αλβανία και την Ουκρανία*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2008

Ψημμένος Ιορδάνης, Ερμηνείες Μετανάστευσης, προσδοκίες και ταυτότητες Αλβανών και Πολωνών μεταναστών & Κασιμάτη Κούλα Γυναικεία Μετανάστευση από Αλβανία και Πολωνία, στο Κασιμάτη Κ. (επιμ.) *Πολιτικές Μετανάστευσης και Στρατηγικές ένταξης. Η περίπτωση των Αλβανών και Πολωνών μεταναστών*, Gutenberg, Αθήνα, 2003

Ψημμένος Ιορδάνης, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια - κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1995

Βιβλιογραφία Ξενόγλωσση

Balli Brikena, From communist past to capitalist present: labour market experiences of Albanian immigrants in Greece, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies, Volume 13, Number 3, September 2011*, σελ 324-337

Basch, Linda G, Schiller N.G, Blanc C.S. *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicament, and Deterritorialized Nation-States*; Gordon and Breach: Langhorne, PA, USA, 1994

Berdahl, Daphne, '(N)Ostalgie' for the present: Memory, longing, and East German things, *Ethnos*, 2010, σελ 192 — 211

Clayer Nathalie, Islam, State and Society in post-communist Albania στο Muslim Identity and Balkan State, Hugh Poulton – Suha Taji Farouki (ed.) Hurst & Company, London 1997, σελ 115-138

Dalakoglou Dimitris. Migrating-remitting-'building'-dwelling: house-making as 'proxy' presence in post socialist Albania, *Journal of the Royal Anthropological Institute, Vol. 16, No. 4 (December 2010)*, σελ 761-777

Kaser Karl, *Patriarchy After Patriarchy: Gender Relations in Turkey and in the Balkans . 1500-2000*. Studies on South East Europe LIT Verlag Münster, 2008

King Russell, Mai Nicola, *Out of Albania: from crisis migration to social inclusion in Italy* Berghahn Books , London ,2008

King Russell, Vullnetari Julie , A population on the move: migration and gender relations in Albania, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 2012, σελ 207-220

King Russell – Barjaba Kosta, Introducing Albanian Migration & Labrianidis Lois - Panos Hatziprokopiou, *The Albanian Migration Cycle*, στο King Russell, Mai Nicola and Schwandner-Sievers Stephanie ,*The New Albanian Migration*,(Ed.), Sussex Academic Press, Brighton 2005.

Labrianidis Lois, Hatziprokopiou Panos, *The Albanian migration cycle: migrants tend to return to their country of origin after all*, στο R. King, N. Mai and S. Schwandner- Sievers (eds.), *The New Albanian Migration*, Brighton: Sussex Academic Press,2005 pp. 93–117

Lazaridis Gabriella, *Filipino and Albanian Women Migrants in Greece: Multiple Layers of Oppression.*” στο *Gender and Migration in Southern Europe: Women on the Move*. Eds. Floya .Anthias - Gabriella Lazaridis, Oxford ,New York 2000, pp. 49-79

Laliotou Ioanna, Greek Crisis Foreseen: The Future of Migrancy, στο *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*,140-141 Β’-Γ’,2013, σελ. 247-260

Laliotou Ioanna, *I want to see the world: Mobility and Subjectivity in the European Context* & Ioanna Laliotou, Enrica Capussotti, Dawn Lyon, *Migrant Women in Work*, στο *Women Migrants from East to West: migration, gender, and inter-nationality in Europe*, co-edited with Luisa Passerini, Enrica Capussotti, Dawn Lyon, Berghahn Publishers: London 2007

Michail Domna ,*Working here, investing here and there: present economic practices, strategies of social inclusion and future plans for return among the Albanian immigrants in a Greek–Albanian border town*, *Southeast European and Black Sea Studies*,Vol. 9, No. 4, December 2009, σελ 539–554

Michail Domna, Social development and transnational households: resilience and motivation for Albanian immigrants in Greece in the era of economic crisis, *Southeast European and Black Sea Studies*, 2013Vol. 13, No. 2,σελ 265–279

Nikas Christos, King Russel, Economic growth through remittances: lessons from the Greek experience of the 1960s applicable to the Albanian case, *Journal of Southern Europe and the Balkans* ,Volume 7, Number 1, August 2005,σελ 235-257

Olick Jeffrey –Robbins Joyce, From Collective Memory to the Historical Sociology of Mnemonic Practices, *Annual Review of Sociology* , Vol.24 (1998) σελ 105-140.

Papailias Penelope, Money of kurbet is money of blood :the making of a 'hero' of migration at the Greek-Albanian border, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, (2003) σελ 1059–1078.

Passerini Luisa , *Work Ideology and Consensus under Italian Fascism*, History Workshop Journal (1979) 8.

Pollo Stefanaq , Puto Arben , *The History of Albania*, Routledge and Kegan Paul, London, 1981

Pratsinakis Emmanuil, Aspirations and strategies of Albanian immigrants in Thessaloniki, *Journal of Southern Europe and the Balkans Volume 7, Number 2, August 2005* ,σελ 195-212

Schwandner-Sievers Stephanie, Fischer Bernd Jurgen, *Albanian Identities, Myth and History*, Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis ,2002

ΠΡΩΤΟΓΕΝΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ: ΑΡΧΕΙΟ ΟΠΤΙΑΚΟΥΣΤΙΚΩΝ ΜΑΡΤΥΡΙΩΝ Ι.Α.Κ.Α, ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΕΣ:

ΑΝΙΕΖΑ, συνέντευξη στη Λαμπρινή Στύλιου, 24/07/2005

ΣΟΦΙΑ, συνέντευξη στον Ραυμόνδο Αλβανό, 11/07/2005

ΣΤΕΦΑΝΙΑ , συνέντευξη στη Λαμπρινή Στύλιου, 22/09/2005

ΜΠΟΥΓΙΑΡ, συνέντευξη στη Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, 30/5/2004

ΙΛΛΙΡ, συνέντευξη στη Λαμπρινή Στύλιου 7/7/2005

ΦΛΟΡΙΝ, συνέντευξη στη Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, 30/5/2004

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ, συνέντευξη στην Αλεξάνδρα Σιώτου, 2/5/2006

ΧΡΙΣΤΙΝΑ, συνέντευξη στον Βλαχάκη Διαμαντή, 16/11/2014 & 25/10/2015

Ν.Μ, συνέντευξη στον Βλαχάκη Διαμαντή, 22/10/2015

Σ.Γ, συνέντευξη στον Βλαχάκη Διαμαντή, 21/10/2015

Μ.Γ, συνέντευξη στον Βλαχάκη Διαμαντή, 21/10/2015

Μ.Κ, συνέντευξη στον Βλαχάκη Διαμαντή, 21/10/2015

Σ.Κ, συνέντευξη στον Βλαχάκη Διαμαντή, 21/10/2015